Scanned with OKEN Scanner

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA CLUJ
BIBLIOTECA
Inv.: 182285

Autorul acestei cărți este profesor de lingvistică generală și de limbi clasice la Facultatea de limba și literatura română a Universității din București. Primele sale cercetări, de gramatică a limbii române contemporane, au fost distinse cu premiul „B.P. Hasdeu" al Academiei R.S.R. (1956). După cîțiva ani de studiere a documentelor latine rămase pe teritoriul patriei noastre, Sorin Stati publică volumul *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia minor* (1961). De atunci preocuparea sa științifică de bază o constituie teoria generală a sintaxei, cu aplicații la limba română: *Sistemul sintactic* (teză de doctorat, 1966), *Teorie și metodă în sintaxă* (1967), *Analiza elementară a structurilor sintactice* (1970, în volumul *Analize sintactice și stilistice*). Îmbinînd formația sa de bază, care este filologia clasică, cu interesul pentru metodele și curentele noi ale lingvisticii, Sorin Stati scrie studii de lingvistică generală, semantică, gramatică, introducere în lingvistica matematică. În domeniul vocabularului, s-a făcut cunoscut unui public larg prin volumele *Cuvinte românești, o poveste a vorbelor* și *Călătorie lingvistică în țara muzelor*, ambele apărute în Editura Științifică.

Scanned with OKEN Scanner

811.135.1'1

– Lingvistică românească
– Limba română – –
– – Lingvistica

Sorin Stati

Interferenţe lingvistice

Din istoria relaţiilor lingvisticii cu alte ştiinţe

Scanned with OKEN Scanner

I
Privire generală

Științele care studiază limbajul

Sînt puține fenomene care să intereseze un număr atît de mare de științe, cum este limbajul. Explicația constă în faptul că ne aflăm în fața unui obiect de investigație deosebit de complex, cu multe laturi eterogene și cu funcții multiple. Puterile unui singur specialist, cu o formație oricît de multilaterală și cu un orizont oricît de întins, se dovedesc insuficiente în cuprinderea unui domeniu atît de vast.

După o concepție cu tradiții îndelungate, urcînd pînă la antichitatea greacă, și după credința cea mai simplă a omului necultivat, de azi și de oricînd, *vorbind ne exprimăm gîndurile*. De aici, urmarea că limba asigură transmiterea activității logice, că, dînd la o parte învelișul material (sonor sau grafic) al frazelor, ajungem la un miez care e *gîndirea* organizată în vederea comunicării ei interumane și că vorbirea e o manifestare, o *formă* de existență a gîndirii, care e *conținutul* vorbirii. Deci nimic mai firesc decît să descoperim la logicieni și filozofi interesul pentru studierea limbii, și la lingviști interesul pentru studierea gîndirii. Relația limbă-gîndire, iată o străveche și foarte actuală

temă de lucru interdisciplinară, cu o istorie destul de agitată.

Vorbirea nu servește numai la trasmiterea gîndurilor, ci — ca să apelăm încă o dată la opinia bunului simț — comunică și sentimente și urmărește să provoace, la cei care ascultă, anumite reacții. Fiind un mijloc de exprimare a celor mai variate stări sufletești și propunîndu-și să determine la interlocutor un anumit comportament, limbajul este un fenomen care atrage pe psihologi; la rîndul lor lingviștii se interesează și ei de psihologie. Dorința de a afla mecanismul transformării gîndurilor și sentimentelor în cuvinte (la cel care vorbește) și al transformării cuvintelor în gînduri și sentimente (la cel care ascultă), precum și curiozitatea de a ști cum se învață o limbă (în primul rînd limba maternă) duc iarăși la psihologie. Obiectul psihologiei limbajului este omul, ca ființă capabilă să emită și să înțeleagă enunțuri.

Ca mijloc de expresie artistică, limbajul a interesat totdeauna pe criticii literari și pe esteticieni. Prin ce diferă stilul poetului de stilul unui vorbitor neartist? Ce însușiri tainice ale cuvîntului trebuie cunoscute în vederea provocării emoțiilor estetice? Cum se menține echilibrul între înclinația scriitorului spre originalitatea lingvistică (stil inovator, creativitate) și necesitatea de a respecta constrîngerea socială a uniformității și invariabilității limbajului? Sînt întrebări ale specialiștilor și ale profanilor, întrebări izvorîte din observația că „poeții nu vorbesc ca toată lumea".

Frazele auzite sînt o parte a universului sonor care ne înconjoară. Există oameni de știință specializați în studiul sunetelor în general (acusticienii), al modului de producere a sunetelor de către instrumente și de către om. Astfel ia naștere încă o temă de lucru interdisciplinară, care îi apropie pe lingviști de savanți cu altă specialitate.

Scanned with OKEN Scanner

Ca orice fenomen, limba are și aspecte cantitative; descrierea lor face utilă cunoașterea și aplicarea metodelor de lucru ale științei cantității, care este matematica. Relația lingvistică-matematică nu duce la incorporarea în știința limbii a unui aparat de investigație matematic (ca un fel de auxiliar prețios prin rigoare și exactitate, însușiri rîvnite de orice om de știință), ci și la atragerea matematicianului spre probleme de lingvistică; într-adevăr, de cîte ori și-a anexat un obiect nou de cercetare, matematica s-a îmbogățit cu metode noi, pentru că cele vechi s-au dovedit insuficiente. Am enumerat pînă aici numai o parte dintre disciplinele care se interesează de limbaj; e limpede însă că mai sînt și altele: există *medici* care studiază defectele de vorbire, *biologi* care cercetează limbajul ca mecanism biologic[1], precum și „limbajul animalelor" în comparație cu limbajul uman, *tehnicieni electroniști* care construiesc mașini ce servesc traducerii automate sau „mașini vorbitoare", *geografi* care se ocupă de toponimie (numele de localitați, de forme de relief și de ape cad și în raza de preocupări a unei ramuri a lingvisticii), *istorici* care culeg informații din lucrări filologice consacrate originii și circulației unor cuvinte, înrudirii dintre limbi, procesului de diversificare și unificare lingvistică, specialiști în *mitologie comparată*, în studiul *preistoriei* (a revenit în actualitate problema originii limbajului, căutîndu-se o ancorare mai solidă în datele arheologiei preistorice[2], *teoreticieni și practicieni ai artei oratoriei și ai vorbirii scenice* (ambele sînt arte ale cuvîntului rostit) etc.

De la toate aceste categorii de specialiști lingvistul poate reține informații utile și toți specialiștii amintiți iau de la lingvist multe cunoștințe. Deși se consideră că ideea interdependenței științelor, a necesității sprijinului mutual între cercetătorii unor domenii diferite, este un semn al timpului nostru, nu va fi lipsit de interes să arătăm că ea a putut fi formulată de B.P. Hasdeu, încă în 1880: „Timpului nostru i-a fost ursit

de a demonstra pînă la ultima evidență acea solidaritate științifică universală. Istoricul și naturalistul, economistul și materialistul, lingvistul și filozoful, nici o specialitate nu se mai poate baricada în propria sa sferă, fără a fi silită să ia mereu cîte ceva de la toate celelalte și să dea la rîndul său, lumină pentru lumină"[3]. Contra izolării fiecărei științe de toate celelalte s-a pronunțat, în secolul al XVII-lea, *Logica* de la Port-Royal[4], iar N. Beauzée, autorul unei voluminoase gramatici raționale, a văzut unitatea logică a tuturor științelor, creații ale aceluiași spirit uman, mecanism care funcționează mereu la fel, indiferent de materia pe care o tratează[5].

Este atît de mare numărul disciplinelor care au tangențe cu lingvistica, sînt atît de numeroase punctele de vedere din care poate fi abordat studiul limbajului[6], încît în cele din urmă s-a ajuns la o întunecare a obiectului lingvisticii[7]: e mai ușor să spui astăzi ce este limbajul ca obiect de studiu pentru un logician sau pentru un acustician, decît să definești limbajul ca obiect al lingvisticii, și unii cred că interesul atîtor oameni de știință pentru problemele limbajului a devenit stînjenitor pentru lingviști.

Lingvistica „exportă" metode

Un aspect modern și cu totul neașteptat al relațiilor dintre lingvistică și celelalte științe este „exportul" metodelor lingvisticii: în critica literară, estetică[8], psihanaliză, sociologie, antropologie, etnologie ș.a. au început să fie folosite procedee și noțiuni de lingvistică structurală. S-a spus că structuralismul a ajuns azi un panaceu. Din lingvistică a trecut în antropologie, filozofie etc.[9]. În biologie, în genetică, concepția modernă despre ereditate e prezentată de specialiști într-o terminologie împrumutată din lingvistică. Unele procese economice sînt descrise ca și cum ar fi vorba de transmiterea unor mesaje, de comunicare lingvistică. În

Scanned with OKEN Scanner

legătură cu unele aspecte ale vieții sociale (inclusiv arta, mitologia, religia în genere) s-a emis ipoteza că ar avea o natură asemănătoare cu cea a limbajului articulat. S-a mers pînă acolo, încît unii au numit lingvistica o „știință-pilot"[10] în cadrul disciplinelor al căror obiect îl constituie omul. Justificările sînt: rolul uriaș al limbajului în viața socială (existența însăși a societății umane ar fi imposibilă fără comunicarea prin limbaj și cultură; lingvistica — recunosc mulți antropologi și psihologi — e cea mai înaintată și cea mai precisă dintre științele omului, ea oferă un model metodologic care trebuie urmat. Este evident că locul lingvisticii în ierarhia științelor s-a schimbat[11] și unii vorbesc de un fel de „imperialism lingvistic", datorat supraestimării posibilităților metodologice ale lingvisticii, exces nefast al unei mode trecătoare[12].

Din trecutul relațiilor lingvisticii cu alte științe

În istoria lingvisticii n-au lipsit niciodată (considerînd că începuturile acestei discipline datează din antichitate) contactele cu alte științe, influențele reciproce; constatăm însă diferențe mari — pe epoci și pe școli — în ceea ce privește: conștiința *necesității unei colaborări* interdisciplinare, *științele* din care s-a împrumutat, *felul* și *măsura* în care s-a împrumutat.

Filologia antică e un bun exemplu de îmbinare a unei cercetări de tip lingvistic (cu orientare normativă, fără orizont istoric și comparativ) cu un studiu literar-estetic. Logica aristotelică conține numeroase considerații lingvistice, cu un oarecare ecou în gramatica și lexicologia epocii. În antichitatea greacă își are rădăcinile prima dezbatere de filozofie a limbajului. (Învelișul sonor al cuvintelor e determinat de înțelesul lor? Solidaritatea sunet-sens are caracter *natural* sau *convențional*?) Fonetica în India și Grecia, apoi la

Scanned with OKEN Scanner

Roma, include considerații de anatomie și fiziologie (descrierea modului de articulare a sunetelor). Logica și teoria cunoașterii sînt puse la contribuție în lucrări de gramatică redactate în evul mediu și în epoca modernă, pînă în pragul secolului al XIX-lea.

Primul sfert al veacului trecut aduce elaborarea metodei comparativ-istorice. Este cea dintîi metodă proprie lingvisticii.

Începe studiul limbilor pe familii, compararea limbilor în scopul luminării istoriei lor, reconstrucția faptelor de fonetică, lexic și gramatică din epoci care nu ne-au lăsat documente. Se pun bazele etimologiei științifice în legătură cu conturarea ideii că sunetele limbii evoluează conform unor legi. Această epocă din istoria lingvisticii, despre care se spune de obicei că marchează trecerea de la stadiul empiric, impresionist, la stadiul științific, este în același timp prima afirmare de *autonomie* a lingvisticii: într-un secol care a văzut emanciparea și constituirea mai multor științe, lingvistica se autonomizează și ea, trasîndu-și cu destulă claritate problematica (*ce* studiază, obiectul) și formulîndu-și tipul de raționamente, modul argumentării (*cum* studiază, metoda). Firește, nu e vorba de o autonomie totală în raport cu alte științe, ci numai de o precizare a granițelor, precizare care nu exclude traversarea lor, importul de concepte și metode. Studiile de gramatică comparată sînt dirijate, o bună bucată de vreme, de ceea ce s-a numit, pe drept cuvînt, „darwinism lingvistic", o doctrină care împrumută din biologia timpului spiritul și litera.

Cîștigînd mereu în precizie, lingvistica face un pas hotărîtor de apropiere către familia de științe „pozitive", „naturale", „exacte"[13] și unii cred că lingvistica *este* o știință naturală. Dar, așa cum scrie Hasdeu, „lingvistica nu este o știință naturală, măcar că întrebuințează o metodă biologică, după cum ea nu este o știință matematică, deși recurge adesea la formule algebrice[14]".

În același secol al XIX-lea, lingviștii înțeleg că stu-

Scanned with OKEN Scanner

diul limbajului nu trebuie desprins de cel al omului, care îl creează, îl utilizează și îl transformă, și astfel ia naștere „psihologismul[15]". Semnalăm și tentativa unora de a pune în concordanță etnografia și lingvistica, stabilind o corespondență între rase (tipuri etnografice) și familiile de limbi (tipuri lingvistice)[16]. Progresele acusticii nu rămîn ignorate de lingviști, care inaugurează fonetica experimentală sau instrumentală; aceasta are, la începuturile ei, un caracter mai degrabă fizic decît lingvistic.

Secolul al XIX-lea condamnă „logicismul" în lingvistică (manifestat prin concepția că tiparele limbii sînt calchiate după tiparele gîndirii și că există un fel de paralelism logico-gramatical), dar aceasta nu înseamnă că logica clasică n-a continuat să influențeze pe cei care studiau relația limbă-gîndire, modul reflectării gîndirii prin limbaj. În gramatică, noțiuni ca „propoziție", „predicat" sînt în continuare impregnate de logicism, iar în lexicologie, analiza conținutului cuvintelor, clasificarea sensurilor, definițiile lor amestecă punctul de vedere strict lingvistic cu cel logic.

Etapa structuralistă

Exact la o sută de ani după publicarea primei lucrări de gramatică comparativ-istorică[17] apare *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure (1916). Primul sfert al secolului al XX-lea aduce lingvisticii structuralismul și, în legătură cu evenimentul acesta, problema relațiilor interdisciplinare ale lingvisticii se pune altfel. Credem că trebuie reținute următoarele idei:

— O dată cu Saussure, lingvistica adoptă punctul de vedere al *imanenței*: limbajul trebuie explicat prin sine însuși[18]. Acest principiu e formulat cu și mai multă insistență de L. Hjelmslev către mijlocul secolului nostru: „Lingvistica trebuie să facă tot posibilul pentru a ne înfățișa limba nu ca un conglomerat de fenomene non-lingvistice (de pildă, fizice, fiziologice, psiholo-

Scanned with OKEN Scanner

gice, logice, sociologice), ci ca un singur tot, independent de orice factor străin, ca o structură sui-generis. Numai în felul acesta limba poate fi supusă unei cercetări științifice ca obiect în sine[19]". Afirmarea principiului imanenței înseamnă totodată accentuarea tendinței spre *autonomie*[20]. S-a susținut că lingvistica devine știință abia acum[21].

— Trecînd în etapa structuralistă, lingvistica se integrează de fapt în mișcarea generală a științelor, ține pasul cu nivelul celorlalte discipline[22]. Ligvistica își verifică propriile fundamente[23], înțelege că unitățile și nivelurile limbii sînt în interdependență, că *relațiile* sînt mai importante decît *relatele* (termenii aflați în relație)[24], că *istoria* obiectului trebuie net opusă *descrierii* sale. Pe primul plan se impune conceptul de *structură*, un întreg care e mai mult decît suma părților, așa cum o melodie e mai mult decît o înlănțuire de note muzicale emise și percepute succesiv[25].

— Doctrina saussuriană nu izolează totuși știința limbii; de altfel ea s-a inspirat din idei elaborate în sociologie, filozofie, psihologie. Saussure subliniază — după Durkheim — caracterul de fapt social al limbii, un fenomen extern individului, care constrînge individul și există în conștiința colectivă a grupului social[26]. Lingvistul genevez afirmă clar necesitatea colaborării interdisciplinare[27].

Deși orientarea spre o cît mai deplină autonomie a caracterizat o mare parte a teoreticienilor lingvisticii după primul război mondial, tendința contrară n-a încetat să se afirme în secolul nostru. Putem semnala aici *școala psihologistă* europeană, reprezentată prin Otto Jespersen, J. van Ginneken (autorul cărții cu titlul edificator *Principes de linguistique psychologique*, 1907), F. Brunot (cu *La penseé et la langue*, 1922)[28], și structu. ralismul american puternic influențat de behaviorism- Psihologismul lingvistic al secolului al XX-lea se întemeiază pe studiile psihologului W. Wundt (în Europa) și ale behavioriștilor (SUA)[29].

Scanned with OKEN Scanner

Un răsunet mai mare în conștiința lingviștilor europeni a avut *școala sociologică* franceză. Pornind de la premisa că în limbă totul „e dominat de condițiile sociale, căci faptul lingvistic este faptul social prin excelență și socialul furnizează studiului limbajului o metodă generală de cercetare și de explicație"[30], Meillet și elevii săi din numeroase țări europene tind să explice datele lingvistice prin factori extralingvistici; „acum se constituie științele sociale și lingvistica trebuie să ocupe printre ele locul pe care i-l conferă natura sa însăși"[31]. La diverși lingviști, necesitatea legării lingvisticii de sociologie e afirmată cu o insistență mai mare sau mai mică. Trebuie să observăm însă că simpla declarație de principiu că lingvistica e o știință socială, pentru că faptul lingvistic e prin excelență social, nu e totdeauna urmată de introducerea efectivă în cercetările de lingvistică a unor concepte, metode și rezultate din sociologie. Printre încercările pozitive trebuie citat, în afară de unele idei din lucrările lui Meillet, efortul lui Alf Sommerfelt de a pune în relație structura lingvistică a unui dialect anumit cu organizarea socială a populației care îl utilizează[32].

Un aspect interdisciplinar cu totul ieșit din comun este *concepția estetizantă* profesată de Benedetto Croce și dezvoltată de școala idealistă (K. Vossler, E. Lerch, L. Spitzer) și de neolingvistica lui M. Bartoli. Ecuația croceeană atît de frapantă „estetică = lingvistică generală" obligă pe susținătorii ei să plaseze stilistica în centrul lingvisticii. Nu este vorba — cum s-ar putea crede — de exagerarea rolului funcției poetice a limbajului, ci de conceperea faptului lingvistic ca atare, a semnului lingvistic și a creației lingvistice (inovațiile) ca niște fapte estetice. De aici rezultă minimalizarea (pînă la ridiculizare) a gramaticilor normative și comparativ-istorice, care propun o interpretare denaturată a limbajului[33].

În ansamblu, se poate spune că perioada care desparte apariția *Cursului* lui Saussure (1916) urmată de lan-

Scanned with OKEN Scanner

sarea structuralismului în Europa (la congresul din 1928), de lingvistica actuală, postbelică, se caracterizează prin afirmarea tendinței spre o autonomie totală, opusă tendințelor (mai variate, imposibil de redus la o unitate conceptuală) de a *lega* lingvistica de alte științe (psihologie, sociologie, estetică), tendințe care consideră — implicit sau explicit — că „autonomiștii" ignoră importanța factorilor extralingvistici, complexitatea faptelor de limbă, și că falsifică astfel realitatea limbii, de dragul simplificării și schematizării. Puțini au fost cei care, asemenea lui Edward Sapir, au înțeles necesitatea de a îmbina „consolidarea internă a lingvisticii cu o lărgire substanțială a orizontului ei"[34]. Epoca actuală încearcă să promoveze tocmai această poziție teoretică, îmbinarea *autonomiei* cu *integrarea*, două noțiuni complementare.

Etapa actuală

E deosebit de semnificativă, pentru climatul științific contemporan, crearea unor *discipline de frontieră* ca: lingvistica matematică[35], psiholingvistica[36], sociolingvistica[37], etnolingvistica[38] și, strîns legată de aceasta, lingvistica antropologică[39]. Faptul e caracteristic pentru stadiul actual de dezvoltare a cunoștințelor omului. Vechile clasificări ale științelor se cer astăzi revizuite și trebuie să admitem existența unor discipline cu caracter complex, aparținînd prin unele compartimente științelor fizico-matematice, prin altele științelor umaniste[40]. Discipline complexe cum sînt teoria informației și semiotica[41] integrează lingvistica într-un sistem complex de științe, iar logica modernă[42] și unele curente din teoria cunoașterii fac un apel constant la analize lingvistice. În sfîrșit, trebuie semnalată circulația interdisciplinară a metodelor, ajunsă într-un stadiu mai avansat ca oricînd: pătrunderea metodelor matematice în lingvistică și a metodelor lingvisticii structuraliste în alte științe[43] sînt revelatoare în acest sens.

Scanned with OKEN Scanner

Întrepătrunderea diferitelor discipline ştiinţifice duce în mod necesar şi la întrepătrunderea metodelor lor, la folosirea metodelor unei ştiinţe în altele[44].
Cum însă dezvoltarea disciplinelor de graniţă întîmpină deocamdată dificultăţi considerabile[45], merită să fie citată o afirmaţie a lui Benveniste, care se referea la colaborarea dintre lingvişti şi logicieni: „O convergenţă între discipline care se ignoră reciproc, într-o măsură încă destul de mare“[46]. Evident, volumul de cunoştinţe dobîndite în sectoarele interdisciplinare diferă de la un sector la altul.
Relaţiile dintre lingvistică şi celelalte ştiinţe constituie un punct fundamental în problematica actuală a lingvisticii; dacă mai e nevoie de o dovadă, poate fi citat faptul că la cel de-al X-lea Congres internaţional al lingviştilor (Bucureşti, 28 august — 2 septembrie 1967) unul dintre rapoarte — ţinut de Roman Jakobson — avea ca titlu „Lingvistica în relaţiile ei cu alte ştiinţe“ (partea I : „Locul lingvisticii printre ştiinţele omului“; partea a II-a: „Lingvistica şi ştiinţele naturii“).

Scopul lucrării de faţă

Lucrarea noastră îşi propune să ofere cititorului o privire generală asupra contactelor şi colaborărilor, mai vechi şi mai noi, dintre lingvişti şi slujitorii altor ştiinţe umaniste, în primul rînd filozofia şi logica. Un prim capitol va fi consacrat metodelor comune cu alte ştiinţe în general. *Relaţiile vor fi urmărite istoric*, fără ca studiul nostru să vrea să se substituie unei *istorii a relaţiilor* dintre lingvistică şi alte ştiinţe. Se va insista, cum e şi firesc, asupra epocii moderne.
Materialul care trebuie înfăţişat este enorm. Se impunea deci găsirea unui criteriu sever de selecţie; el i s-a prezentat autorului oarecum de la sine. Fiind vorba de o carte scrisă de un lingvist, ea nu poate cuprinde

Scanned with OKEN Scanner

decît probleme accesibile lingviștilor și semnificative pentru aceștia. Criteriul de selecție a fost deci *caracterul foarte semnificativ* (relevant, pertinent) *din punctul de vedere al unui lingvist*, în anul 1970. Acest criteriu este, desigur, sever, dar lasă loc subiectivismului; sîntem convinși că numeroși confrați vor găsi că am acordat unor idei și teorii o atenție nemeritată, în timp ce alții ne vor reproșa că am omis fapte cu adevărat „foarte semnificative" pentru lingvistica actuală. Omisiunile vor fi completate de cititor cu bibliografia indicată în notele de la finele fiecărui capitol. Noțiunea de „probleme accesibile lingviștilor" e de asemenea foarte relativă, căci între lingviști există deosebiri importante în privința gradului de cunoaștere a științelor cu care lingvistica se află în relație și, poate în primul rînd, în privința gradului de cunoaștere a aspectelor celor mai noi ale propriei lor discipline. Autorul e cel dîntîi conștient de lipsurile sale în ambele privințe.

Expunerea a fost pe cît posibil simplificată și terminologia tehnică redusă la strictul necesar, autorul dorind să se adreseze unui public larg de intelectuali.

Note

[1] L e n n e b e r g , *Biological.*

[2] Vezi A n t . T o v a r , *Linguistics and prehistory*, „Word", 10, 1954.

[3] Răspunsul la discursul de recepție al lui I. Ghica, vezi „Analele Academiei Române", seria II, t. II, 1880, p. 27. Pentru unii savanți era deci, încă de acum un secol, perimat punctul de vedere exprimat de K a n t, *(CRP* p. 20*)* „[Este] o desfigurare a științelor, cînd se lasă ca limitele lor să se întretaie".

[4] „Tout ce qui est utile à la fin de chaque art lui appartient, soit que la connaissance lui en soit particulière, soit qu'il

Scanned with OKEN Scanner

y ait aussi d'autres arts et d'autres sciences qui s'en servent". *Logique* de Port-Royal, p. 107 (P. II, C. I).

[5] „J'ai cru devoir traiter les principes du Langage, comme on traite ceux de la Physique, de la Géometrie, ceux de toutes les sciences; parce que nous n'avons en effet qu'une Logique, et que l'esprit humain, si je puis risquer cette expression, est nécessairement assujetti au même méchanisme, quelles que soient les matières que l'ocupent". B e a u z é e , *Grammaire*, I, p. XVI.

[6] „În viața indivizilor și a societăților, limbajul e un factor mai important decît oricare altul. Ar fi inadmisibil ca studierea sa să rămînă numai ocupația cîtorva specialiști". S a u s s u r e , CLG, p. 21. Unii spun — cu maliţiozitate — că limbajul e o problemă prea importantă ca să fie lăsată numai în seama lingviștilor!

[7] „Lingvistica are relații foarte strînse cu alte științe, care uneori iau de la ea date, alteori îi furnizează date. Limitele care despart lingvistica de aceste științe nu apar totdeauna foarte limpede". S a u s s u r e , CLG, p. 20—21. (În continuarea pasajului se discută despre limitele dintre știința limbii și antropologie, sociologie, psihologie socială, fiziologie). „Descrierea fizică și fiziologică a sunetelor degenerează ușor în fizică și fiziologie pură, iar descrierea psihologică și logică a semnelor (adică a cuvintelor și propozițiilor), în psihologie, logică și ontologie pură, așa încît perspectiva propriu-zis lingvistică a problemei dispare". H j e l m s l e v , *Prolegomena*, p. 5.

[8] „În ultimul timp, metodele de analiză s-au extins de la limbajul articulat la tot felul de limbaje care există în viața socială, dar care n-au ca suport limbajul articulat; s-a început, cu ajutorul conceptelor analitice venite din lingvistică, studiul mesajelor sau al ansamblelor de mesaje constituite din imagini; de exemplu, imaginea fixă, în cazul fotografiei sau al desenului, imaginea mobilă, cinematograful, teatrul". B a r t h e s , *Problématique*, p. 9. Pentru această atitudine în problemele esteticii, vezi colecția revistei „Semiotica" (1969, 1970).

[9] B o u d o n , *Structure*, p. 9.

182285

Scanned with OKEN Scanner

[10] În Franța, după 1950, lingvistica a primit titlul de „știință-pilot" între celelalte științe antropologice. G r e i m a s , *Sémantique*, p. 5. Vezi M a r c u s , *Știință-pilot*.

[11] Pentru locul actual al lingvisticii în sistemul științelor vezi, între altele, E . P u l g r a m , *Sciences, humanities, and the place of linguistics*, cit. de P u l g r a m , *Loquens*; N. R u w e t, *Linguistique et sciences de l'homme*, în „Esprit" 11, 1963; articolul lui A. M o l e s din „Revue philosophique de France et de l'étranger" 3, 1966.

[12] G r e i m a s , *Sens*, p. 19.

[13] Faptul că lingviștii secolului al XIX-lea, utilizînd legile fonetice extrase din studiul transformărilor suferite de limbile cunoscute din documente, erau capabili să reconstituie forme lingvistice neatestate a sugerat comparația prezumțioasă cu operația astronomilor care, pornind de la studiul mișcărilor efectuate de aștrii observabili, deduc prin calcule existența unor corpuri cerești neobservate niciodată.

[14] *Principie de linguistică*, p. 14—16.

[15] Sînt edificatoare în acest sens titlurile a două cărți de H. S t e i n t h a l : *Grammatik, Logik und Psychologie. Ihre Prinzipien und ihr Verhältnis zu einander*, Berlin, 1855 și *Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen*, Berlin, 1864.

[16] Cf. *L e r o y* , GCLM, p. 155.

[17] O lucrare de morfologie a verbului, aparținînd lui Franz Bopp. Vezi G r a u r - W a l d , SIL, p. 36—37.

[18] Cf. fraza (despre care s-a arătat că nu-i aparține totuși lui Saussure) cu care se încheie CLG: „La linguistique a pour unique et véritable objet la langue envisagée en elle-même et pour elle-même".

[19] H j e l m s l e v , *Prolegomena*, p. 6.

[20] Autonomia lingvisticii a fost lozinca primului congres internațional al lingviștilor (Haga, 1928), lansată de A. Meillet. Punctul de vedere susținut atunci a fost apreciat de contemporani ca un fel de „act de emancipare". J a k o b s o n , *Linguistics*, p. 75.

[21] J . C o h e n , *Poétique*, p. 41—42.

Scanned with OKEN Scanner

[22] Troubetskoy, *La phonologie actuelle* (1933), cit. de Benveniste, PLG, p. 95. Ideea de structură stă la baza biologiei contemporane: „Biologia analizează organismele ca structuri de părți legate între ele și caută să descopere cu ce contribuie fiecare parte la menținerea organismului ca un întreg". „Nici o parte a unei entități vii și nici un proces dintr-o unitate organică complexă nu pot fi înțelese complet, dacă le izolăm de structura și activitățile organismului ca un întreg". Nagel, *Science*, p. 399, 432.

[23] „Lingvistica a ajuns azi la acele orizonturi critice și la acea problematică epistemologică ce sînt proprii de mult unor științe ca fizica, chimia, biologia, sociologia". Vincenzi, *Brøndal*, p. 228. Problemele teoretice ale lingvisticii structurale sînt numai cazuri particulare ale problemelor clasice din filozofia științelor, de exemplu: problema caracterului real sau convențional al unităților teoretice (în cazul lingvisticii, *fonemul*, *morfemul* ș.a.), problema naturii explicațiilor științifice. Katz-Fodor, *Structure*, p. 19—20.

[24] Această idee e susținută în special de structuralismul danez (școala glosematică).

[25] Termenul „structură", cu variatele sale accepții din diferitele științe care îl utilizează, e analizat pe larg în Bastide, *Structure*; vezi și Boudon, *Structure*.

[26] W. Doroszewski, *Quelques remarques sur les rapports de la sociologie et de la linguistique: Durkheim et F. de Saussure*, în „Journal de Psychologie" 30, 1933, p. 82—91.

[27] Saussure, CLG, p. 20.

[28] Vezi Leroy, GCLM, p. 114—115. Ea trebuie deosebită de psihologismul lingvistic al secolului trecut; vezi, mai sus, p. 11.

[29] Vezi A.P. Weiss, *Linguistics and psychology*, în „Language" 1, 1925, p. 52—57; M. Schlauch, *Early behaviorist psychology and contemporary linguistics*, în „Word" 2, 1946, p. 25—36.

[30] J. Vendryes, în BSL 47, 1951, 2, p. 49.

[31] Meillet, LHLG, I, p. 18. Pentru o expunere de ansamblu asupra școlii sociologice franceze, vezi Graur-Wald, SIL, p. 116—122.

Scanned with OKEN Scanner

[32] Vezi L e r o y , GCLM, p. 122.

[33] Despre Croce în legătură cu lingvistica, C a v a c i u t i , *Croce*. Vezi și I o r d a n , LR, p. 117—123.

[34] J a k o b s o n , *Linguistics*, p. 75. Se citează aici afirmații ca: „E greu pentru un lingvist modern să se cantoneze în obiectul său tradițional. Cu riscul de a fi oarecum lipsit de imaginație, el e obligat să se preocupe de interesele mutuale care leagă lingvistica cu antropologia și istoria culturii, cu sociologia, psihologia, filozofia și, mai de departe, cu fizica și fiziologia".

[35] „Lingvistica matematică nu e numai la contactul matematicii cu lingvistica, ci la contactul a cel puțin patru discipline: lingvistica, matematica, cibernetica și psihologia". M a r c u s , *Aspecte*, p. 57. La un nivel destul de accesibil, problemele acestei discipline de frontieră sînt prezentate în M a r c u s - N i c o l a u - S t a t i , ILM. Accesibilă lingviștilor este și K i e f e r , *Mathematical lingu*. O succintă privire de ansamblu este articolul B. H. M a y o h , *Mathematics and the aims of theoretical linguistics*, în CLTA VI, 1969.

[36] Vezi, în primul rînd, S l a m a - G a z a c u , *Psiholingvistică*. Din bibliografia străină citățm R. T i t o n e , *La psicolinguistica oggi*, Roma, 1964.

[37] Pentru o privire de ansamblu și referințe bibliografice vezi W. B r i g h t , *Sociolinguistics*, 1966 (culegere de articole) și „Langages" 11, 1968, volum cu subtitlul „Socio-linguistique".

[38] Vezi „Langages" 18, 1970, volum cu subtitlul „Ethnolinguistique". Vezi și: A. S c h a f f , *Problèmes de l'ethnolinguistique*, în „Diogène" 46, 1964; D e l l H y m e s (ed.), *Language in culture and society. A reader in linguistics and anthropology*, New York, 1964; R.L. M i l l e r , *The linguistic relativity principle and humboldtian ethnolinguistics*, Haga, 1968; B . L . W h o r f , *Linguistique et anthropologie*, Paris, 1969.

[39] Din 1953 apare o publicație periodică cu titlul „International anthropological and linguistic review"; din 1961

Scanned with OKEN Scanner

apare „L'Homme", condusă de un lingvist (Em. Benveniste), un geograf (P. Gouron) și un etnolog (C. Lévi-Strauss).

40 M a r c u s , *Aspecte*, p. 56.

41 Vezi, mai departe, p. 188—190.

42 Din bibliografia vastă a acestei probleme citățm aici numai R. C a r n a p , *Logische Syntax der Sprache*, Viena, 1934; Q u i n e , *Word*; R . M . W . D i x o n , *Linguistic science and logic*, Haga, 1963; V a s i l i u , *Semantică*.

43 Ca expunere de ansamblu, vezi J e a n V i e t, *Les méthodes structuralistes dans les sciences sociales*, Haga, 1965.

44 *Dialectica met.* I, p. 39.

45 „Disciplinele de intersecție cer [...] «oameni de intersecție», dar aceștia nu apar spontan, o dată cu disciplinele respective, ci se formează cu o mare întîrziere". M a r c u s , *Aspecte*, p. 57.

46 „Une convergence entre disciplines qui s'ignorent encore assez largement". B e n v e n i s t e , PLG, p. 13.

II
Metode comune cu alte ştiinţe

Importanţa metodei în ştiinţă

Pentru a studia în mod eficient un obiect, pentru a te apropia de esenţa lui, un rol esenţial îl joacă *drumul* (în greceşte *méthodos*, de unde provine termenul nostru *metodă*) pe care îl alegi. Se poate spune că de alegerea inspirată, potrivită, a căii de cercetare depind corectitudinea şi valoarea cunoştinţelor, a adevărurilor obţinute într-o investigaţie ştiinţifică. Raţiunea, puterea de a judeca sînt — cum spune Descartes[1] — aceleaşi la toţi oamenii; totul e însă să ştii cum să-ţi conduci raţiunea pe drumul spre adevăr.

Problema alegerii sau a elaborării metodelor este capitală, hotărîtoare pentru progresul oricărei ştiinţe. Dificultăţile — trebuie s-o spunem de la început — sînt însă foarte mari:

(a) În funcţie de alegerea metodologică făcută, obiectul investigat se configurează într-un anume mod. Acelaşi domeniu, cercetat cu X metode, ne apare în X feluri; metoda *a* revelează o serie de însuşiri, de faţete ale obiectului, în timp ce metoda *b* descoperă alte însuşiri, alte faţete ale aceluiaşi obiect. Cum putem decide, din mulţimea de reprezentări ale aceluiaşi domeniu de

Scanned with OKEN Scanner

cercetare, obținute cu metode diferite, care este reprezentarea cea mai adecvată, cea mai conformă cu realitatea obiectivă, *în sine*, independentă de cercetător? Care e deci metoda preferabilă? Răspunsurile posibile sînt mai multe: unii optează pentru metoda care duce la reprezentarea *cea mai simplă* a obiectului[2]; se știe că știința progresează, într-o măsură oarecare, simplificînd, abstractizînd, neglijînd factorii nerelevanți și, uneori, chiar factori relevanți, pentru a ajunge la aproximații viabile. Lingvistica a fost și este obligată să aleagă cîteva dintre faptele legate de limbaj și să le ignoreze pe celelalte. Această „punere între paranteze" este provizorie, dar asemenea provizorate pot dura secole[3]. Alții folosesc drept criteriu *eficacitatea practică*, iar alții — și aceștia par cei mai rezonabili — cred în *caracterul complementar* al metodelor: orice fenomen este complex, are o infinitate de laturi și atribute, de aceea o metodă unică nu-l poate cuprinde în totalitatea sa; complexitatea obiectivă, ontologică, reclamă pluralitatea metodologică.

b) Între două obiecte există deosebiri calitative, deci e greu de admis că în, principiu, orice metodă e aplicabilă cu folos oricărui obiect. Se întîmplă însă că unele metode își dovedesc eficacitatea numai după o îndelungată perioadă de tatonări, deci e imposibil de afirmat aprioric ce metodă are șanse de succes într-o anumită știință. Obsedați o vreme de problema delimitării cît mai nete a disciplinei lor de celelalte discipline, savanții au încercat să traseze granițe rigide între științe și astfel cercetătorii unui domeniu au fost împiedicați să întrevadă posibilitatea de a recurge la metode verificate cu succes de confrații lor din alt domeniu. Așa se explică, de exemplu, tenacitatea multor lingviști în respingerea metodelor matematice. Anumite fenomene au fost decretate „inefabile", și deci refractare procedeelor exacte, riguroase, ale măsurătorilor cantitative. Despre nici un fel de metodă, indiferent de originea ei, n-ar trebui

Scanned with OKEN Scanner

să spunem astăzi că, din principiu, nu-și are locul în lingvistică.
(c) Metodologia în care specialiștii unui domeniu cred într-o etapă dată e determinată în mare măsură de climatul științific al epocii și poate chiar de ceva care seamănă cu o „modă". Climatul se schimbă și moda trece, iar prestigiul unor metode se dovedește cîteodată efemer. Contemplînd istoria lingvisticii, unii trag (nejustificate) concluzii pesimiste. În realitate, trebuie să admitem că în orice știință valoarea unei metode este limitată istoricește.

Metodologia lingvisticii

Mai mult ca oricînd, lingvistica e astăzi preocupată de metodologie; de altfel, interesul pentru chestiunile de metodă a crescut, în epoca noastră, în toate științele. Critica procedeelor mai vechi a fost și este practicată de numeroși cercetători moderni ai limbajului. Faza aceasta de criticism — semn de maturitate — se caracterizează și printr-o adevărată revoluție metodologică[4]. Ceea ce dă specificul lingvisticii moderne sînt metodele structuraliste și matematice. Că lingvistica a progresat mult în ultima jumătate de secol e un adevăr pe care nu-l poate nega nici un observator de bună credință, dar progresul n-a constat în descoperiri și acumulare de fapte, ci mai mult în înnoirea metodologică; dacă au fost elaborate și teorii noi, înflorirea lor e rezultatul introducerii unor metode noi.
Transformările de metodologie prin care a trecut lingvistica de-a lungul vremii se explică de obicei prin contactul inevitabil cu alte discipline. Cum arătam în capitolul precedent, întrepătrunderea diferitelor științe duce în mod necesar și la preluarea metodelor unei discipline de către altele. Iată cîteva exemple:
Metoda de analiză gramaticală care desface fraza în unități corespunzătoare categoriilor logice (metodă unită cu teoria paralelismului logico-gramatical) s-a

Scanned with OKEN Scanner

constituit ca urmare a apropierii lingvisticii de logică, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea[5].
La începutul secolului al XIX-lea, ştiinţele naturale sugerează lingviştilor introducerea metodei comparative şi a procedeului reconstrucţiei. Rezultatul a fost crearea metodei comparativ-istorice, apreciată ca metodă specifică a lingvisticii[6], cu toată natura nelingvistică a modelului ei[7]. Un timp, această metodă a fost utilizată de adepţii aşa-zisului darwinism lingvistic[8] (sau „şcoala naturalistă"[9]), legătura cu biologia fiind astfel bine marcată[10].
Se poate vorbi de o tendinţă a specialiştilor în ştiinţele sociale de a se inspira din ştiinţele naturii — fizice sau biologice —, ale căror rigoare şi precizie sînt invidiate. Unii apreciază că în felul acesta mai mult s-a pierdut decît s-a cîştigat[11].
În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în legătură cu interesul manifestat de psihologi şi apoi de acusticieni pentru unele aspecte ale limbajului, asistăm la incorporarea metodei experimentale în lingvistică. În sfîrşit, după al doilea război mondial, se creează lingvistica matematică; ea utilizează calculul probabilităţilor, statistica şi alte metode matematice, folosite în numeroase ştiinţe.

Cerinţe metodologice generale

Deasupra varietăţii disciplinelor ştiinţifice descoperim cîteva principii unificatoare de metodă. Un istoric al acestor cerinţe metodologice generale ar trebui să înceapă probabil cu Aristotel, care cerea ca metodele ştiinţelor particulare să se deosebească în funcţie de obiectele cărora li se aplică şi respinge ideea unei metode unice, convenabile pentru toate obiectele[12].
Îndrumările carteziene au o aplicabilitate universală: să se accepte ca adevărate numai ideile clare şi inteligibile, fără grabă şi judecăţi preconcepute; orice problemă să fie divizată în probleme parţiale, mai uşor de

Scanned with OKEN Scanner

rezolvat decît problema de ansamblu; cercetarea să înceapă cu obiectele mai simple și să treacă, treptat, la obiectele mai complexe; cercetătorul să se oprească din cînd în cînd pentru a verifica dacă n-a omis nimic[13]. Recomandări tot atît de generale face J. Stuart Mill celor care recurg la experimente: atenția trebuie îndreptată spre descoperirea concordanței, a diferenței, a variațiilor concomitente, a reziduurilor.

Nicolas Beauzée, adept mărturisit al lui Descartes și autorul celei mai ample gramatici raționale[14], consideră că principiile limbajului trebuie studiate și tratate exact ca principiile celorlalte științe (fizica, geometria), întrucît gîndirea este una singură și e supusă aceluiași mecanism, indiferent de obiectul pe care îl cercetează[15]. Tot Beauzée susține principiul metodologic, valabil pînă astăzi, că o limbă nu trebuie descrisă calchiind sistemul altei limbi[16]. Această cerință principială era de actualitate în vremea cînd gramaticii căutau în toate limbile categoriile și schemele limbii latine[17], greșeala a persistat în tot secolul al XIX-lea, cu prelungiri în secolul nostru[18]. O greșeală similară, de mai multe ori repetată, au comis cei care au descoperit și au descris limbi „exotice" (din Asia, Africa), obligîndu-le să intre în tiparele structurale ale limbilor indoeuropene.

Făcîndu-se ecoul tezelor proclamate în diverse științe la acea dată, Ferdinand de Saussure — considerat de mulți drept părinte al structuralismului — urmează două principii metodologice în aparență contradictorii (în realitate complementare): fenomenele trebuie studiate avînd în vedere, deopotrivă, integrarea lor în structuri (acesta e *principiul totalității)* și independența lor *(principiul imanenței*; s-a spus, de pildă, că limba trebuie studiată în sine și pentru sine)[19].

Cerințe generale, valabile și dincolo de granițele lingvisticii, a formulat Louis Hjelmslev: noncontradicția, simplitatea și exhaustivitatea. Dacă, adoptînd o anumită teorie, ni se par potrivite mai multe metode, capabile să furnizeze „o descriere exhaustivă și lipsită de

contradicții a oricărui text, și a oricărei limbi, dintre ele trebuie aleasă aceea care ne îngăduie să facem descrierea mai sus pomenită în forma cea mai simplă"[20]. Metodologia legată de curentul filozofic neopozitivist a găsit adepți în diverse științe, printre care și lingvistica. Întrucît obiectul oricărei discipline constă din *relații*[21], investigația trebuie dirijată spre descoperirea și descrierea relațiilor, și nu a relatelor, a „substanțelor". La această concepție aderă explicit școala structuralistă daneză; „Ceea ce are existență în sensul științific al cuvîntului nu e substanța acelei totalități, ci numai raporturile ei interne și externe"[22]. Pentru neopozitiviști orice știință se bazează pe o teorie formalizată, caracterizată prin axiome, care sînt simple convenții de limbaj[23]; în consecință metodologia va fi îndrumată spre maxima formalizare, iar lingvistica va deveni, mergînd pe această cale, „o algebră a limbii, care va opera cu entități fără nume, adică cu entități numite arbitrar, fără nici o motivare naturală"[24].

Studiul limbii prin prisma unor sisteme formale e preconizat și de autorii de gramatici generative, începînd cu americanul Noam Chomsky. Împrumutînd din logica modernă diverse procedee, printre care acela de a formula reguli de înlănțuire a simbolurilor și de a transforma un lanț de simboluri în altul, gramaticile generative și-au creat un limbaj care le situează la nivelul științelor exacte, cu prestigiu necontestat. Principiul metodologic general pare a fi o analiză bazată pe un sistem de reguli ordonate[25].

Sînt încă numeroși lingviști care condamnă din principiu formalizarea, pentru considerentul că dă o imagine denaturată, simplificatoare peste măsură, a unui obiect atît de bogat cum este limbajul. (În mod analog, se protestează împotriva formalizării poeticii.) Trebuie precizat că acești lingviști confundă proprietățile obiectului investigat cu proprietățile aparatului conceptual, al metalimbajului utilizat: nu se formalizează un limbaj, ci teoria limbajului[26].

Scanned with OKEN Scanner

În ultimele două decenii, lingviștii din țările socialiste au studiat probleme generale și de detaliu bazîndu-se pe legile dialecticii materialiste. Tezele lingvisticii marxiste privesc în același timp obiectul și metodologia științei limbajului: studiul limbii în unitatea ei cu gîndirea și ținînd seamă de caracterul ei sistematic, studiul limbii în mișcare neîntreruptă, fiecare stadiu din evoluția ei fiind caracterizat printr-un echilibru instabil, studiul limbii în legătură cu evoluția societății, căutarea legilor interne de dezvoltare[27].

Vom discuta în continuare aspectele particulare pe care le îmbracă în lingvistică unele metode de cea mai largă aplicabilitate, comune tuturor științelor.

Ipoteza

În metodologia științelor, ipoteza e considerată ca o operație necesară, care de obicei precedă stabilirea oricărui adevăr. Pornind de la unele observații, mintea cercetătorului construiește o explicație provizorie, care urmează a fi verificată (confirmată sau infirmată). Ipoteza e desigur „un produs al imaginației omului de știință, dar nu un produs dezlegat de realitatea obiectivă, ci, dimpotrivă, cu atît mai valoroasă cu cît e mai puțin liberă, cu cît e mai dependentă de fapte, cu cît surprinde și reflectă mai adecvat și mai plenitudinar aspecte ale naturii sau societății"[28]. Emiterea ipotezelor e de obicei precedată de observarea unor analogii și astfel se construiesc *raționamente prin analogie*. Pentru că analogia înseamnă numai o asemănare parțială, judecata prin analogie nu poate avea aceeași valoare de adevăr ca și silogismul. Ca metodă de lucru în știință, analogia nu este o metodă probantă[29].

Savanții au adoptat față de metoda ipotezei atitudini diferite. Newton, de exemplu, îi era ostil (el spunea: „Hypotheses non fingo"); Poincaré cerea de la ipoteze să fie *comode* pentru explicarea fenomenelor și nu se preocupa de realitatea efectivă, obiectivă, a faptelor

Scanned with OKEN Scanner

presupuse de o anumită ipoteză[30]; pentru foarte mulți oameni de știință e foarte important să se admită caracterul istoricește limitat al oricărei ipoteze. „O ipoteză științifică poate, *hic et nunc*, să fie cea mai bună posibilă. Ea poate să explice mai multe fapte decît oricare alta și să satisfacă alte criterii. Totuși e esențial ca ea să poată fi aruncată și înlocuită cu o ipoteză mai bună"[31]. În lingvistică și, la fel, în alte discipline, sub numele de *ipoteză* se înțeleg două lucruri diferite, pe care trebuie neapărat să le distingem:

(a) Amintim, din istoria științei noastre, cîteva exemple din prima categorie:

— cele două ipoteze formulate în antichitate cu privire la originea limbajului (cuvintele primilor oameni aveau o formă sonoră condiționată de obiectele denumite, respectiv această formă a fost stabilită prin convenție[32]);

— ipotezele, susținute în secolul trecut, potrivit cărora toate limbile trec obligatoriu prin anumite stadii de dezvoltare, două sau trei la număr (de exemplu, orice limbă a fost la început *izolantă* și a devenit ulterior *flexionară*, sau limbile străbat obligatoriu un ciclu cu trei faze: analitică — sintetică — analitică, de un tip superior celei dintîi);

— filozofia limbajului din secolul trecut dezbate așanumita „ipoteză Sapir-Whorf"[33]: modul de percepere a lumii e condiționat de normele de exprimare ale fiecărei limbi. Limbajul determină atît formarea categoriilor logice, cît și, în general, a tuturor formelor culturii[34].

Atare ipoteze, care scapă de posibilitatea verificării, sînt simple construcții arbitrare ale minții, iar valoarea lor euristică e foarte discutabilă[35]. Unii le refuză calitatea de ipoteze[36].

(b) Ipotezele apreciate de știința modernă sînt cele care, deși nu au fost verificate prin simțuri (nu sînt accesibile observației) au o validitate empirică ce poate fi judecată indirect, prin concordanța dintre consecințele

Scanned with OKEN Scanner

lor și rezultatele observației și experimentului. Se pot cita exemple clasice, printre care teoria ondulatorie a luminii și teoria moleculară a gazelor[37].

În lingvistică, pot fi citate exemple de ipoteze pe care descoperiri ulterioare le-au confirmat:

— Utilizînd metoda comparativ-istorică, de aproximativ o sută cincizeci de ani, lingviștii au reconstruit cuvinte neatestate în documente. Un număr de cuvinte latinești reconstruite (ipotetice) au fost ulterior găsite în texte (de exemplu *muttum*, din care provine fr. *mot* „cuvînt"). Ipoteza ingenioasă a lui F. de Saussure privind existența în indoeuropeana comună a unui sunet, cu valoare consonantică, pe care limbile indoeuropene „fiice" nu l-au moștenit, a fost confirmată indirect o dată cu descifrarea limbii hitite, unde sunetul în discuție apare ca o laringală[38].

În general, ipoteza existenței unei limbi indoeuropene comune și a unor limbi comune intermediare între aceasta și limbile cunoscute din documente (de exemplu, slava comună, germanica comună ș.a.) s-a dovedit rodnică și a dus la progres în lingvistică.

— Ipoteza că sistemul de scriere (un *silabar* numit „linearul B") utilizat în Creta antică notează un dialect al limbii grecești vechi l-a dus pe Michael Ventris la descifrarea, în 1953, a inscripțiilor redactate în acest fel de scriere[39].

— Un tip special de ipoteze lingvistice, rar întîlnite în lucrările de specialitate din cauza impreciziei și nesiguranței care persistă în studiul cauzelor schimbărilor în limbă, îl constituie previziunile: dacă la un moment dat circulă în limbă două pronunțări sau două forme gramaticale ale aceluiași cuvînt, care dintre ele va învinge? Ce cuvinte e de presupus că vor dispărea dintr-o limbă? Aprecierile cu caracter de prognoză sînt verosimile dacă autorul lor se întemeiază pe cunoașterea tendințelor de dezvoltare ale limbii la un moment dat[40].

Scanned with OKEN Scanner

— Descrierile structuraliste ale sunetelor și gramaticii au fost simțite și prezentate de autorii lor la început ca „descoperiri": lingvistul descoperă structura unei limbi, o desprinde din texte sau din vorbire[41]. De cîtva timp, în lucrările teoretice revine tot mai insistent ideea că lingvistul structuralist nu *descoperă*, ci *construiește* — prin ipoteză — structura fonologică, gramaticală (eventual și lexicală) a idiomului cercetat. De aici, afirmații ca: „O descriere structurală păstrează în mod necesar statutul unei ipoteze științifice, adică al unei propoziții considerate provizoriu ca validă, dar pe care fapte noi pot s-o infirme"[42].

Inducția și formularea legilor

Dezvoltarea științei moderne în ultimele decenii a accentuat importanța rolului jucat de metodele inductive în consolidarea fiecărei discipline[43].

Inducția constă în găsirea unui temei de explicare a fenomenului prin descoperirea unor legi. Acestea se formulează ca urmare a studierii unor fenomene accesibile observației, dar se aplică și fenomenelor inaccesibile sau care nu s-au produs încă. De la reflectarea *realului* se trece la oglindirea *posibilului*[44].

Bacon, de numele căruia se leagă studierea metodei inductive, pornește de la „dubla supoziție că faptele sînt cîrmuite de legi și că din cercetarea unui număr suficient de fapte este verosimil să se desprindă legea care le guvernează"[45].

Legea, ca orice generalizare, are caracter ipotetic, pentru că ne putem oricînd aștepta ca fapte noi s-o infirme. „Nimeni nu ne poate asigura că, dacă unii A sînt B, atunci orice A este B"[46]. Nu se poate spune cîte fapte particulare sînt suficiente pentru a garanta soliditatea unei inducții. Inducția este în mod firesc *incompletă*, căci nu se pot colecționa toate faptele particulare. Uneori sînt suficiente cîteva fapte numai: Engels scria că o singură mașină cu aburi demonstrează tot așa de

bine ca și zece mii de mașini că mișcarea mecanică poate fi obținută din căldură[47].

De dragul exactității, al preciziei, unii refuză inducția socotind că nici o afirmație nu poate fi socotită valabilă pînă nu se va constata că ea se aplică la toate exemplarele unui tip, existente pe lume. „Pretenția de a nu trage concluzii decît pe baza tuturor exemplarelor din lume ar duce la desființarea științei"[48]. Desigur, nu mai puțin dăunător este excesul contrar: efectuarea unor inducții pripite, sprijinite pe cîteva fapte nesemnificative. Istoria științelor — a lingvisticii inclusiv — arată că formularea legilor, descoperite prin inducție, e totdeauna supusă corectărilor, ceea ce nu anulează valoarea inducției ca metodă generală de descoperire a adevărurilor.

Credința în legi izvorăște din impresia de regularitate sugerată de observarea naturii[49]. În domeniile cercetate de științele sociale, metoda inductivă și formularea legilor întîmpină dificultăți mari, unul dintre obstacole fiind posibilitățile reduse de efectuare a experimentelor. Scepticismul unor cercetători provine din convingerea că fenomenele sociale sînt mai complexe decît fenomenele fizice și biologice, pentru care au fost stabilite legi universale; lucrul acesta nu e însă chiar atît de sigur[50]. Altă dificultate: în numeroase ramuri ale științelor naturii e posibil să formulezi legi universal-valabile în anumite condiții „ideale" și pentru „cazuri pure" ale fenomenelor investigate. În științele sociale (lingvistica inclusiv) nu s-au dezvoltat noțiuni teoretice adecvate, pornind de la care să se formuleze legi valabile pentru „cazuri pure."[51]

În cazul special al lingvisticii, există tendința de a exagera complexitatea, neregularitatea (cf. afirmații de tipul „fiecare cuvînt are istoria lui", „nu există legi fonetice", „schemele structurale nu pot cuprinde bogăția (cantitativă și calitativă) a unei limbi" etc. Nu e însă de loc exclus ca presupusa neregularitate a limbilor

Scanned with OKEN Scanner

să nu fie altceva decît reflectarea neputinței noastre de a o descrie în mod adecvat[52].
La cele de mai sus, trebuie să adăugăm faptul tulburător că accepția termenului *lege* nu are precizia dorită, de aceea savanții (cu diverse specialități) nu sînt totdeauna de acord dacă anumite propoziții pot fi numite în mod propriu *legi*. Din istoria lingvisticii se citează totdeauna exemplul tipic al legilor fonetice (unii preferă să le numească „tendințe"[53]). În orice caz, legile limbii nu sînt formulate în limbajul cerut de logica actuală (de exemplu, o generalizare de tipul *toți corbii sînt negri* se formulează logic astfel: „Pentru orice X, dacă X este corb, atunci X este negru"[54]).
Descoperirea sau formularea legilor a fost unul din marile idealuri ale școlii neogramatice (ultimul sfert al secolului trecut); îl regăsim la structuraliști (Saussure scrie că unul din scopurile fundamentale ale lingvisticii este „să caute forțele care sînt în joc în mod permanent și universal în toate limbile și să degaje legile generale la care pot fi aduse toate fenomenele particulare ale istoriei"[55]) și în lingvistica marxistă („Sarcina oricărei științe este tocmai descoperirea legilor de existență și de dezvoltare a fenomenelor studiate[...]. Datoria lingviștilor este să studieze legile limbii și să le formuleze ca legi lingvistice"[56]).

Deducția

Metodă corelată cu inducția, deducția constă în străbaterea drumului invers, de la legi și principii la luminarea fenomenelor particulare. „Deducția trece de la adevăruri cunoscute la un adevăr pînă atunci necunoscut, cu o stringență perfectă și fără să mai facă apel la experiență"[57]. Devenind deductivă, o știință ajunge să fie în egală măsură o știință a posibilului și o știință a realului.
Filologii antichității practicau metoda deductivă mai ales în două tipuri de cercetare:

Scanned with OKEN Scanner

(a) Convinși de caracterul sistematic al morfologiei, dovedit de existența paradigmelor numelui și verbului, o parte din gramaticii vechi nu vedeau peste tot decît regularitate, obligînd limba să se integreze în tiparele descrise de ei. Aceștia sînt cunoscuți sub numele de *analogiști* (la poziția lor s-a raliat Caesar, autor al unei scrieri de gramatică latină intitulată *De analogia*). Formele gramaticale erau deduse de analogiști din reguli; de dragul regularității, al simetriei, ei ajungeau chiar să inventeze anumite forme.

(b) Preocupați de etimologie, filologii greci și latini reconstituiau — de cele mai multe ori în mod fantezist — forma și înțelesul originar al cuvintelor. Faptele particulare erau explicate prin cîteva principii, de exemplu: asemănarea fonetică dintre două cuvinte era o dovadă suficientă de înrudire, de apartenență la aceeași familie lexicală. Dacă cele două cuvinte aveau sensuri deosebite, eventual foarte deosebite, filologul trebuia să descopere veriga (de cele mai multe ori inexistentă!) de legătură semantică și să construiască o explicație care să apropie și pe planul înțelesului termenii asemănători în rostire. Prin acest fel de deducție se arăta, de pildă, presupusa înrudire etimologică dintre cuvintele latine *lucus* „pădure" și *luceo* „a luci, a lumina", dintre *canis* „cîine" și *cano* „a cînta".

Firește, filologii antichității nu erau conștienți de faptul că, în cercetările menționate mai sus, recurgeau la o procedură deductivă. În schimb reconstrucția cuvintelor latine neatestate în documente — așa cum se practică în lingvistică începînd din a doua jumătate a secolului trecut — impune folosirea conștientă, deliberată a deducției: un fenomen particular, cuvîntul X din limba latină, e dedus din cuvinte ale limbilor romanice pe baza legilor de evoluție a sunetelor.

Caracterul deductiv al lingvisticii a fost teoretizat abia în perioada contemporană, totuși despre lucrul acesta s-a vorbit, incidental, și mai devreme. Astfel, la mijlocul secolului al XVIII-lea, Nicolas Beauzée susținea

Scanned with OKEN Scanner

că gramatica generală este o știință „pentru că are ca obiect numai speculația rațională asupra principiilor imuabile și generale ale limbajului". În acest fel, „știința gramaticală este anterioară tuturor limbilor"[58]. Cam același lucru avea să-l spună Hjelmslev, susținînd teza apriorismului teoriei limbii[59].

La ora actuală se consideră că o disciplină e cu atît mai științifică, mai exactă, cu cît are un caracter deductiv mai pronunțat. „Caracter deductiv" presupune mai întîi un număr de principii, de legi, de adevăruri universale, generale, care să explice faptele particulare. În acest sens, e evident că lingvistica, întărindu-și caracterul deductiv, progresează. Dar prin „caracter deductiv" mulți înțeleg astăzi o desfășurare a analizei lingvistice în conformitate cu raționamentele ipotetico-deductive. În glosematica daneză, dar mai ales în gramaticile generative, se vorbește despre axiome formulate de cercetător, axiome din care acesta derivă, treptat, toată analiza limbii. Lingvistică deductivă înseamnă lingvistică axiomatică; întrucît axiomele, prin definiție, nu se demonstrează, rezultă că punctele de plecare ale unei teorii lingvistice sînt arbitrare — ceea ce se și afirmă textual în toate lucrările amintite. Pentru a nu sugera o înțelegere denaturată a metodei, trebuie să adăugăm o precizare privind sensul în care se folosește aici termenul *axiomă*. Pînă nu de mult, *axiomă* însemna o propoziție care nu poate fi dovedită, verificată, sau o propoziție al cărei conținut e atît de evident, încît nu trebuie demonstrat. Acum *axiomă* înseamnă, pur și simplu, propoziția de la care pornește raționamentul și nu interesează dacă e mai mult sau mai puțin „evidentă de la sine" și dacă poate fi verificată sau nu. Un raționament deductiv presupune cu necesitate un ansamblu de propoziții nedemonstrate, deci „axioma nu e, cum s-a crezut mult timp, o propoziție așezată la începutul unui raționament din cauza inverificabilității sale, ci o propoziție pe care locul său în raționament o face necesarmente inverificabilă"[60].

Scanned with OKEN Scanner

Deducția, în forma cea mai modernă, e utilizată în gramaticile generative și în lingvistica matematică. În sprijinul acesteia din urmă s-a adus argumentul că aplicarea metodelor matematicii la studiul limbii e o condiție a progresului în lingvistică, deoarece matematica e o știință prin excelență deductivă.

Observația

Metoda observației e absolut obligatorie în orice știință; ea premerge descrierea, comparația, clasificarea. Opoziții ca „științe *descriptive* sau *de observație*" — „*științe teoretice*", uzuale în jurul anului 1900, au căzut în desuetudine (ca și distincțiile „științe istorice și experimentale" sau „științe comparative și experimentale")[61]; oamenii de știință și-au dat seama că observația, descrierea, istoria, experimentul sînt necesare tuturor disciplinelor.

Observația e indispensabilă, pentru că asigură contactul cercetătorului cu faptele, cu lumea experienței. Îndepărtarea de experiență, refugiul în teoria pură, este o atitudine care exercită o oarecare putere de seducție asupra unor spirite, pentru că le dă senzația (sau, poate, iluzia) unei relative libertăți de mișcare. „Mai mult, după ce am depășit sfera experienței, sîntem siguri că nu vom fi contrazișI de experiență.[...]. Porumbelul ușor, lovind în zbor liber aerul a cărui rezistență o simte, și-ar putea imagina că el ar reuși și mai bine în spațiul vid. Tot astfel Platon a părăsit lumea sensibilă, fiindcă ea pune intelectului limite prea înguste și s-a aventurat dincolo de ea pe aripile Ideilor în spațiul vid al intelectului pur"[62]. Metoda observației e importantă fiindcă ajută la demonstrarea falsității unei teorii: ajunge să arăți că anumite consecințe ale teoriei sînt în dezacord cu observația[63].

Observare nu înseamnă *contemplare pasivă*; a aplica metoda observației înseamnă a face o operație de selecție (trebuie să știi *ce* să vezi) și un început de inter-

pretare (e important *cum* vezi). În antichitate, în toate științele observația era deficitară[64]; materialul acumulat era în genere foarte sărac, iar valoarea lui era diminuată de interpretări și teorii fanteziste, practicate și în evul mediu.

Observarea trăsăturilor fonetice, lexicale și gramaticale ale unui text era dirijată spre descoperirea abaterilor de la norme, ca și spre relevarea figurilor de stil, caracteristice limbajului poetic (opus limbajului prozaic nu prin conținut, ci prin formă; ca atare, orice text poetic era presupus a fi convertibil în proză[65]). În evul mediu, și chiar mai aproape de vremea noastră, atenția gramaticilor era dirijată spre descoperirea similitudinilor de organizare dintre limbile moderne și latină; mai grav e însă că asemănările observate erau adesea rezultatul unor interpretări tendențioase. Gramaticii observau — sau credeau că observă — o scădere a posibilităților expresive de la limbile clasice la idiomurile moderne.

Împletind o observație mai liberă de prejudecăți cu comparația detaliată a francezei cu latina, mai mulți filologi s-au pronunțat pentru egalitatea (echivalența) limbilor sau chiar pentru superioritatea celor moderne[66]. Edificator e titlul opusculului publicat în 1703 de Frain du Tremblay: *Traité des langues, où l'on donne des principes et des règles pour juger du mérite et de l'excellence de chaque langue, et en particulier de la langue française*. Mai bine cunoscută este lucrarea lui J. du Bellay, *Défense et illustration de la langue française*. Condiționarea observației de către teorie e dovedită și de gramaticile raționale din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea; autorii lor observau în primul rînd asemănările dintre limbi, întrucît, pentru ei, toate limbile pămîntului se reduceau, în esență, la o singură structură gramaticală, deosebirile fiind de ordinul accidentelor[67]. Cînd lingviștii n-au mai practicat metoda observației obsedați de interesul descoperirii abaterilor, a figurilor de stil sau de dorința de a dovedi superioritatea unei

limbi sau unitatea esențială a tuturor limbilor, lingvistica a înregistrat progrese rapide, prin acumularea unui vast material de fapte observate mai puțin părtinitor (secolul al XIX-lea)[68].

În lingvistică un rol important are *observația internă* sau *autoobservația*, mai ales în cercetările de semantică; la acest tip de observație apelăm atunci cînd ne referim la „sentimentul vorbitorului". După ce, o bună bucată de vreme, argumentul „așa simte vorbitorul" a fost discreditat, în numele rigorii științifice, autorii de gramatici generative îi acordă acum o foarte mare importanță, atît în gramatică, cît și în semantică. Sentimentul vorbitorului e cel care decide asupra gradului de gramaticalitate și de acceptabilitate semantică.

Sub influența filozofiei pozitiviste, oameni de știință din diverse domenii au încercat să elimine tot ce nu e *datum* experimental, fapt observabil, și să rezume cercetarea științifică la observație și descriere, renunțînd la explicație, la interpretare în lumina unei teorii. Și printre lingviști sînt unii care au spus și spun încă: „Eu observ și descriu, nu explic!" Un material de fapte enorm, adunat de lingviști prin metoda observației și descrierii așteaptă de la lingvistica modernă explicațiile necesare. Capitolul cel mai deficitar din acest punct de vedere este studiul istoric al limbilor. Răspunsurile pe care le pot da lingviștii la o întrebare atît de legitimă cum este „De ce și cum se schimbă limbile?" sînt încă foarte sărace și, ca atare, nesatisfăcătoare.

Experimentul

Între observație și experiment legătura este foarte strînsă. Experimentul „reprezintă observația științifică a unui fenomen provocat în condiții cunoscute și care pot fi variate în conformitate cu scopul cercetării"[69]. La baza utilizării acestei metode stă ideea că „procesele și fenomenele materiale din natura vie pot fi izolate și reproduse în laborator"[70]. În mai multe domenii de

Scanned with OKEN Scanner

cercetare, introducerea metodei experimentale a înmulțit, a îmbogățit și a consolidat cunoștințele, a dus la progrese remarcabile. Ne mulțumim aici cu două exemple: medicina — unde se vorbește de importanța capitală a cercetării experimentale inaugurate de Claude Bernard (cunoști mai bine o boală cînd o poți produce la un animal) — și psihologia: emanciparea ei ca știință coincide în mod semnificativ cu introducerea experimentului[71].

Varietatea experimentelor utilizate în lingvistică e foarte mare, mai ales dacă avem în vedere faptul — valabil în principiu pentru orice știință — că metoda experimentală nu trebuie înțeleasă în mod unilateral, ca o cercetare pe baza manipulării unor aparate; efectuarea unei experiențe nu reclamă neapărat folosirea unor instrumente.

Cel mai vechi experiment utilizat pentru elucidarea unei probleme de lingvistică pare să fie cel relatat de Herodot: ca să afle care este limba cea mai veche, faraonul Psametih a izolat de societate doi nou-născuți și, după doi ani, a poruncit să fie aduși în fața lui. Astfel a constatat că ei își creaseră singuri un cuvînt, identic cu termenul frigian pentru „pîine". De aici a tras concluzia că limba frigiană este cea mai veche[72].

Metoda experimentală s-a dovedit foarte utilă în investigații aflate la limita dintre lingvistică, psihologie, fiziologie și medicină: modul de producere a sunetelor vorbirii, legarea complexului sonor de sensuri, învățarea limbii materne, patologia limbajului.

Studiile anatomo-clinice ale cazurilor de afazie au constituit punctul de plecare al unor teorii asupra limbajului. Sînt cunoscute, de exemplu, interpretările lingvistice date de Roman Jakobson tulburărilor afazice și modul în care a adus observațiile clinice în sprijinul doctrinei structuraliste[73]. Prin afazie, medicii înțeleg: „tulburarea exprimării sau a înțelegerii semnelor verbale, fără ca instrumente periferice de execuție sau de recepție să fie atinse, însoțită cel mai des de dificultăți

Scanned with OKEN Scanner

intelectuale. [... Afazia] corespunde unei leziuni cerebrale localizate"[74]. Concepția unor centri verbali preformați pentru limbaj a fost infirmată de constatarea că distrugerea la copii a zonei limbajului din emisferul cerebral stîng este urmată de preluarea de către emisferul drept a funcțiilor limbajului[75]. Iată un exemplu de experiment practicat în studiul clinic al patologiei limbajului[76]: un grup de vorbitori ai limbii engleze, bolnavi de afazie, au fost supuși unor teste privind folosirea desinenței *-s*, marcă a pluralului și a genitivului substantivelor, precum și a persoanei a treia singular la verb. Rezultatele arată că afazicii greșesc cel mai rar în folosirea lui *-s* ca semn al pluralului — folosire determinată de o funcție semantică (*-s* de la persoana a treia singular n-are rol semantic, ci numai sintactic, și este un morfem redundant, adică previzibil, care nu poartă informație). Desinențele determinate semantic se mențin mai bine la afazici. Greșelile, mai numeroase, în privința lui *-s* posesiv se explică prin caracterul gramatical mai complex al construcției respective (și în românește, *casa vecinului* poate fi considerată mai complexă decît *vecinul are o casă*, construcția care îi stă la bază — în concepția gramaticilor generative).

Psihologii și-au propus să dovedească experimental că nu numai latura sonoră, ci și latura semantică a cuvîntului acționează ca un semnal. La un grup de persoane adulte, experimentatorul a format un reflex condiționat salivar pentru cîteva cuvinte, apoi a încercat transferul reflexului asupra altor cuvinte, sinonime și omonime. Transferul s-a efectuat mai ușor asupra sinonimelor. Experiențele impun concluzia că, în condițiile normale de funcționare a scoarței cerebrale, reacția noastră față de aspectul acustic al cuvîntului e dominată de legăturile de sens, iar în condițiile scăderii capacității de muncă a scoarței cerebrale apar pe primul plan legăturile sonore[77]. Sub numele de *psiholingvistică* se înțelege o știință interdisciplinară interesînd atît

Scanned with OKEN Scanner

pe psihologi, cît și pe lingviști, în care metoda experimentală ocupă un loc dominant[78].

Aplicația cea mai cunoscută a metodei experimentale la studiul limbii ține de fonetică. Una dintre ramurile ei, numită tocmai *fonetică experimentală*, se ocupă de cercetarea sunetelor vorbirii cu ajutorul aparatelor, din punctul de vedere al articulării și al calităților lor acustice. Aparatura utilizată este, în unele cazuri, împrumutată de la specialiști din alte domenii (de exemplu, modul de articulare a sunetelor se studiază cu ajutorul razelor X, prin procedeul numit „Roentgen-cinematografie"; magnetofonul este utilizat în multe experiențe de fonetică), iar alteori e concepută special pentru interesele lingviștilor: *filmograful* este un aparat care transformă vibrațiile sonore în impulsuri luminoase care se înscriu pe o peliculă. Astfel se obțin filmograme, adică „sunete filmate". Introduse în alt aparat, numit *filmofon*, filmogramele se transformă din nou în sunete[79]. Cu ajutorul altor aparate se obțin experimental, în laborator, sunete care ni se par identice cu cele produse de aparatul fonator al omului, și chiar fraze întregi. Acești adevărați roboți lingvistici, numiți „mașini vorbitoare", creează ceea ce s-a numit *limbaj sintetic*, o realizare ideală din punctul de vedere al performanțelor obținute în studiul limbii prin metoda experimentală.

Modelarea

Din punct de vedere metodologic, lingvistica se apropie de celelalte științe nu numai pentru că toate recurg la modelare, ci și pentru că un anumit tip de modele (sistemele formale logico-matematice), verificat în matematică, fizică, biologie ș.a., și-a găsit aplicări recente în știința limbii.

Interpretările noțiunii de model nu sînt unitare[80], dar e evident că procedeele de modelare aparțin *gîndirii*

analogice. În sensul cel mai larg, modelul este un obiect, o construcție (concretă sau abstractă) care înlocuiește obiectul care trebuie cercetat. Cu alte cuvinte, prin modelare obiectul pe care îl avem de studiat (numit *original)* e supus unei investigații în mod mijlocit, prin înlocuirea lui cu alt obiect (numit *model*)[81]. Științele recurg la această cale ocolită ori de cîte ori consideră necesară cercetarea unui obiect cu metode care nu i se pot aplica direct, din diverse motive. (De pildă, în medicina umană metoda experimentală nu poate fi aplicată omului, de aceea se recurge la animale de experiență, care funcționează deci ca modele). Modelele permit adesea reprezentări sugestive, familiare pentru fenomene sau teorii greu de conceput și asimilat[82]. Ca exemple ilustrative din alte științe pot fi citate următoarele: Huygens și-a dezvoltat teoria ondulatorie a *luminii* cu ajutorul sugestiilor oferite de *sunet* ca fenomen ondulatoriu (concepție familiară); Maxwell a elaborat o reprezentare matematică a electricității folosind ca model analiza matematică a mișcării fluidelor incompresibile; afirmațiile fundamentale ale teoriei cinetice a gazelor sînt formulate după modelul legilor cunoscute ale mișcărilor bilelor de biliard (sfere elastice macroscopice), ajungîndu-se la o reprezentare accesibilă intuiției[83]. Metoda modelării se bazează, după cum am văzut, pe existența unor analogii de structură (izomorfisme) între obiecte de natură diferită. Preocuparea de a descoperi atare analogii e foarte actuală, în legătură cu crearea ciberneticii, care studiază analogiile dintre diferite procese de comandă, în special dintre cele care au loc în lumea biologică și în interiorul mașinilor[84].

Lingvistica structurală a dat mai multe exemple de modelare, care au pregătit calea modelării matematice[85]. O direcție urmată de modelare este *simplificarea*, prin

operaţii de analiză, de abstractizare etc. Dacă modelarea chimică a unei molecule de apă prin schema[86]:

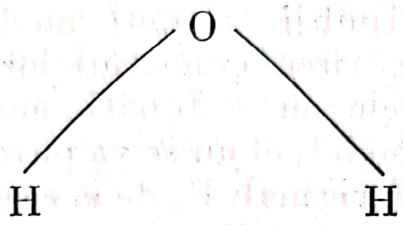

are un caracter vădit simplificator, afirmaţia este valabilă şi pentru o schemă ca:

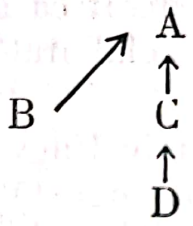

simbolul structurii sintactice a propoziţiei *acum respinge această propunere*, a propoziţiei *aşteaptă de la el rezolvarea problemei* etc., etc., adică a tuturor propoziţiilor formate din predicat, două părţi de propoziţie subordonate predicatului şi încă o parte de propoziţie, subordonată uneia din ele. Cele patru litere notează concepte foarte abstracte: „Gramatica unei limbi naturale este o structură postulată, care conţine concepte foarte abstracte, utilizate pentru a explica formarea de către vorbitor a enunţurilor gramaticale ale limbii lui. Ea [= gramatica] conţine multe entităţi care nu pot fi observate direct în structura fizică a nici unei propoziţii, dar care trebuie admise prin ipoteză ca o nouă sursă din care pot fi derivate multe enunţuri diferite“[87].

Lucrările de lingvistică structurală abundă în termeni tehnici, nume de categorii lingvistice relaţionale, de entităţi neobservabile, pur ipotetice şi admise prin convenţie: fonem, cenem, trăsătură distinctivă, neutralizare etc.[88] Însuşi conceptul de structură lingvistică este un model; despre structura unui obiect în genere

s-a spus că e „descrierea care rezultă dintr-o teorie deductivă“[89]. Fără îndoială, structurile lingvistice considerate modele trebuie să reflecte anumite proprietăți importante ale limbii. Scopul modelării — de orice tip — este îmbogățirea cunoștințelor despre obiectele modelate, modelele au o funcție euristică. Oricît de adecvat ar fi un model, el nu se va putea confunda niciodată cu obiectul (originalul), de aceea entitățile și categoriile întîlnite în studiile structuraliștilor nu trebuie confundate cu atributele, calitățile obiectului. Despre structurile-model e preferabil să se spună că au fost *elaborate* de cercetători decît că au fost *descoperite*[90] de ei în limbă. Caracterul „elaborat“ nu exclude calitatea de „reflectoriu“.

În diverse științe, inclusiv lingvistica, termenul *model* apare adesea cu accepția îngustă de model matematic: se consideră anumite mulțimi de obiecte și se definesc, în aceste mulțimi, anumite relații și operații. Se reține unele proprietăți ale mulțimilor, relațiilor și operațiilor considerate. Apoi, pe cale deductivă, se obțin proprietăți noi, care duc la definirea unor mulțimi, relații și operații. Deoarece mulțimile, relațiile și operațiile considerate inițial au fost astfel alese încît să admită o interpretare relativă la obiectul modelat, rezultatele obținute prin deducție vor admite și ele o astfel de interpretare. Se știe însă că modelele deductive se pot aplica numai în cadrul unor sisteme formale, iar faptele de limbă sînt departe de a avea acest caracter. De aceea se procedează mai întîi la o modelare nematematică a obiectului; uneori între un fenomen și un model al său matematic se interpun mai multe descrieri intermediare[91]. Modelele folosite în studiul limbajului se ierarhizează după gradul de abstractizare a conceptelor propuse. În general, cele matematice operează cu abstracții de ordin superior, care au fost obținute nu în mod nemijlocit din obiectele realității, ci prin intermediul altor abstracții. De aici nu urmează însă că orice abstracție matematică e, din principiu, superioară, ca valoare

Scanned with OKEN Scanner

euristică, oricărei abstracții nematematice, inclusiv celor structuraliste.

Dintre modelele matematice, unele sînt „particulare" sau „locale" (de exemplu, cele care modelează declinarea sau conjugarea într-o limbă) și interesează atît limbile considerate, cît și studiul comparativ al familiilor de limbi. Altele sînt modele globale, care tind să reprezinte proprietăți universale ale limbilor, de pildă existența, în sintaxa tuturor limbilor, a construcțiilor ambigue sau a „imbricațiilor" (engl. *nesting*, *embedding*)[92]. Numărul lucrărilor care se ocupă de modelarea matematică a limbii e impresionant[93]; foarte multe articole și cărți de lingvistică matematică n-au — cel puțin deocamdată — aplicații practice și nici nu contribuie la o descriere nouă (mai riguroasă și mai eficace decît cele tradiționale sau structuraliste) a faptelor de limbă. Trebuie oare contestată principial utilitatea unor astfel de lucrări? Răspunsul nu e ușor de dat, pentru că la ora actuală nu e de loc clar dacă valoarea unui model matematic trebuie apreciată în raport cu latura sa formală, de construcție matematică, sau cu gradul său de adecvare la studiul limbilor naturale[94]. În legătură cu posibilitatea de aplicare a metodelor matematice la realitatea lingvistică, dificultatea principală rezidă în faptul că nu cunoaștem încă destul de bine fenomenele lingvistice pe care vrem să le formalizăm. De exemplu, modelele matematice care își propun să formalizeze genul gramatical n-au dat rezultate revelatoare, pentru că genul e de obicei nemotivat (de ce *masă* e feminin, *scaun* e neutru, *perete* e masculin?) și prezintă o varietate de aspecte încă neexplicate. Pentru semantică s-au propus, în ultimii ani, construcții logico-matematice foarte interesante, dar greu de evaluat, întrucît știm prea puțin despre semantica limbilor naturale[95].

Nu putem ști încă ce modele matematice se vor dovedi întru totul adecvate limbilor naturale și deosebit de rodnice în descrierea lor. Ce s-a făcut pînă acum în acest sens nu reprezintă decît un început foarte promi-

țător[96]. Modelarea matematică a limbilor naturale cere nu aplicarea unor modele existente, ci construirea altora noi[97].

Prin modelarea matematică, domenii atît de diferite cum sînt lingvistica, biologia sau fizica se apropie din punct de vedere metodologic: noțiunea de *gramatică* e modelată cu ajutorul unor procedee din teoria sistemelor formale[98], care furnizează modele matematice și pentru studiul fiziologiei neuronilor. Lingvistica matematică utilizează, printre altele, noțiunea de *entropie*, împrumutată din termodinamică. Observarea asemănărilor, a analogiilor de structură, nu trebuie să nască, în mintea unor neinițiați în metoda modelării, ideea greșită că s-ar ajunge la subestimarea diferențelor calitative dintre fenomenele lingvistice, biologice, fizice, dintre limbă și o construcție logico-matematică. S-a spus că prezintă un oarecare pericol folosirea modelelor matematice, cum e mașina Turing sau alte automate, ca mijloace de descriere a naturii limbii și a modului în care se presupune că funcționează creierul uman cînd codifică și decodifică mesajele. Motivul: se poate naște impresia că aceste modele dictează propria lor natură obiectelor pe care li se cere să le explice[99]. Despre formalizare în general se poate spune că prezintă unele pericole pentru lingviști, în cazul unei înțelegeri simpliste sau complet eronate. Astfel, e nejustificată speranța că mașina (în sens matematic) va furniza o analiză comodă și expeditivă a limbilor naturale. Este o iluzie că simpla utilizare a unui metalimbaj bogat în simboluri ne va permite „să vedem mai clar". În sfîrșit, există pentru lingviștii animați de dorința de a fi „interdisciplinari" un permanent pericol de a asimila în pripă și incomplet conceptele matematice[100].

Colaborarea dintre matematicieni și lingviști e încă îngreuiată de unele neînțelegeri privind rolul și posibilitățile matematicii:

Matematicianul dă numai descrieri parțiale ale obiectului (cercetat de alte științe) și acestea sînt numai niște

aproximaţii — e drept, exacte. Specialiştii din diverse domenii rămîn nemulţumiţi de sprijinul primit de la matematicieni, deoarece ei stabilesc de obicei proprietăţi pe care fenomenul studiat le are în comun cu *alte* fenomene, în timp ce specialistul nematematician e interesat numai de proprietăţile *specifice* ale obiectului său. Nemulţumirea, nejustificată, mai provine şi din aceea că matematicianul nu se ocupă decît rareori de o problemă în forma în care aceasta i se propune de nematematician, ci o transformă în aşa măsură, încît acesta din urmă n-o mai recunoaşte[101].

Note

[1] D e s c a r t e s , *Discours*, p. 9—10.

[2] Cf. H j e l m s l e v , *Prolegomena*, p. 18. Simplificarea duce uneori la un fel de „idealizare" a obiectului, desprins de toate condiţiile sale concrete de existenţă. Lingviştii îşi propun cîteodată să studieze limba „în sine", şi este evident pentru oricine că un atare obiect are o existenţă tot atît de puţin reală ca şi vidul absolut despre care vorbesc fizicienii. „Language is therefore a kind of ideal object like many other objects in scientific theory such as frictionless bodies, perfect vacuums, and so forth". G r e e n b e r g , *Anthrop. lingu*, p. 46.

[3] T o d o r o v , *Enonciation*, p. 3.

[4] Interesul pentru chestiunile de metodă a dus, mai ales în şcolile structuraliste daneză şi americană, la adevărate excese, criticate de unii. „On se demande à la fin s'il n'y a pas quelques gratuité dans ce déploiment d'exigences méthodologiques". B e n v e n i s t e , PLG, p. 11. (Autorul se referă la Z.S. Harris).

[5] Vezi S t a t i , TMS, p. 66—68.

[6] În principiu, nu se cere nici unei ştiinţe să utilizeze metode proprii, ci numai unele *procedee* specifice, realizări particulare ale unor metode cu caracter mai general sau chiar uni-

versal. De exemplu, reducția variantelor la invariante este un aspect particular, lingvistic (propriu structuralismului), al metodei abstractizării, universal valabilă.

[7] H a s d e u , *Principie de linguistică*, p. 14—16, oberva că metoda comparativă este proprie tuturor științelor naturale, de unde însă nu urmează că „o știință care se servă de ea ar fi *eo ipso* o știință naturală [...]. Lingvistica nu este o știință naturală, măcar că întrebuințează o metodă biologică, după cum ea nu este o știință matematică, deși recurge adesea la formule algebrice".

[8] „Selecțiunea naturală o dată constatată, lingvistul observă cu uimire că toate fenomenele ei se regăsesc în viața limbei umane în genere și în fiecare grai în parte". H a s d e u , cit. de C. P o g h i r c , *B.P. Hasdeu — lingvist și filolog*, București, 1968, p. 86.

[9] Vezi G r a u r - W a l d , SIL, p. 47.

[10] În contrast cu aprecierile negative pe care lingvistica modernă le are față de ideile școlii naturaliste, vezi atitudinea binevoitoare a lui H. S p i t z b a r d t , *Neo-darwinian tendencies in modern linguistics*, în *Acte București*, II, p. 313—319.

[11] Opinie citată de P u l g r a m , *Loquens*, p. 321.

[12] *Topica*, I, 6; *Fizica* 11, 2.

[13] D e s c a r t e s , *Discours*, p. 22—23.

[14] Vezi, mai departe, p. 101—130.

[15] B e a u z é e , *Grammaire* I, p. XVI.

[16] *Ibidem*, p. XV.

[17] Sînt adesea acuzați de această concepție „latinizantă" autorii de gramatici raționale (secolele al XVII-lea și al XVIII-lea); dar acuzația nu se potrivește tuturor. Vezi H a n n a f o r d , *Cartesian linguistics*, p. 249—250. De fapt, o dată cu *Gramatica* de la Port-Royal (1660), cu Renașterea, se dezvoltă interesul pentru limbile naționale, tradiția gramaticală latină se stinge și descrierea structurilor lingvistice se bazează pe ceea ce se credea a fi comun tuturor limbilor. P o l d a u f , *History*, p. 51.

[18] Un rol de seamă în perpetuarea erorii îl are terminologia gramaticală. Într-adevăr, „genitivul, perfectul, subjoncti-

Scanned with OKEN Scanner

vul și pasivul desemnează într-o limbă — să zicem latină — noțiuni simțitor deosebite de acelea pe care le desemnează în altă limbă — de exemplu în greacă. Aceeași constatare este valabilă, fără nici o excepție, și pentru celelalte concepte ale lingvisticii convenționale". H j e l m s l e v , *Prolegomena*, p. 13.

19 K n u d T o g e b y , *Structure immanente de la langue française*, Paris, 1965, p.5.

20 H j e l m s l e v , *Prolegomena*, p. 11, 18.

21 „Întreaga lume este văzută ca un sistem de raporturi fără suporturi sau, cel puțin, de raporturi care definesc întreg conținutul termenilor pe care îi unesc". R o u g i e r , *Connaissance*, p. 245.

22 H j e l m s l e v , *Prolegomena*, p. 14.

23 Axiomele reglementează întrebuințarea termenilor în cadrul teoriei formalizate, iar noțiunile alese (în mod arbitrar) ca primare sînt, pentru neopozitiviști, niște simboluri nedefinite, ceva lipsit de orice conținut intuitiv sau empiric. Vezi R o u g i e r , *Connaissance*, p. 42, 59.

24 H j e l m s l e v, *Prolegomena*, p. 50.

25 P u l g r a m , *Loquens*, p. 322. Cititorul român găsește aplicarea acestei metode la V a s i l i u - G o l o p e n ț i a , *Sintaxa*.

26 „Prea mulți lingviști nu știu că poți construi sisteme formale cîte vrei și iau drept o proprietate a obiectului ceea ce este o proprietate a modelului sau chiar un expedient efemer". C u l i o l i , *Formalisation*, p. 2.

27 G r a u r - W a l d , SIL, p. 176—177.

28 J o j a , SL, II, p. 505.

29 *Dialectica met.* I, p. 134.

30 „Puțin ne interesează dacă eterul există efectiv: aceasta e treaba metafizicienilor; esențialul pentru noi e ca totul să se petreacă întocmai ca și cum ar exista și ca această ipoteză să fie comodă pentru explicarea fenomenelor". Cit. de P e t r o v i c i , *Poincaré*, p. 42.

31 B o u d o n , *Structure*, p. 157—158. „Ipoteza este făcută pentru a fi depășită". H. W a l d , *Elemente*, p. 221.

32 Pentru amănunte, vezi mai departe, p. 64—65.

Scanned with OKEN Scanner

[33] Vezi, mai departe, p. 153—154.

[34] Vezi V.A. Zveghințev, *Neopozitivismul și cele mai noi curente în lingvistică*, în „Voprosî Filosofii" 1961, 12, p. 105. În lucrarea de față, p. 152—161.

[35] Dacă nu e absolutizată, „ipoteza Sapir-Whorf" poate da totuși unele rezultate valoroase, cum vom arăta mai departe, p. 160—161.

[36] În legătură cu „modelele ipotetice" elaborate de R. Barthes (în critica literară structuralistă), cf. Boudon, *Structure*, p. 227—228: „Nu sînt realmente ipoteze, dacă admitem că noțiunea de ipoteză le implică pe cele de verificare sau de falsificare. Sînt propoziții uneori ingenioase, dar pe care e imposibil să le infirmi sau să le confirmi".

[37] Nagel, *Science*, p. 126.

[38] Vezi Graur-Wald, SIL, p. 106.

[39] Descifrarea părea, în situația dată, practic imposibilă, fiindcă nu exista nici un text bilingv și nu se cunoștea valoarea fonetică a semnelor.

[40] Cf. Al. Graur, *Tendințe actuale ale limbii române*, București, 1968. Degajarea liniilor mari ale evoluției și proiectarea lor în viitor sînt operații care cer „multă prudență, deoarece există și tendințe care avortează, fiind eventual înlocuite cu unele exact opuse" (p. 17). Despre legătura dintre ipoteză și previziunea științifică, vezi H. Wald, *Elemente*, p. 200 („Reflectarea anticipativă se cristalizează, în primul rînd, sub formă de ipoteză").

[41] Vezi Vasiliu, *Semantică*, 34—40.

[42] Boudon, *Structure*, p. 120.

[43] Bercelli, *Note*, p. 91.

[44] H. Wald, *Elemente*, p. 128. „Inducția nu se poate justifica în afara ipotezei, confirmată de o practică constrîngătoare, a existenței obiective a legilor naturii". Joja, SL, II, p. 502.

[45] Inducția este „mersul gîndirii către lege". M. Dorolle, cit. de H. Wald, *Elemente*, p. 118. Joja, SL, II, p. 501.

[46] H. Wald, *Elemente*, p. 109. Între faptele disponibile și lege există o legătură probabilistică: datele fac probabil, într-un grad destul de ridicat, adevărul legii. Bercelli,

Note, p. 91. „Spre deosebire de certitudinea concluziilor deductive, concluziile inductive sînt doar *probabile*". H. W a l d, *Elemente*, p. 115.

[47] E n g e l s, *Dialectica naturii*, Editura Politică, București, 1966, p. 206. Se pare că lui Newton i-a ajuns căderea unui singur măr pentru a-și formula ipoteza gravitației. H. W a l d, *Elemente*, p. 207.

[48] G r a u r, SLG, p. 400.

[49] „Astronomia ne-a învățat că există legi, spectacolul armonios al nopții înstelate a dat chaldeenilor impresia regularității [...]. Inspirați de acest exemplu, am descoperit pe globul terestru armonia sub aparenta neorînduială". P e t r o v i c i, *Poincaré*, p. 15—16.

[50] N a g e l, *Science*, p. 505. „Complexitatea unui obiect nu e o noțiune precisă". *(Ibidem)*

[51] N a g e l, *Science*, p. 508. S-a susținut, totuși, că în lingvistică ar exista o asemenea situație: În sensul în care gazele ideale sau vidul perfect sînt idealizări ale unor stări și obiecte fizice, limbile artificiale ar fi idealizări ale limbilor naturale. Analogia nu e însă bună, deoarece nu avem mijloace de a determina cît de mult deviază o limbă artificială în raport cu faptele dintr-o limbă naturală. K a t z - F o d o r, *Structure*, p. 6.

[52] K a t z - F o d o r, *Structure*, p. 5.

[53] Dar și cu această denumire ele rămîn generalizări și ca atare trebuie puse în legătură cu metoda inductivă.

[54] N a g e l, *Science*, p. 50, sau, în forma cea mai generală: „Pentru orice X, dacă X este A, atunci X este B". *Ibidem*, p. 47.

[55] S a u s s u r e, CLG, p. 20.

[56] G r a u r, SLG, p. 233. Vezi în întregime secția a III-a *(Legile limbii)* a acestei lucrări, p. 233—282.

[57] H. W a l d, *Elemente*, p. 127. Pentru unitatea dialectică dintre deducție și inducție, *ibidem*, 137—170.

[58] B e a u z é e, *Grammaire* I, p. X—XI.

[59] H j e l m s l e v, *Prolegomena*, p. 14.

[60] B o u d o n, *Structure*, p. 25.

[61] *Dialectica met.* I, p. 323.
[62] K a n t , GRP I, p. 47.
[63] B o u d o n , *Structure*, p. 191.
[64] În antichitate, „absența materialului observațional și experimental nu permitea altă metodă decît zborul rapid și cutezător de la un mic număr de observații rudimentare la principii generale". J o j a , SL, II, p. 499.
[65] Vezi M a t e i C ă l i n e s c u , *Conceptul modern de poezie*, București, 1970, p. 7.
[66] Vezi, mai departe, p. 161—164.
[67] „Grammatica una et eadem est secundum substantiam in omnibus linguis, licet accidentaliter varietur". Formularea aparține unui precursor al autorilor de gramatici raționale, Roger Bacon. Vezi R o b i n s , GL, p. 77.
[68] „Lingvistica a devenit știință din ziua în care a încetat să impună reguli pentru a observa faptele". J. C o h e n , *Poétique*, p. 17.
[69] *Dialectica met.* II, p. 219.
[70] *Ibidem*, p. 323.
[71] Vezi R o ș c a , TPE, p. 11; H e n r i B a r u k , *La psychopathologie expérimentale*, Paris, 1964, p. 5—6.
[72] Iată relatarea amănunțită a acestei ciudate experiențe: Psametih „încredințează unui păstor doi prunci nou-născuți ai unor oameni luați la întîmplare, ca să-i crească la o stînă, poruncindu-i ca nimeni să nu rostească nici un cuvînt față de ei; copiii să stea într-o colibă goală, cu desăvîrșire singuri, iar păstorul să le mîne înăuntru la timp niște capre [...]. Acestea au fost măsurile și poruncile lui Psametih, pentru că voia să afle care va fi prima vorbă pe care o vor rosti copiii după ce vor trece de vîrsta gînguritului fără noimă. Așa s-a și întîmplat. După ce se scurseră doi ani de cînd păstorul îi îngrijea astfel, deschizînd o dată ușa și intrînd la ei, amîndoi copiii se tîrîră înainte-i și rostiră *bekos*, cu mîinile întinse spre el [...]. Îl înștiință pe stăpîn și, la porunca acestuia, îi înfățișă copiii. Psametih, auzindu-i cu urechile lui, căută să afle care dintre oameni folosea cuvîntul *bekos*; în urma cercetării, află că frigienii zic așa la *pîine*. În acest fel, încredințați prin dovada faptelor, egiptenii au căzut la

învoială că frigienii sînt mai vechi decît ei". Herodot, *Istorii*, I, București, 1961, p. 133—134.

[73] Jakobson, ELG, p. 43—67.

[74] Hécaen-Angelergues, *Pathologie*, p. 6—7.

[75] *Dialectica met.* II, p. 249—250.

[76] Hécaen-Angelergues, *Pathologie*, p. 109—110.

[77] Vezi Roșca, TPE, p. 256—261.

[78] Slama-Gazacu, *Psiholingvistică*, p. 128—130.

[79] Filmograful și filmofonul au fost realizate în laboratorul de fonetică și dialectologie al Academiei R.S.R. Vezi V. Șuteu, Gh. Abălașei, *Noi mijloace de cercetare în fonetica experimentală*, în SCL X, 1959, 3.

[80] O enumerare de accepții dă Yuen Ren Chao, *Models in linguistics and models in general*, în volumul *Logic, methodology and philosophy of science*, Stanford (California), 1962. Unii pun semnul egalității între „model" și „teorie". Gross, *Modèle*, p. 3.

[81] MDSN, X, grupează mai multe studii dedicate problemei modelării în diferite științe.

[82] „Oamenii tind să folosească sisteme familiare de relații ca modele în termenii cărora intelectul asimilează domenii ale experienței care par inițial stranii". Nagel, *Science*, p. 108.

[83] Nagel, *Science*, p. 108, 110.

[84] Marcus, *Aspecte*, p. 55.

[85] Considerații generale asupra modelării în disciplina noastră la N.D. Andreiev, *Models as a tool in the development of linguistic theory*, în „Word", 1962, 1—2; S. Stati, *Modelarea îm cercetarea lingvistică*, în MDSN, X, ; Marcus, *Aspecte*.

[86] V. Săhleanu, *Despre valoarea teoretică și practică a modelelor*, în MDSN, X, p. 407.

[87] R. Lees, recenzie la N. Chomsky, *Syntactic structures*, în „Language", 1967, 3. Caracterul de modelare al sche-

matizării structurii sintactice în modul arătat mai sus e discutat de P. L. Garvin, *The definitional model of language*, în vol. „Natural language and the computer", editat de P.L. Garvin, University of California, 1963.

[88] Rosiello, *Struttura*, p. 38—39.

[89] Boudon, *Structure*, p. 164. Cf. și afirmația de la p. 189: „Noțiunea de structură are o semnificație simplă, care poate fi ușor rezumată spunînd că o structură e totdeauna produsul unei teorii a priori destinate să explice un obiect-sistem ca sistem".

[90] În acest sens se vorbește despre o „credință naivă după care ar exista în realitate structuri mai mult sau mai puțin ușor reperabile și identificabile". Boudon, *Structure*, p. 76. Cf. și: „Obiectul lingvisticii nu e limbajul și nici n-ar putea fi: obiectul științei nu se găsește «în natură», el e produsul unei elaborări teoretice". Todorov, *Enonciation*, p. 3. O discuție despre caracterul „construit" sau „descoperit" al conceptelor lingvisticii structurale la Vasiliu, *Semantică*, p. 34 ș.u.

[91] Marcus-Nicolau-Stati, ILM, p. 72—74.

[92] Gross, *Modèle*, p. 7.

[93] Din bibliografia românească a problemei trebuie reținută în primul rînd: Solomon Marcus, *Lingvistica matematică*, ed. II, București, 1966.

[94] Aceasta e poziția pe care se situează Kiefer, *Mathematical lingu*. Vezi recenzia noastră din „Limbă și literatură" XX, 1969, p. 217—218.

[95] „Cunoștințele noastre despre genul gramatical sînt insuficiente pentru a justifica sau a permite formalizarea sa". Kiefer, *Mathematical lingu.*, p. 41.

[96] *Ibidem*, p. 128.

[97] „L'on n'importe pas des techniques logico-mathématiques pour les plaquer sur un objet quelconque". Culioli, *Formalisation*, p. 9.

[98] Gramaticile lui Chomsky sînt în fond diferite tipuri de ma-

Scanned with OKEN Scanner

şini matematice studiate în logica matematică. Succesiunea fonemelor în propoziţie e modelată cu conceptul de „lanţ Markov", fundamental în teoria probabilităţilor. M a r c u s, *Aspecte*, p. 61.

[99] N i d a , *Translation*, p. 488.

[100] C u l i o l i , *Formalisation*, p. 1.

[101] M a r c u s , *Poetica*, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

III
Arbitrarul semnului lingvistic

Filozofii și limbajul

Filozofii se interesează de mai multe categorii de probleme ale limbajului:

— limbajul în general, ca facultate comună tuturor oamenilor;

— limbajul ca mijloc de formare și de exprimare a gîndirii: rolul limbajului în cunoașterea și activitatea oamenilor;

— vocabularul și gramatica limbilor particulare, în măsura în care reflectă (sau condiționează) o anumită mentalitate, o anumită concepție despre lume;

— limbajele formale, limbajele științelor; raportul dintre limbile naturale și limbile artificiale (științifice, tehnice).Unele dintre preocupările amintite mai sus se intersectează cu teme de investigație ale lingviștilor; astfel, se știe că lingvistica e, în același timp, studiul *limbajului* — ca facultate comună tuturor oamenilor — și studiul *limbilor* — realități particulare prin care se actualizează facultatea generală numită limbaj[1]. De asemenea, pe lingviștii cu înclinații spre teorie i-au interesat totdeauna unele aspecte ale relației limbă-

Scanned with OKEN Scanner

gîndire. Semantica e ramura lingvisticii cea mai apropiată de filozofie. În ultima vreme, în obiectul științei limbajului și limbilor s-a integrat problema raportului dintre limbile naturale și cele artificiale construite de oamenii de știință. Toate acestea dovedesc că este necesară o colaborare între filozofi și lingviști deși obstacolele sînt considerabile: o binecunoscută aprehensiune a lingviștilor în fața problemelor filozofice, insuficienta informare a filozofilor în problematica, conceptele și metodologia lingvisticii.

Toți marii filozofi ai lumii au ajuns, într-un fel sau în altul, să discute despre relația dintre filozofie și limbaj [2]. Reflecția filozofică asupra limbajului — ceea ce s-a numit „filozofia limbajului" — are adînci și puternice tradiții [3]. Unii apreciază că relația dintre limbaj și filozofie e mai strînsă decît relația dintre limbaj și orice altă disciplină [4]. Cu toate acestea, pînă în epoca contemporană, limbajul nu s-a bucurat, din partea filozofilor, de toată atenția pe care o merita; în nici unul dintre marile sisteme filozofice — antice, medievale și moderne, anterioare secolului nostru —, limbajul n-a jucat un rol considerabil [5]. În filozofia actuală, dimpotrivă, limbajul constituie una dintre preocupările esențiale. Revistele de filozofie sînt acum pline de articole care analizează noțiunea de „sens", de „uz" (lingvistic), „regulă de limbă", „act de vorbire", „forța ilocuționară a enunțului" [6], „sintaxa logică", „sinonimie" etc.

Cercetarea relațiilor logice și gnoseologice dintre limbă și gîndire, a rolului activ al limbii în procesul cunoașterii fac parte astăzi dintre temele cele mai importante ale filozofiei marxiste [7].

În filozofia apuseană se vorbește insistent despre „filozofia lingvistică", înțelegîndu-se prin aceasta o concepție care consideră că problemele filozofice pot fi soluționate fie aprofundînd limbajul, fie reformîndu-l [8]. Rudolf Carnap a susținut că problemele filozofiei, cînd sînt reale, sînt chestiuni de limbaj [9]. Din

această cauză, filozofii de azi studiază foarte amănunțit anumite cuvinte din vocabularul limbilor naturale (articolele, pronumele nehotărîte, conjuncțiile, prepozițiile [10] etc.) și construcțiile sintactice (de exemplu, propozițiile condiționale, a căror polisemie e, de obicei, neglijată în gramatică). Încă din evul mediu s-au publicat lucrări cu caracter filozofic pe teme de vocabular: mici studii *De relativis* (pronumele relative și diverse cuvinte care se referă la alte cuvinte din enunț: *cine*, *acesta*, *acela*, *altul*, *același*, *al său*, *al meu* etc.; unii termeni relativi se referă la substanțe, alții la accidente; scopul analizei logice era clarificarea unor ambiguități rezultate din folosirea termenilor relativi) [11], despre prepoziții și conjuncții [12], cuvinte „sincategorematice" [13]. În secolul al XVIII—lea, Leibniz afirma: „O analiză exactă a semnificației cuvintelor ne-ar arăta mai bine decît orice altceva funcționarea mecanismului înțelegerii" [14]. E semnificativ faptul că același filozof e autorul unei lucrări *De usu et constructione praepositionum* [15].

Importanța gramaticii pentru cercetătorii gîndirii a fost recunoscută și înainte de era contemporană. Astfel Pierre Abélard (1079-1142), studiind universaliile, a văzut că analiza gramaticală prezintă un mare interes pentru filozofi [16]. Se citează și opinia lui Schlegel: „Se spune adesea că gramatica este logica pusă în practică; de fapt e mai mult: o analiză profundă, o metafizică subtilă a gîndirii" [17].

Filozofii s-au ocupat de limbaj încă din antichitate. Deși s-a scris, în acel timp, o serie de gramatici descriptive și normative ale limbii grecești, limba era obiect de speculație, și nu de observație. Interesul gînditorilor greci pentru problemele limbajului în genere și ale limbii eline în particular era de natură exclusiv filozofică; pe de altă parte, categoriile gramaticale după care gramaticii descriau stuctura limbii gre-

ceşti (părţile de vorbire, cazurile, genurile etc.) au un fundament filozofic, logic [18], şi au fost, în parte, luate de filologi din lucrările unor mari filozofi (Platon, Aristotel, stoicii etc.)[19]. Logica clasică şi gramatica clasică se susţineau reciproc [20], judecata şi propoziţia se suprapuneau [21]. Se poate spune că filozofia greacă descoperă relaţia strînsă dintre logică, limbaj şi gîndire, ca şi funcţia limbajului în procesul de abstractizare [22].

La originile ei, lingvistica europeană era strîns împletită cu logica şi cu filozofia în general (vom reveni cu detalii în mai multe capitole ale lucrării de faţă) şi situaţia aceasta va caracteriza şi epocile ulterioare. În secolul al IX-lea, Scotus Erigena se arată de acord cu opinia multor filozofi, după care gramatica şi retorica erau oarecum două secţiuni ale logicii [23]. În perioada cuprinsă între secolul al XII-lea şi Renaştere, cînd umaniştii îl descoperă pe Aristotel, gramatica intră sub controlul logicii şi al metafizicii. Regulile gramaticale trebuie derivate din sistemele de logică şi din teoriile metafizice despre natura realităţii[24]. O dată cu scolastica, gramatica devine o ştiinţă speculativă, care îşi propune să degaje principiile şi fundamentele logice ale faptelor de limbă. În cadrul unei atare concepţii, se ajunge uşor la teza că principiile gramaticii sînt aceleaşi în toate limbile [vezi ideile lui Duns Scotus, Occam, Sanctius (1587), Scaliger (1540); de la ultimii doi, doctrina trece la autorii de gramatici raţionale, de care ne vom ocupa în capitolul V].

Această atitudine în teoria limbii poate fi denumită *logicism* [25]; despre cîteva dintre manifestările logicismului, la filozofi şi la lingvişti, va fi vorba în expunerea care urmează. Ne vom referi la idei ca: (în capitolul de faţă) limba este mijlocul de exprimare a gîndirii, semnul lingvistic este arbitrar, (în capitolul următor) limbile naturale prezintă imperfecţiuni din punctul de vedere al logicienilor. (Logicismul gramati-

Scanned with OKEN Scanner

cilor raționale va forma obiectul capitolului V, iar logicismul gramaticii și semanticii generativ-transformaționale va fi avut în vedere în capitolele VII și VIII.)

Limbajul ca mijloc de exprimare a gîndirii

Ideea că rostul limbajului este ca omul să poată da, cu ajutorul lui, formă concretă gîndurilor sale e considerată astăzi un truism, de către toți cei neinițiați în lingvistică și filozofie. Această concepție era prezentă și în filozofia antică [26], precum și la gînditori mai apropiați de timpurile noastre. Părea și pare de la sine înțeles că oamenii au efectuat mai întîi o analiză a realului în obiecte distincte, membre ale unor clase (aceste clase sînt noțiunile) și că abia după aceea au simțit nevoia să dea cîte un nume fiecărei clase (fiecărei noțiuni). Această nomenclatură, aplicată unui ansamblu organizat, ordonat, de obiecte clasificate este limbajul. Oamenii — pare a spune bunul simț — mai întîi *au gîndit* despre obiectele înconjurătoare și, printr-un efort de generalizare și abstractizare, au construit conceptele și numai într-o epocă ulterioară *au vorbit* despre obiecte, fiindcă trăiau în societate și gîndurile trebuiau comunicate într-un mod oarecare semenilor. Această concepție simplificatoare despre limbă și gîndire a fost mult timp dominantă [27].

Teza priorității cronologice a gîndirii în raport cu vorbirea apare de obicei în formulări de tipul următor:

„Obiectul limbajului este enunțarea gîndirii“ [28];

„Scopurile limbajului sînt: să facă cunoscute gîndurile sau ideile unui om altuia, să facă aceasta cu cît mai multă ușurință și iuțeală posibile, să transmită cunoașterea despre lucruri“ [29];

„Omul, îndată ce a fost creat [...] și îndată ce a gîndit a simțit dorința de a vorbi; fiind născut pentru societate, el nu poate avea gînduri pe care să nu vrea în același timp să le comunice“ [30].

Scanned with OKEN Scanner

Ideea că limbajul are un rol important în formarea gîndurilor și că nu este o simplă nomenclatură contravine „bunului simț" al profanilor. Ea apare foarte tîrziu în istoria gîndirii filozofice și a lingvisticii. Wilhelm von Humboldt este printre primii care afirmă cu tărie rolul activ al limbii în cunoaștere: limba nu pleacă de la un dat exterior, pe care să-l exprime, ci participă la elaborarea cunoștinței [31]: conceptul nu e posibil fără limbaj, obiectul nu capătă realitate deplină pentru cunoașterea umană decît prin mijlocirea conceptului, deci, implicit, prin limbaj [32]. Teoria cunoașterii, psihologia și lingvistica modernă subliniază rolul activ al limbajului în relația sa cu gîndirea. Astfel, Pavlov arată că „uriașa superioritate a omului față de animale constă în posibilitatea de a avea noțiuni generale, iar acestea s-au format cu ajutorul cuvîntului"[33]. Generalizările gnoseologice și metodologice ale lingvisticii moderne fac posibile vederi noi și prețioase în studiul funcționării procesului de abstractizare [34]. O seamă de filozofi și de lingviști au supraestimat în așa măsură rolul limbajului, încît au ajuns pe pozițiile relativismului și solipsismului lingvistic[35]. Pornind de la teza fundamentală că gîndirea reflectă realitatea și că limbajul reflectă gîndirea și — implicit — realitatea, filozofii marxiști nu neglijează rolul activ al limbajului în procesul de cunoaștere [36]. Concepînd limbajul exclusiv ca mijloc de exprimare a gîndirii, cugetătorii greci n-au studiat limba în sine, ci numai ca un mijloc de a pătrunde mai adînc în natura inteligenței umane [37]. Dacă în evul mediu filozofia era o „slujnică a teologiei", se poate spune, cu aceeași dreptate, că în antichitate lingvistica era o *ancilla* a logicii. Stoicii sînt ultimii gînditori greci care tratează gramatica drept o parte a filozofiei și tocmai grație stoicilor gramatica europeană înregistrează primele ei mari progrese [38]. Un rol de seamă în promovarea gramaticii ca disciplină de sine stătătoare a avut celebra polemică dintre *analogiști* și *anomaliști* [39].

Scanned with OKEN Scanner

Gramaticii vechi militau pentru o exprimare corectă și dădeau indicații normative. Noțiunea de corectitudine a avut totdeauna o legătură, mai mult sau mai puțin explicită, cu funcția limbajului ca mijloc de exprimare a gîndirii. Cine dorește să-și expună clar ideile trebuie să se exprime corect; veșmîntul ideal al unei gîndiri bine ordonate, precise, logice este un limbaj cît mai îngrijit. Sextus Empiricus, filozoful sceptic din secolul al II-lea — al III-lea e.n., scria: „Cel care de fiecare dată întrebuințează barbarisme și solecisme este luat în derîdere ca incult, iar cel ce întrebuințează numai elenisme [= limba greacă literară] este capabil să prezinte clar și cu precizie ceea ce gîndește“ [40]. Înțeleptul e în același timp un om înzestrat cu darul elocinței [41]; arta de a vorbi bine și aceea de a gîndi bine par a fi una singură: „*Dialectica* — scria Pierre de la Ramée (Petrus Ramus) la începutul secolului al XVII-lea — este arta de a vorbi bine; în același înțeles, ea este numită *logică*“[42]. Realizarea unei exprimări corecte este apreciată mai întîi după două criterii: claritatea (adică transparența ideilor) și frumusețea (adică apropierea de idealul estetic întrupat în scrierile clasicilor), care se reduce în mare măsură la primul criteriu, întrucît limba scriitorilor-model excelează prin claritate și precizie, iar obscuritatea este un păcat *estetic* [43].

Limba admite totuși exprimări corecte care contravin cerințelor logicii. Acestea sînt excepții, anomalii și se datorează tiraniei *uzului*; deci un cuvînt, o formă gramaticală, o construcție sintactică sînt admise de limba literară pentru că le-a consacrat uzul [44]. Raportul dintre acest criteriu și primele două i-a pus în încurcătură pe filozofii și gramaticii antichității și a generat o nesfîrșită polemică. Ea a rămas actuală pînă astăzi: limba scriitorilor trebuie luată ca etalon de corectitudine, dar nu integral (nu tot ce scrie un poet e corect, chiar dacă realizează valoarea estetică) și atunci ne întrebăm unde e limita. Pe de altă parte,

Scanned with OKEN Scanner

ceea ce s-a încetățenit în limbă e corect, chiar dacă marii scriitori vor altfel, dar cîte persoane trebuie să utilizeze un cuvînt, o formă, o construcție pentru ca ele să poată fi considerate „încetățenite" prin uz? În nesfîrșita varietate de realizări ale unui grai prin vorbitorii lui individuali, faptele de limbă nu se polarizează net în clasele „corect" și „incorect", ci se ierarhizează pe scara cu multe trepte a gradului de gramaticalitate [45]. Între „categoric greșit" și „categoric corect", mai există „nerecomandabil", „de o corectitudine discutabilă", și repartizarea faptelor în aceste categorii e supusă aprecierilor subiective, și de aceea contradictorii, ale specialiștilor. Putem sugera aici o apropiere cu o situație analogă din logică. Au fost create logicile numite „polivalente" (cea clasică este bivalentă, considerînd că o judecată e sau adevărată, sau falsă, *tertium non datur*), deoarece există în gîndirea noastră un mare număr de propoziții care nu sînt nici adevărate, nici false, și de aceea cer un aparat de analiză mai flexibil: Lukasiewicz adaugă judecățile *posibile*, Bocivar judecățile *absurde* [46] (*apa fierbe la 104°C* e o aserțiune falsă, *aceeastă cerneală e neagră și galbenă în același timp* e absurdă [47]); s-a conceput și o logică pentavalentă, admițînd că orice propoziție poate fi adevărată — necesar sau nenecesar —, falsă, absurdă sau îndoielnică [48]. Logica modernă nu prescrie granițe rigide; se discută situații ca: A e fără îndoială B, A e mai degrabă B decît C, A e mai degrabă B decît non B, A e în aceeași măsură B și C [49].

Considerentele de natură logică, izvorîte din conceperea limbajului ca mijloc de exprimare a gîndirii, continuă să fie actuale în mentalitatea oamenilor de cultură și a marelui public, atunci cînd se pune problema deciziei „corect sau incorect?" De exemplu, sînt considerate inexacte formulări ambigue — și prin aceasta deficiente sub raport logic — de tipul *mănuși*

din piele de damă, sau construcții ca *pune-ți pălăria în cap*. („Nu e logic să spui *în cap*, pălăria nu se introduce în cap!")

Caracterul arbitrar al cuvîntului

De la Ferdinand de Saussure încoace, formula „semnul lingvistic e arbitrar" [50] se bucură de foarte largă circulație. Dar nici ideea, nici terminologia nu sînt atît de moderne cum socotesc unii. Pentru a afla începuturile, trebuie să ne adresăm încă o dată antichității. O întrebare firească în toate timpurile a fost „De ce cutare obiect are cutare denumire și nu alta?" Ea se referă, desigur, nu la limbile actuale, pentru care există justificări binecunoscute: împrumutul din alt idiom sau descendența din limbi vechi, ci la idiomuri din antichitate (de pildă, greaca secolului al VIII-lea î.e.n., latina secolului al V-lea î.e.n. etc.).

Au fost filozofi care au încercat să prezinte lucrurile ca și cum conținutul exprimat prin cuvînt ar fi determinat forma sonoră a cuvîntului: de exemplu, termenii care denumesc ideea de curgere conțin consoane ca *l* și *r* sau grupuri ca *fl* [51]. Naivitatea celor care considerau că învelișul fonetic e condiționat de sens reiese și din următorul pasaj aparținînd gramaticului Nigidius, care discută pronumele latinești *uos* „voi" și *nos* „noi": „Cînd spunem *uos* [...] mișcarea gurii noastre e în acord cu indicația cuvîntului însuși, căci ne mișcăm buzele puțin înainte, ne îndreptăm suflul vocii către cei cu care vorbim. Din contra, cînd zicem *nos* nu pronunțăm acest cuvînt prin suflul vocii îndreptat spre exterior și nici prin mișcarea buzelor, ci suflul și buzele ne sînt oarecum reținute" [52].

Teza că, la origine, forma sonoră a cuvintelor a fost condiționată de sensul exprimat, adică de anumite însușiri ale obiectelor denumite, e cunoscută sub numele de „teza originii naturale" (în grecește *physei* „de la natură"). Teza opusă, potrivit căreia inițial forma

cuvintelor se explică printr-o convenție (în grecește *thesei*), a avut și ea susținători în antichitate [53]. La Epicur, teza originii naturale e formulată într-un mod aparte (e combinată cu ideea poligenezei limbajului) și se disting două etape, după cum urmează:

„Denumirile lucrurilor la început n-au fost statornicite prin convenție, ci înseși firile oamenilor, la fiecare seminție suferind anumite afecte și formulîndu-și închipuiri specifice, au emis aerul, fiind transmis de fiecare dintre afecte și închipuiri într-un fel particular, așa cum era și deosebirea regiunilor în care locuiau triburile. Mai tîrziu, oamenii au adoptat în comun numirile lor speciale pe fiecare seminție, pentru a face comunicările lor unul față de altul mai puțin ambigue și mai scurt exprimate“ [54].

Unii filologi explicau forma cuvintelor prin eufonie, deci printr-o înclinație estetică a vorbitorilor. De fapt, eufonia nu justifică originea cuvintelor, ci forma lor actuală și eventualele abateri de la regulile gramaticale. De exemplu, Aulus Gellius constată prezența irațională a unor vocale lungi în cîteva cuvinte latinești și reproduce explicația dată de Cicero: „Regulile de pronunțare resping lungimea acestor vocale, dar urechea o aprobă. De o întrebi pentru ce, răspunde că așa-i place. Trebuie ca vorbirea să se adapteze după cum îi place urechii“ [55].

Pentru marea majoritate a cuvintelor grecești și latinești era însă evidentă lipsa oricărei condiționări a învelișului sonor de către înțeles. Cuvintele au o formă *arbitrară*, perpetuată prin tradiție și care nici la origine n-a fost justificată de sensurile lor, ci de o convenție socială. Oamenii au căzut de acord asupra unor denumiri sau acestea le-au fost impuse de un „legislator“ sau „legiuitor“ (cum își imaginează Platon). Se discută, în consecință, cum au atribuit legiuitorii cuvintele diferitelor lucruri[56].

După cum se vede, cuvintele sînt arbitrare și din punct de vedere g e n e t i c (oricît am merge mai în urmă, căutînd

forma cea mai veche a cuvîntului, nu vom descoperi o rostire condiționată de sens, de proprietățile obiectului denumit) și din punct de vedere funcțional (în nici o etapă din istoria unei limbi, forma cuvintelor nu apare ca determinată de conținut; singurele excepții sînt cuvintele onomatopeice, imitative: interjecții ca *plici*, *buf* etc., substantive de tipul *cuc*, *pitpalac* [57]). Cînd Aristotel vorbește despre caracterul simbolic al semnelor lingvistice [58], se gîndește la arbitrarul fenomenologic, funcțional, al cuvintelor; expresia aristotelică *kata syntheken* ar putea fi tradusă prin „în mod arbitrar" — traducerea curentă fiind „prin convenție" [59]. Iată un pasaj concludent: „Prin urmare înțelegem un sunet avînd un înțeles *kata syntheken*, fără raportare la timp și din care nici o parte nu are înțeles scoasă din întreg. «Un înțeles *kata syntheken*» s-a introdus pentru că nimic nu este de la natură un nume, ci devine așa numai cînd ajunge un simbol" [60].

Raționalismul lingvistic al secolului al XVII-lea a acceptat teza că semnul lingvistic e arbitrar, deși ea contravenea exigențelor rațiunii. În *Gramatica* de la Port-Royal (1660) de pildă, se întîlnește ideea că genul substantivelor e arbitrar, fiind fixat „printr-un pur capriciu și un uz fără rațiune, ceea ce face ca [genul] să varieze de la o limbă la alta"[61]. În *Logica* de la Port-Royal ideea arbitrarului apare în forma următoare: „Există semne stabilite prin convenție (*qui ne sont que d'institution et d'établissement*), fie că sînt în vreo legătură îndepărtată cu lucrul exprimat (*la chose figurée*), fie că n-au nici o legătură" [62].

În filozofie, teza arbitrarului e susținută în secolul al XVII-lea de John Locke, de la care au preluat-o filozofii francezi ai secolului următor [63]. Iată cîteva formulări semnificative din *Eseul asupra intelectului uman*: Nu există o legătură naturală între anumite idei și anumite sunete (altfel toată omenirea ar vorbi o singură limbă), „ci s-a realizat printr-o acțiune voluntară,

Scanned with OKEN Scanner

prin care un anumit cuvînt este făcut în chip arbitrar semnul unei anumite idei [...], printr-o constrîngere cu desăvîrșire arbitrară"; „sunetele sînt semne voluntare și indiferente ale oricărei idei" [64]. Sînt de reținut termenii englezi *arbitrary*, *arbitrarily*.

Un gramatic francez al secolului al XVIII-lea, Frain du Tremblay, utilizează atît expresia ceva mai veche „d'institution" din *Logica* de la Port-Royal (care traduce pe „kata syntheken" de la Aristotel, redat în latină prin *ex instituto*), cît și termenul mai nou *arbitraire*, datorat poate influenței lui John Locke. Tremblay arată că semnele lingvistice sînt *arbitrare* deoarece „nu semnifică prin ele însele, ci prin institiurea făcută de un agent liber și rațional (*par l'institution de quelque agent libre et raisonnable*)" [65]; ele sînt „d'institution" — întrucît „fiecare termen e în sine indiferent la tot felul de semnificații — și naturale, căci au fost stabilite fără înțelepciunea și sfatul oamenilor" [66]. Arbitrarul învelișului sonor rezultă foarte clar din următoarea comparație, ale cărei origini se află la Aristotel [67]: „Se poate spune că sunetele articulate sînt față de gîndurile și de lucrurile pe care le semnifică exact ca și acele figuri numite litere față de sunetele articulate" [68].

Leibniz vede problema arbitrarului lingvistic la fel ca și Locke: între anumite sunete articulate și anumite idei nu există nici o conexiune naturală (căci în acest caz toți oamenii ar vorbi o singură limbă), ci cuvintele au fost determinate printr-o *instituire arbitrară* (*institution arbitraire*), în virtutea căreia cutare cuvînt a devenit printr-un act voluntar (*volontairement*) semnul cutărei idei [69].

Înainte de Saussure, un ultim moment important din istoria acestei probleme: Whitney. „Orice cuvînt transmis — scria el — este un semn arbitrar și convențional. *Arbitrar*, pentru că orice alt cuvînt, dintre miile pe care le utilizează sau le-ar putea utiliza oamenii, ar fi putut fi aplicat aceleiași idei. *Convențional*, pentru că rațiunea de a folosi cutare cuvînt mai degrabă decît cutare

altul este faptul că îl întrebuințează societatea căreia îi aparține copilul. Cuvîntul există *thesei* «prin atribuire» și nu *physei* «prin natură» — dacă prin *natură* înțelegem că există în firea lucrurilor sau a individului o cauză determinantă și necesară — a existenței acelui cuvînt" [70]. S-ar putea ca Saussure, care îl citează pe Whitney, să se fi inspirat din felul acestuia de a vedea problema arbitrarului în limbă [71]. În orice caz, ideile celor doi lingviști coincid [72]. Formularea lui Whitney, care asociază pe *convențional* lui *arbitrar*, are avantajul că previne interpretarea eronată a celor neavizați, care pot înțelege prin *arbitrar* „lipsit de orice justificare" (justificarea e constrîngerea socială) sau „la discreția oricui" (or se știe cît e de îngrădită socialmente libertatea individului în modificarea codului lingvistic). O chestiune esențială se ridică atunci cînd comentăm doctrina lui Saussure: care sînt, de fapt, termenii relației despre care se spune că e arbitrară și convențională? Lingvistul genevez folosea expresia „arbitrarul semnului lingvistic", iar prin semn înțelegea unitatea lingvistică cu două laturi: *conceptul* (signifié, semnificat, significatum, semainómenon) și *imaginea acustică* (signifiant, semnificant, significans, semainon [73]); ele fuzionează în cuvînt (în linii mari, semn lingvistic =cuvînt). Cum se demonstrează de obicei și în modul cel mai elementar și mai convingător că semnul lingvistic e arbitrar? Arătîndu-se că, în principiu, același *signifié* se asociază în fiecare limbă cu alt *signifiant* (în română *creion*, în germană *Bleistift*, în cehă *tužka*, în engleză *pencil* etc.). Numai că, în realitate, nu e vorba de a c e l a ș i *signifié*, ci de același *obiect* extralingvistic [74], deci Saussure a căzut și el în binecunoscuta cursă a confuziei sens-obiect. Unul dintre meritele structuraliștilor e tocmai acela de a fi subliniat că sensurile lexicale corespund unui mod de analiză a realității proprie fiecărei limbi [75] și că orice sens lexical trebuie înțeles în interiorul rețelei de relații pe care cuvîntul respectiv le contractează cu celelalte cuvinte ale limbii. Prin

Scanned with OKEN Scanner

urmare două cuvinte din limbi diferite nu pot — din principiu! — să aibă același *signifié* [76]. Cînd spunem că, de pildă, *livre* este traducerea franceză a cuvîntului românesc *carte*, aceasta nu înseamnă că semnificatul termenilor *livre* și *carte* este identic (*carte poștală* nu se traduce în franceză prin *livre postal* și nici *tobă de carte* prin *tambour de livre*!). După părerea noastră, argumentul clasic al partizanilor arbitrarului dovedește că *același obiect* e denumit, în limbi diferite, prin cuvinte diferite. Considerăm că problema are mai multe aspecte și că nu e cazul să se dea un răspuns unic; în analiza funcției semiotice a cuvîntului trebuie să pornim de la „triunghiul lui Ogden și Richards" [77] cu cele trei laturi ale sale: obiect denumit („referent", *denotatum*, engl. *thing-meant*), sens (*signifié*) și complex sonor (*signifiant*) [78]. Caracterul arbitrar intervine în următoarele relații:

(a) sens—complex sonor (*signifié — signifiant*). În principiu, orice *signifié* se poate cupla cu orice complex sonor, și invers [79]. Dovezi evidente: (1) nici una din trăsăturile semantice pe care le descoperim analizînd semnificatul cuvîntului românesc *carte* nu poate constitui o cauză sau o justificare cît de slabă pentru legarea sa de complexul sonor c+a+r+t+e; (2) semnificantul *rîs* este legat de doi semnificați totalmente deosebiți („o specie zoologică determinată" și „acțiunea de a rîde", fenomen cunoscut sub denumirea de „omonimie"; (3) cuvinte ca *potasiu* și *kaliu* au același sens (sînt sinonime), dar au complexe sonore diferite.

(b) obiect — complex sonor (*denotatum — signifiant*). În principiu, orice *denotatum* poate fi numit cu orice complex sonor, și tocmai de aceea, în limbi diferite, unul și același obiect are nume diferite [80], obiecte diferite poartă același nume, de exemplu, rom. *pom* și fr. *pomme* [81], iar în aceeași limbă pot exista denumiri diferite pentru același obiect: le vom numi nu *sinonime*, căci termenul acesta e propriu pentru situația descrisă mai sus, sub (a), dovada (3), ci *cuvinte coreferente*.

Scanned with OKEN Scanner

Deosebim aici două situații: (1) *kaliu* și *potasiu* sînt cuvinte care se pot referi totdeauna la același obiect (spunem „se pot referi", fiindcă o dată putem rosti *kaliu* în legătură cu o anumită cantitate din metalul respectiv și altă dată în legătură cu altă cantitate din același metal; *kaliu* și *potasiu* n-au totdeauna același *denotatum* [82]. Arbitrarul e dovedit numai atunci cînd cele două substantive alese ca exemplu trimit la același fragment al realității extralingvistice); acest prim tip de coreferință e caracteristic pentru sinonimele perfecte; (2) *volum* și *tom* nu se pot referi totdeauna la același obiect; dacă obiectul este o carte, sîntem liberi să alegem oricare din cele două denumiri, dar, cînd avem în vedere conținutul unei sfere, numai primul termen este utilizabil. În aceeași categorie intră nu numai „sinonimele parțiale" (cum ar rezulta din exemplul dat aici), ci oricare două cuvinte ce pot denumi același *denotatum*. Într-o situație dată, poate fi la fel de clar dacă spunem:

(I) *Ion a venit*
(II) *Doctorul a venit*
(III) *El a venit*,

întrucît *Ion*, *doctorul* și *el* trimit la aceeași persoană. Evident, în altă situație, *Ion* va fi coreferent cu *profesorul*, *bătrînul* etc.

(I') *Ion a venit*
(II') *Profesorul a venit*
(III') *Bătrînul a venit*.

Există frecvent și situații în care două complexe sonore diferite se referă în mod n e c e s a r la același *denotatum*; de obicei, unul din cei doi termeni coreferenți este un *substitut* (pronume, adverb pronominal): *Am recitit cartea care m-a pasionat cel mai mult în adolescență*; e limpede că substantivul *cartea* și pronumele *care* trimit la același obiect. *M-am întîlnit cu Ion. El e*

Scanned with OKEN Scanner

prietenul meu cel mai bun; *Ion* și *el* sînt cuvinte coreferente. *Au intrat în grădină. Acolo era și Ion*; *în grădină* și *acolo* trimit la același *denotatum* [83], deși n-au același sens.

(c) obiect — sens (*denotatum — signifié*). Relația aceasta e denumită și „semnificație — sens" și constituie o preocupare majoră a logicienilor. Lingviștii au studiat-o mai puțin, și tocmai de aceea termenii ei au fost nu o dată confundați în lucrările de semantică lingvistică. În glosematică, e formulată ca „relația dintre substanța și forma conținutului lexical". Consultarea dicționarelor bilingve oferă nenumărate exemple. Să comparăm, de pildă, sensurile cuvintelor rom. *poartă* și fr. *porte*; în contexte ca *dușmanul se află la porțile orașului*, *deschizi poarta și intri în curte*, în expresii ca *Porțile de Fier* și *Sublima Poartă* se recomandă substituirea cu fr. *porte*; în schimb rom. *poartă* denumește și cadrele formate din două bare verticale unite la capătul de sus printr-o bară orizontală, instalate pe un teren unde se joacă fotbal; pentru acest *denotatum* franceza folosește unul din sensurile cuvîntului *but*; fr. *porte* denumește în plus față de rom. *poartă* un număr de obiecte pe care noi le cuprindem în conținutul cuvîntului *ușă* (astfel, ca să treci dintr-o cameră în alta deschizi *une porte*). Humboldt se numără printre puținii lingviști care au remarcat că nu există sinonimie adevărată între cuvintele ce denumesc aceleași concepte (deci aceleași clase de obiecte) în mai multe limbi [84].

Într-o formă generalizată, considerînd obiectele din realitatea extralingvistică A,B,C,D,E,F și două limbi oarecare L_1 și L_2, situația cea mai comună e caracterizată prin faptul că vocabularul lui L_1 nu acoperă mulțimea de obiecte A—F în același fel ca vocabularul lui L_2. De exemplu, L_1 dispune în acest scop de trei cuvinte α, β, γ iar L_2 de două cuvinte μ, ν. Sensul

lui α cuprinde pe A, B, sensul lui β pe C, D, E, iar sensul lui γ pe F; sensul lui μ cuprinde pe A, B, C, iar sensul lui ν trimite la obiectele D, E, F. Schematic:

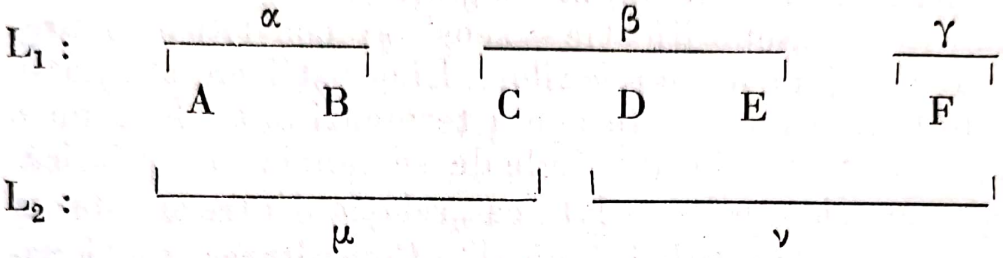

Faptul că, în ambele limbi, la A și B sau la D și E se trimite prin cîte un singur cuvînt nu înseamnă cîtuși de puțin că, prin natura lor extralingvistică, obiectele respective trebuie să se subsumeze cu necesitate cîte unui singur conținut lexical. Teoretic, poate exista o a treia limbă (L_3) care să aibă pentru B și C *două* cuvinte π, ρ, iar pentru D și E de asemenea *două* cuvinte ψ, ω.

În concluzie, *relația de referință*, care leagă sensurile cuvintelor de obiectele denumite, poate prezenta în principiu oricît de multe deosebiri de la o limbă la alta. Deci organizarea sensurilor în cuvintele unei limbi e arbitrară în raport cu obiectele.

În paginile de mai sus am discutat despre arbitrar numai în legătură cu cuvîntul [85]. Arbitrar există însă și la nivelul sintaxei: aceeași idee se exprimă în românește prin *nu știu* (două cuvinte), în franceză prin *je ne sais pas* (patru cuvinte), în engleză prin *I do not know* (tot patru cuvinte, care însă nu corespund simetric, unu la unu, celor patru cuvinte din versiunea franceză) [86]. Același fenomen natural se exprimă în italiană (și română) printr-un singur cuvînt (*tuona, tună*), și în franceză prin *il tonne* sau *ça tonne*, cu referire la un agent pur fictiv [87] („subiect aparent").

Note

[1] Benveniste, PLG, p. 19.

[2] Albrecht, *Sprache*, p. 11. Pentru istoricul filozofiei limbajului, cf. Cassirer, *Philosophie*; Pätsch, *Sprachtheorie*; Coseriu, *Geschichte*; Boboc, *Probl. filozofice*; Albrecht, *Sprache*, p. 43—125.

[3] Boboc, *Probl. filozofice*, p. 213.

[4] Bergmann, *Log. positivism*, p. 64—65.

[5] O.F. Bollnow, cit. de Albrecht, *Sprache*, p.19. Filozoful citat remarcă, începînd cu Bacon, o adevărată ostilitate (fățișă sau ascunsă) a filozofilor împotriva limbajului.

[6] Rorty, *Lingu. philosophy*, p. 26. În legătură cu dezbaterile actuale în domeniul filozofiei limbajului, cf. H. Wald, RL. O culegere de studii interesînd această chestiune: Rorty, *Lingu. Turn.*

[7] Albrecht, *Sprache*, p. 20. Vezi Schaff, *Semantică*. Din literatura românească a problemei, cf. Graur, SLG, p. 201—208; H. Wald, RL.

[8] Rorty, *Lingu. philosophy*, p. 3. „După părerea mea, studiul gramaticii e capabil să arunce asupra problemelor de filozofie mult mai multă lumină decît își imaginează de obicei filozofii". B. Russell, *The principles of mathematics*, Cambridge, 1903, p. 42.

[9] Quine, *Semantic*, p. 168.

[10] Brøndal, *Prépositions*, p. 30.

[11] Boehner, *Med. logic*, p. 11.

[12] Abélard, cit. de Prantl, *Logik*, II, p. 157.

[13] Boehner, *Med. logic*, p. 21. Asupra acestei chestiuni vezi, mai departe, p. 184.

[14] Cit. de Chomsky, *Cartesian*, p. 94, n. 57.

[15] În *Nouv. essays*, 1703, III, 7, 3, Leibniz scria: „Il est très vrai que la doctrine des particules est importante, et je voudrais qu'on entrât dans un plus grand détail là-dessus. Car rien ne serait plus propre à faire connaître les diverses for-

Scanned with OKEN Scanner

mes de l'entendement". Cit. de B r ø n d a l , *Prépositions*, p. 1.

[16] A l b r e c h t , *Sprache*, p. 49.

[17] C h o m s k y , *Cartesian*, p. 94, n. 58.

[18] B e n v e n i s t e , PLG, p. 19.

[19] Pentru istoria gramaticii greco-latine vezi S t e i n t h a l , *Geschichte*, în românește; V a n ț - Ș t e f , *Aristotel*; V a n ț - Ș t e f , *Stoici*; V a n ț , *Epicurieni*.

[20] R o n a , *Estructura*, p. 2.

[21] Trebuie totuși precizat că noțiunea de „subiect gramatical" apare nu în antichitate, ci în timpurile mai noi, fiind împrumutată din logică. D e l b r ü c k , *Einleitung*, p. 19—20.

[22] A l b r e c h t , *Sprache*, p. 48. Platon considera că în relația limbă-gîndire, prioritatea cronologică o are gîndirea: nu gîndirea se naște din limbaj, ci limbajul din gîndire. Pentru a putea numi lucrurile, trebuie ca în prealabil să le cunoști. D u m i t r i u , *Ist. log.*, p. 113.

[23] Ipsae duae artes (sc. grammatica et rhetorica) veluti quaedam membra dialecticae multis philosophis non incongrue existimantur. Cit. de P r a n t l , *Logik*, II, p. 27.

[24] R o b i n s , GL, p. 74—75.

[25] O situație comparabilă întîlnim în istoria matematicii: teza că matematica e reductibilă (deductiv) la logică, că nu e decît o ramură a logicii, se numește „teza logicistă", iar concepția care pornește de la această teză poartă numele de logicism. E n e s c u , *Logică*, p. 12.

[26] Legătura dintre vorbire și gîndire era prezentată în antichitate într-un mod foarte naiv: rațiunea își are sediul în inimă, de unde radiază un curent (un „suflu") pînă la laringe, pe care îl pune în vibrație producînd astfel vorbirea articulată. D u m i t r i u , *Ist. log.*, p. 202.

[27] „Pînă acum o sută de ani vorbirea era considerată, în general, doar ca un instrument cu ajutorul căruia oamenii își comunică unii altora gînduri deja formate". H. W a l d , RL, p. 9.

[28] B e a u z é e , *Grammaire*, II, p. 1.

[29] L o c k e , *Eseu*, II, p. 111.

[30] Tremblay, *Traité*, p. 31.

[31] Boboc, *Probl. filozofice*, p. 219. Vezi și Graur-Wald, SIL, p. 40.

[32] „Wie, ohne diese [= die Sprache] kein Begriff möglich ist, so kann es für die Seele auch kein Gegenstand sein, da ja selbst jeder äussere nur vermittelst des Begriffes für sie vollendete Wesenheit erhält". Humboldt, *Verschiedenheit*, p. 58.

[33] Cit. de Iordan, LR, p. 127. „Cuvîntul a fost unealta cu ajutorul căreia a izbutit omul să «scuture» reflectarea lucrurilor de oglindirea însușirilor lor individuale, în vederea dezvăluirii însușirilor lor generale". Henri Wald, *Materialitate și idealitate în structura limbajului*, în LR XV, 1966, 6, p. 559.

[34] Albrecht, *Sprache*, p. 27.

[35] Vezi, mai departe, p. **152—153**.

[36] Albrecht, *Sprache*, p. 20.

[37] Șăineanu, *Raporturile*, p. 4.

[38] Robins, GL, p. 25. Șăineanu, *Raporturile*, p. 98, consideră că gramatica se emancipează din sfera speculațiilor filozofice prin opera filologică a școlii de la Alexandria.

[39] Șăineanu, *Raporturile*, p. 96. Vezi aici, mai sus, p. **34**.

[40] Sextus Empiricus, *Opere*, p. 202.

[41] „C'est donc une nécessité que la faculté de parler marche presque d'un pas égal avec celle de penser, et que la sagesse se trouve toujours accompagnée de l'Eloquence comme d'une servante fidelle, ainsi qu'en parle saint Augustin". Tremblay, *Traité*, p. 77.

[42] IFM, I, p. 49.

[43] De aceea Horațiu se referă la el în *Arta poetică*.

[44] Gramatica antică se îndeletnicea atît cu studiul limbii literaturii artistice, cît și cu acela al limbii uzuale, al formelor și construcțiilor consacrate prin uz, chiar dacă poeții nu le utilizau. Sextus Empiricus, *Opere*, p. 187, citează următoarea definiție a gramaticii: „Gramatica este arta

celor spuse de poeți și cunoașterea expresiilor conforme cu obiceiul comun".

[45] Noțiune introdusă de gramaticile generative. Vezi, în afară de lucrările clasice ale lui Noam Chomsky, și următoarele: Paul Ziff, *About ungrammaticalness*, mimeographed, Univ. of Pennsylvania, 1961; G. A. Miller, N. Ghomsky, *Finitary models of language users*, în „Handbook of mathematical psychology", II, New York, 1963, p. 443—449; J. J. Katz, *Semisentences*, în Fodor-Katz, *Structure*.

[46] Enescu, *Logică*, p. 140.

[47] Gr. G. Moisil, *Un exemplu de model în logica neclasică*, în MDSN, X, p. 16.

[48] *Ibidem*, p. 17.

[49] Neustupný, *Vagueness*, p. 41—42.

[50] Saussure, CLG, p. 100.

[51] Platon, *Kratylos*.

[52] Citatul la Aulus Gellius, NA, X, 4.

[53] Detalii la Graur-Wald, SIL, p. 10—11.

[54] Diogene Laerțiu, *Viețile*, X, p. 75—76. Partea finală a citatului este semnificativă și prin aceea că reflectă convingerea autorului că funcția limbajului este să exprime gîndirea.

[55] Aulus Gellius, NA, II, 17.

[56] Diogene Laerțiu, *Viețile*, VII, L, 83.

[57] Lingviștii vorbesc astăzi despre *motivarea relativă* a formei sonore a unui mare număr de cuvinte (vezi Miclău, *Signe*, p. 91—95). De pildă, *căsuță* e mai puțin arbitrar decît *casă*, deoarece îl putem descompune în *căs-* „casă" și *-uță*, sufix diminutival. E limpede însă că ambele elemente componente sînt arbitrare.

[58] Vezi *De interpretatione* 1 și 2. Termenii *semeion* și *symbolon* sînt folosiți de Stagirit ca sinonimi. Coseriu, *Arbitraire*, p. 88.

[59] Arbitrarul semnului lingvistic la Aristotel e discutat de Coseriu, *Geschichte*, p. 65 ș.u.

Scanned with OKEN Scanner

[60] *De interpretatione*, 2.

[61] GPR, p.279. Puţin mai sus (p. 278) autorii arătaseră că la adjective genul e marcat prin terminaţii, care au fost „inventate" „pentru a face vorbirea mai puţin confuză şi de asemenea pentru a o înfrumuseţa prin varietatea terminaţiilor".

[62] p. 54, ediţia din 1816. La p. 88 se spune că „definiţiile numelor sînt arbitrare [...], fiecare sunet fiind indiferent, în sine şi prin natura sa, în a semnifica tot felul de idei".

[63] Termenul *arbitraire* e pus în circulaţie de traducerea franceză din 1700 a lui Locke, făcută de P. Coste. Coseriu, *Arbitraire*, p. 92.

[64] Locke, *Eseu*, II, 10, 13, p. 82.

[65] Tremblay, *Traité*, p. 38.

[66] *Ibidem*, p. 20. De aici urmează concluzia: „Cuvintele nu sînt propriu-zis nici semne naturale, nici semne arbitrare [...], ele au ceva şi de la unele şi de la celelalte". *Ibidem*, p. 38—39.

[67] „Sunetele articulate prin voce sînt simboluri ale stărilor sufleteşti, iar cuvintele scrise sînt simboluri ale cuvintelor vorbite". Aristotel, *De interpretatione*, 1.

[68] Tremblay, *Traité*, p. 17.

[69] *Nouv. essays*, 1703, III, 2, 1. În continuarea pasajului, Leibniz citează, ca pe o idee foarte răspîndită, afirmaţia că semnificaţiile cuvintelor sînt arbitrare *(ex instituto)*. (După cum se ştie, teza obişnuită e însă că forma sonoră este arbitrară în raport cu semnificaţiile).

[70] *La vie du langage*, p. 15—16, cit. de Coseriu, *Arbitraire*, p. 101. Desigur, în pasajele precedente, nu i-am amintit pe toţi cei care, lingvişti sau filozofi, au utilizat termenul sau conceptul de „arbitrar".

[71] Prin urmare Mounin *(Une illusion d'optique en histoire de la linguistique*, în „Travaux de l'Institut de linguistique de Paris", IV, 1959) se înşeală atunci cînd afirmă că discuţia asupra arbitrarului n-a avut continuitate din antichitate pînă la Saussure. Coseriu, *Arbitraire*, p. 81.

[72] Vezi Saussure, CLG, p. 110.

[73] Înainte de Saussure, termenul *semn* era utilizat în general

numai pentru semnificant (signifiant), părere împărtășită de unii lingviști pînă astăzi. (Vezi Graur, SLG, p. 174; Vasiliu, *Semantică*, p. 26—27, 32). Cu metode ale psihologiei moderne s-a arătat că semnificatul (signifié) participă la realizarea funcției semiotice a cuvîntului. Roșca, TPE, p. 256.

[74] Coseriu, *Arbitraire*, p. 109: „obiectele desemnate" sau „concepte universale și independente de limbile particulare".

[75] Pe larg despre aceasta la p. 155.

[76] Pentru interpretarea doctrinei saussuriene vezi Benveniste, PLG, p. 49—55; G. Derossi, *Segno e struttura linguistica nel pensiero di F. de Saussure*, Udine, 1965.

[77] Vezi lucrarea *Meaning* și explicațiile date de Stati, *Problemele semanticii*, p. 13.

[78] Nu interesează acum dacă *signifiant* este — cum consideră Saussure — o imagine acustică, deci o realitate psihică, sau este un fenomen lingvistic obiectiv (o succesiune de foneme, adică de unități ale limbii).

[79] Relația este — ca să utilizăm terminologia glosematică — o „constelație".

[80] „Was in allen Sprachen *Luft*, *Feuer*, *Wasser*, *Mensch* u.s.f. heisst, ist für uns, bis auf wenige Ausnahmen, bloss ein conventioneller Schall. Was diesen begründete, die Uransicht der Völker von den Gegenständen noch ihren das Wortzeichen bestimmenden Eigenschaften, bleibt uns fremd". Humboldt, *Verschiedenheit*, p. 109.

[81] „Toutes les langues sont pleines d'une infinité de mots semblables, qui, n'ayant qu'un même son, sont néanmoins signes d'idées entièrement différentes". Jourdain, *Logique*, p. 86.

[82] E poate necesar să adăugăm că *același cuvînt* denumește fie *același obiect* (de exemplu, vorbind în mai multe rînduri despre un anumit automobil îl numesc mereu *automobilul*), fie *obiecte diferite* din aceeași clasă (*automobilul* este o denumire generică pentru orice obiect particular subsumat noțiunii de „automobil").

[83] M a n o l i u - M a n e a , *Sistematica*, p. 31—47; pentru problema identităţii de referinţă în gramaticile generative, vezi V a s i l i u , în *Acte Bucureşti*, II, p. 596.
[84] H u m b o l d t , *Verschiedenheit*, p. 222.
[85] M o u n i n , *Traduction*, p. 265.
[86] H j e l m s l e v , *Prolegomena*, p. 50.
[87] M o u n i n , *Traduction*, p. 265: „Există un arbitrar al semnelor mari".

Scanned with OKEN Scanner

IV
Imperfecţiunile logice ale limbajului

Sofismele de limbaj

Pentru cei vechi, limbajul era — cum am arătat la începutul capitolului precedent — mijlocul de exprimare a gîndirii. Vorbitorul, mai ales cînd construieşte raţionamente, trebuie să aibă o grijă deosebită pentru modul în care leagă cuvintele în fraze, căci exprimarea defectuoasă duce la neclaritate. Pe de altă parte, unele erori de raţionament se explică prin unele particularităţi ale limbajului în care ne exprimăm gîndurile. Sofismele care decurg din limbaj se numesc, în terminologia medievală latină, *fallacia in dictionem*. Existenţa lor a fost semnalată de Platon (în dialogul *Eutidem*) şi de Aristotel (în *Respingerile sofistice*), de la care ne-a rămas o primă clasificare. Problema e de resortul logicii, dar examinarea ei i-a dus pe filozofii greci amintiţi la observarea unor trăsături ale limbii greceşti, care pot fi regăsite în foarte multe alte idiomuri. *Fallacia in dictionem* constituie un exemplu tipic de fenomen care invită la o cercetare interdisciplinară. Sofismele de limbaj au devenit o temă tradiţională de cercetare a logicienilor, alături de alte fapte care arată că limbajul e un mijloc imperfect (şi cîteodată înşelător) de redare a gîndirii

Scanned with OKEN Scanner

logice. Pentru cercetătorii limbii, cauzele lingvistice ale erorilor de raționament sînt interesante în măsura în care se încadrează în studiul ambiguității, aspect particular al relației dintre expresia și conținutul enunțurilor. În clasificarea sa, Aristotel deosebește următoarele categorii de sofisme ce decurg din limbaj[1]:

(a) *Echivocația* (lat. *aequivocatio*), datorată polisemiei cuvintelor: de exemplu, verbul *a trebui* exprimă uneori o obligație morală, alteori o necesitate inexorabilă. Vom reveni, mai departe (p.91) la problema polisemiei, în legătură cu discuția purtată de filozofi și logicieni asupra verbului *a fi*.

(b) *Amfibologia*, numită azi și „omonimie construcțională" sau „sintactică": de pildă, în *cîntă noaptea*, substantivul poate fi interpretat ca obiect direct, determinare circumstanțială de timp și subiect.

(c) *Compoziția* (lat. *compositio*), adică greșeala de a înțelege ca formînd o unitate două cuvinte care nu se leagă între ele: de exemplu, spunînd *am rezolvat problema de ieri*, cu intenția de a preciza *cînd* am rezolvat problema, cineva poate înțelege greșit că *de ieri* este atribut pe lîngă *problema*. Formularea echivocă *am rezolvat problema de ieri* e pentru lingviști încă un exemplu de omonimie sintactică.

(d) *Diviziunea* (lat. *divisio*) este greșeala inversă: se înțeleg separat cuvinte care trebuie luate împreună. De exemplu, citind propoziția *i-a dat dialogurile lui Platon*, cineva poate să considere că *lui Platon* e complement al verbului *a dat*, deși autorul propoziției l-a gîndit ca formînd o unitate cu *dialogurile* (deci ca atribut). „Diviziunea" se explică tot prin omonimia sintactică.

(e) *Accentul* (lat. *accentus*): în greaca veche (ca și în română) există cuvinte cu înțeles diferit și care, în pronunțare, se deosebesc numai după locul accentului (de exemplu, *móbilă* și *mobílă*). Tot locul accentului e ceea ce deosebește forme gramaticale cu sens diferit ale aceluiași cuvînt (de exemplu, *lúptă* și *luptă*). În scris — și

ruptă de context — o propoziție ca *el luptă mult timp* este ambiguă, căci nu știm la ce timp este verbul.

(f) *Forma de exprimare* (lat. *figura dictionis*). Aceeași formă verbală are o anumită valoare la unele verbe și altă valoare la alte verbe. Cu un exemplu românesc, ideea lui Aristotel s-ar prezenta astfel: construcția cu pronumele reflexiv (așa-numita diateză reflexivă) are sensuri diferite cînd o utilizăm la *a îmbrăca, a zice, a ruga*; *se îmbracă, se zice, se roagă* sînt identice ca formă gramaticală, dar sensurile gramaticale nu coincid (*se îmbracă* e un reflexiv obiectiv, *se zice* e impersonal, *se roagă* e un reflexiv dinamic). Polisemia formelor verbale ascunde primejdia unor confuzii; vezi, de exemplu, fraza *în oglinda aceasta nu se vede bine*; *se vede* e un reflexiv impersonal (= nu poți vedea clar) sau obiectiv (= persoana X nu se vede)?

Exemplul dat de Aristotel pentru *figura dictionis* pune în lumină diferența de valoare gramaticală dintre formele verbale identice pe care le traducem cu *să fie văzut* și *să fie făcut*, *să fi fost văzut* și *să fi fost făcut*. Din cauza acestei deosebiri e adevărată afirmația *se poate ca același lucru, și în același timp, să fie văzut și să fi fost văzut*, dar e falsă afirmația *se poate ca același lucru, și în același timp, să fie făcut și să fi fost făcut*[2].

Sofismele de limbaj formează un capitol tradițional în orice opuscul medieval de logică. Într-o astfel de lucrare, se discută ambiguitatea conținută în propoziția lat. *in infinitum potest hoc continuum esse divisum*. Prima interpretare, din care se obține o judecată adevărată, arată că un obiect poate fi împărțit în două, apoi în patru etc.; potențialitatea unei noi diviziuni, în segmente și mai mici, nu e niciodată exclusă. A doua interpretare, din care se obține o judecată falsă, arată că un obiect poate fi tăiat, *într-un moment anumit*, într-un număr infinit de părți[3].

Scanned with OKEN Scanner

Omonimia sintactică

Lucrările de gramatică condamnă ambiguitatea ca o greșeală de stil. Exemplele sînt de tipul *pat de copil de fier*, unde una dintre interpretări este posibilă numai teoretic, căci sensul cuvintelor exclude combinația semantică *copil de fier* — greșeala amintește de *compositio*, discutată mai sus —, precum și de tipul *am rezolvat problema de ieri*, unde ambele interpretări sintactice duc la soluții semantice verosimile: *problema de ieri* și *am rezolvat de ieri*[4]. În acest din urmă caz, contextul, situația și intonația ajută, de cele mai multe ori, la înțelegerea corectă a enunțului, astfel că echivocul rămîne potențial, nu se actualizează[5]. Cu toate acestea, gramaticile normative au recomandat totdeauna celui ce scrie sau vorbește să evite formulările cu ambiguitate potențială. Un exemplu tipic îl oferă, în secolul al XVII-lea, Vaugelas, care îi îndeamnă pe cititori să-și „dezambiguizeze" pe cît posibil frazele, ca să-i scutească pe ascultători de a recurge la date exterioare enunțului pentru a-l putea interpreta corect[6]. Vaugelas utilizează aproape consecvent termenul *équivoque*, dar alți gramatici din secolul al XVII-lea recurgeau la *ambiguïté*[7].

Omonimia construcțională (sintactică) apare foarte frecvent în vorbire și scriere, fiind favorizată de unele caracteristici morfologice (cazuri, numere cu formă identică) sau de topică ale diverselor limbi. Lingvistica structurală și matematică acordă acestei probleme o importanță deosebită (vezi, în special lucrările de gramatică generativă)[8] și n-o mai tratează ca pe o greșeală de stil de care trebuie să ne păzim cu mare grijă. Ambiguitățile sînt inerente în economia sistemului lingvistic[9]. Exemplele date de Vaugelas pentru limba franceză nu acoperă totalitatea situațiilor, totuși ne vom referi la ele aici pentru că sînt valabile pentru foarte multe limbi:

— un cuvînt plasat între alte două cuvinte poate fi raportat la ambele. Într-un text ABC, cuvîntul B intră fie în sintagma AB, fie în sintagma BC;

— un cuvînt se poate raporta la un cuvînt precedent sau la o sintagmă precedentă. În textul ABCD, cuvîntul D determină fie pe A, fie pe BC;
— o propoziție relativă poate fi pusă în legătură cu două (eventual mai multe) cuvinte precedente;
— adjectivul posesiv de persoana a III-a (fr. *son*, engl. *his*, rom. *său* etc.) trimite fie la subiectul propoziției, fie la alt substantiv[10] exprimat sau subînțeles (exemple de tipul *Ion s-a întîlnit cu prietenul său*; prietenul lui Ion sau al altcuiva?);
— adjectivul posesiv combinat cu anumite substantive poate fi interpretat și ca subiect și ca obiect: *alegerea mea* înseamnă „alegerea făcută de mine" sau „alegerea mea de către cineva"?[11]

Ambiguitatea de construcție favorizată de unele caracteristici ale limbilor naturale poate fi înlăturată, cel puțin în scris, folosind o notație specială, inspirată din formulele matematice (mai multe tipuri de paranteze și alte semne). Sistemul acesta a fost preconizat, evident, de logicieni.

Parantezele ridică ambiguitatea unui enunț ca „*p* și *q* sau *r*" (unde *p*, *q*, *r* țin locul unor propoziții sau al unor părți de propoziție; de exemplu: *elevii din această clasă învață matematica și latina sau greaca*) și ne permit să facem deosebirea dintre:

(a) „(*p* și *q*) sau *r*": elevii învață sau matematica și latina, sau greaca (matematica nu e obligatorie, dar cine a ales acest obiect trebuie să facă și latina);

(b) „*p* și (*q* sau *r*)": elevii învață matematica și sau latina, sau greaca (matematica e obligatorie).

Notația logică poate face diferența între două interpretări sintactice ale unor atribute adjectivale. Cînd spunem *fluture european mare*, exprimarea este ambiguă, căci interlocutorul are de ales între interpretările: (a) e vorba de un fluture care e mare (în raport cu toți fluturii din lume) și care trăiește în Europa, (b) fluturele e mare numai în comparație cu ceilalți fluturi europeni. Ambiguitatea e provocată de faptul că *mare* este aici

un adjectiv sincategorematic (nu poate fi înțeles izolat, ci numai în combinație cu alți termeni); expresia *cutie neagră pătrată* nu e ambiguă, deoarece adjectivul *pătrată* e categorematic[12].

„*Fantomele peșterii*"

Filozofii se plîng de mult timp că limbajul omenesc e prin natura lui ambiguu și vag[13], avînd în vedere nu numai omonimia construcțională amintită mai sus, dar și vocabularul.

Au rămas celebre criticile îndreptate contra cuvintelor de Francis Bacon (1561—1626): „Cuvintele sînt impuse lucrurilor potrivit cu felul de a gîndi al mulțimii [...] Ele taie lucrurile după acele linii care sînt cele mai izbitoare pentru intelectul vulgar. Și cînd un intelect mai ascuțit și o mai îngrijită observație ar voi să schimbe acele linii pentru a le potrivi cu adevăratele împărțiri ale naturii, cuvintele se opun"[14]. Omul este obligat să gîndească cu ajutorul vocabularului oferit de limba sa maternă, să se supună puterii cuvintelor[15]. Cuvintele strecoară în mintea noastră idei confuze, greșite, credința în existența reală a unor ficțiuni[16]. Toate acestea sînt niște *idola fori* („fantome ale peșterii"): „Există de asemenea idoli formați prin convețuirea și asocierea oamenilor, pe care îi numim *idolii forului*, din cauza relațiilor și tovărășiei oamenilor. Căci oamenii se asociază prin vorbire". Idolii care se impun intelectului prin cuvinte sînt fie lucruri care nu există („norocul", „primum movens" și alte „presupuneri fantastice"), fie idei confuze despre lucruri care există[17]. De aceste considerații trebuie apropiate opiniile lui Frege, preocupat și el de necesitatea de a înlătura imperfecțiunile limbilor naturale; una dintre aceste imperfecțiuni frecvente este prezența „pseudonumelor", ca în propozițiile: *a fost descîntată de iele*, *Polifem avea un ochi în ceafă*, *a fost binecuvîntat de zei*. Asemenea

Scanned with OKEN Scanner

expresii au sens, dar sînt lipsite de s e m n i f i c a ţ i e, adică de un referent sau *denotatum* exterior limbii[18]. Imperfecţiunile limbajului sînt o sursă permanentă de discuţii în contradictoriu, de certuri între savanţi: „Cuvintele siluiesc intelectul şi tulbură totul, împingîndu-i pe oameni în controverse şi închipuiri sterile şi nesfîrşite [...] Discuţiile înalte şi solemne ale învăţaţilor se termină deseori în controverse asupra cuvintelor şi numelor"[19]. În acelaşi spirit, Hobbes avea să spună că omul datorează cunoaşterea adevărată limbajului, dar tot lui îi datorează erorile, neînţelegerile[20], iar Locke scrie: „Dacă imperfecţiunile limbajului ca instrument al cunoaşterii ar fi în întregime cîntărite, un mare număr de controverse care fac atîta zgomot pe lume, ar înceta de la sine şi calea către cunoaştere, poate şi către pace, ar fi mai deschisă ca acum"[21].

John Locke (1632—1704), unul dintre filozofii cei mai interesaţi de problemele limbajului, constată deficienţele exprimării într-o limbă naturală şi le explică în mai multe feluri. În primul rînd, „oamenii au de obicei unele concepţii grosolane şi confuze, la care ei aplică cuvintele comune din limbajul lor", ajungînd la o „folosire dezlînată a cuvintelor"[22]. În al doilea rînd, „chiar la oamenii care au dorinţa să se înţeleagă unii pe alţii, denumirea nu reprezintă totdeauna aceeaşi idee pentru vorbitor şi pentru ascultător"[23], cuvintele au semnificaţii foarte nesigure[24]; Locke dă ca exemplu cuvintele *glorie* şi *recunoştinţă*. În sfîrşit, trebuie să ne gîndim la faptul că, raportat la diversitatea infinită a gîndurilor, vocabularul nu poate fi decît foarte redus, de aceea polisemia, cu toate dezavantajele ei, este inevitabilă[25]. Iluziile pe care le creează limbajul, adevărate pericole filozofice create de vocabular, au preocupat pe mulţi filozofi. La cei amintiţi mai sus putem adăuga numele lui Berkley, Maine de Biran, Bergson[26] etc. S-a arătat că unele probleme filozofice au apărut numai pentru că nu s-a făcut distincţia între diferitele sensuri sau utilizări ale unui termen. Adepţii şcolii numite „filo-

zofia lingvistică" susțin că toate problemele filozofice s-au ridicat numai din cauza confuziilor în folosirea cuvintelor (și că, în general, problemele filozofiei sînt probleme de limbaj). Rolul filozofiei este acela de a elimina neînțelegerile generate de confuziile lingvistice[27]. Metafizicienii au căzut în nonsensuri și pentru că s-au lăsat înșelați de gramatica limbii[28].

Ambiguitatea limbajului — scrie Sartre — se explică prin faptul că cuvintele desemnează cînd lucrurile, cînd conceptul lor[29]. Ambiguitatea e sporită și de faptul că un cuvînt se poate desemna pe sine însuși sau e numele noțiunii pe care o exprimă. Iată un exemplu:

(a) „*cîinele* care latră acum e al meu". Aici *cîinele* se referă la un individ concret;

(b) „*cîinele* e un animal domestic". Același cuvînt denumește acum o întreagă clasă de viețuitoare și, în acest sens, se spune despre cuvinte că exprimă noțiuni;

(c) „*cîinele* e un substantiv articulat".

(d) „*cîinele* are o sferă mai îngustă decît *mamiferul*". Același cuvînt se referă aici la un concept[30].

Spiritul uman e tentat să postuleze entități care de fapt n-au existență reală, din pricina superstiției că oricărui cuvînt capabil de a fi subiectul gramatical al unui enunț trebuie să-i corespundă în mod necesar o entitate reală[31].

„*Alfabetul ideilor*"

Limbile naturale fiind imprecise și din cauza vocabularului lor plin de cuvinte polisemantice, cu înțeles vag sau fără corespondent extralingvistic (fără „semnificație", cum spunea Frege), filozofii și oamenii de știință sînt obligați să procedeze la o reformă a limbajului[32] și chiar la crearea unui limbaj artificial, ca instrument al cunoașterii științifice. Unii numesc un atare mijloc de comunicare „limbă filozofică"; ea se caracterizează prin legarea fiecărui cuvînt de o semnificație determinată și invariabilă și prin atribuirea unui nume pentru fiecare semnificație, deci prin asigurarea corespondenței

Scanned with OKEN Scanner

biunivoce între elementele vocabularului și conceptele de exprimat. Primele încercări în acest sens datează din secolul al XVII-lea (Descartes, Georgius Dalgarnus[33], episcopul Wilkins[34]).

Creatorul celui dintîi proiect de „limbă filozofică" demn de a fi luat în considerare a fost G.W. Leibniz (ideea o formulează pentru prima dată în 1666, în lucrarea sa de tinerețe *De arte combinatoria*). Pentru filozoful german, scopul limbii este exprimarea prescurtată a gîndurilor noastre și realizarea acestui țel este îngreuiată de imperfecțiunile limbilor naturale și de folosirea lor necorespunzătoare[35].

Prima operație pe care trebuie s-o realizeze creatorul unui limbaj artificial al științelor este efectuarea unui inventar al tuturor cunoștințelor existente: *characteristica universalis*. Aceasta este un sistem de nomenclatură generală, sistem cu caracter ideografic[36]; *characteristica universalis* este o teorie a substituirii în corpul științelor a cuvintelor din limbile naturale prin simboluri, o metodă de transpunere simbolică a cunoștințelor, arta „unei astfel de formări și ordonări a simbolurilor, încît ele să reproducă gîndurile și să aibă aceleași relații între ele pe care le au gîndurile între ele"[37]. Leibniz urmărește legarea ideilor și conceptelor noastre de semne grafice ușor de intuit, astfel încît raporturile dintre semne să reproducă raporturile existente între idei[38]. Leibniz se gîndea la un fel de alfabet al ideilor[39], la alcătuirea unui catalog complet al ideilor simple (elemente prime, indefinisabile, pe baza cărora se clădesc toate cunoștințele noastre) și a unor tabele cuprinzînd ideile complexe (compuse din două, trei sau mai multe idei simple[40]).

Limbajul simbolic unic al cunoașterii științifice era menit — în concepția lui Leibniz — să ușureze contactul dintre oamenii de știință care vorbesc limbi diferite, întrucît acest limbaj presupunea existența unui inventar de concepte universale. Scrierea ideografică preconi-

Scanned with OKEN Scanner

zată de el prezenta și avantajul unei mari concizii: corpul cunoștințelor umane era exprimat sintetic. Metoda simbolizării se poate aplica — susține Leibniz — nu numai în matematică, ci în toate științele[41].

A doua operație pe care trebuie s-o efectueze autorul unui limbaj științific universal este realizarea unui *calculus ratiocinator*, un ansamblu de reguli în vederea găsirii adevărului (*ars inveniendi*). Acest calcul logic e un calcul algebric generalizat, care reduce demonstrația la calcul[42]. În linii mari, *ars characteristica* prefigurează semantica logică, iar *calculus ratiocinator* sintaxa logică din epoca noastră[43].

George Boole își asumă sarcina de a exprima în forma unui calcul legile după care se călăuzește gîndirea noastră, atît în limbile naturale, cît și în limbajul utilizat de știință[44]. După ce face o primă reducere a legilor gîndirii la expresia lor lingvistică, Boole construiește pentru expresiile limbii naturale un analog simbolic, care înlocuiește cuvîntul fonetic sau grafic printr-un semn unic: de la limba naturală se trece astfel la un limbaj ideografic, cu ajutorul căruia Boole construiește o algebră aptă de a descrie comportarea combinațiilor de cuvinte și, indirect, operațiile noastre mentale în procesul gîndirii logice[45].

Gottlob Frege, logicianul căruia i se datorează crearea formei moderne a logicii formale, s-a ocupat temeinic de „logicitatea" limbilor naturale, în scopul de a înlătura neînțelegerile și ambiguitățile generate de ele și care limitează considerabil posibilitățile noastre de cunoaștere[46]. În consecință, o preocupare fundamentală a lui Frege este construirea unei limbi perfecte din punct de vedere logic — el o numește „scrierea noțiunilor" (Begriffsschrift)[47] —, adecvată cunoașterii științifice și îndeosebi aptă pentru exprimarea demersului demonstrațiilor din logică și matematică[48].

Bertrand Russell marchează unul dintre momentele cele mai importante din istoricul analizei „logicității"

Scanned with OKEN Scanner

limbilor naturale și al creării unui limbaj logic formalizat, scutit de mult discutatele imperfecțiuni ale limbilor naturale[49]. Ca și alți filozofi contemporani, Russell consideră că propozițiile limbajului obișnuit trebuie traduse — pentru nevoile științei și ale filozofiei — în altă formă. Deși, din punctul de vedere al necesităților vieții cotidiene, limbile naturale funcționează perfect, ele dau o imagine inacceptabilă (de către omul de știință de azi) a faptelor și induc în eroare pe filozof. Transpunerea, preconizată de Russell, într-un limbaj reformat elimină confuziile inerente limbajului cotidian și contribuie la descoperirea de informații noi despre fapte[50]. Lingvistica actuală utilizează cercetările lui Russell, de sintaxă și semantică logică, care conțin numeroase observații pertinente, subtile, asupra semnului lingvistic, a claselor de cuvinte, a tipurilor de construcții sintactice. Limbajul logico-matematic construit de Russell servește ca model pentru descrierea unor particularități ale limbilor naturale[51]; aceasta deoarece se consideră astăzi că diferența dintre limbile naturale și cele formalizate nu e o diferență de principiu, ci o diferență de grad de explicitare a regulilor sintactice și semantice[52].

Logica actuală, în opera de constituire a unui limbaj scutit de imperfecțiunile limbilor naturale, pune un accent deosebit pe definirea conceptelor. Limba exactă a științelor înlocuiește sensurile vagi ale cuvintelor din exprimarea uzuală (un asemenea sens e numit de Rudolf Carnap *explicandum*) cu concepte precise (numite de același filozof *explicate*, germ. *Explikat*); de exemplu, se face distincția dintre un *explicandum* ca „animalele care trăiesc în apă" (sensul termenului *pește* în limbajul obișnuit) și *Explikat*-ul corespunzător din limbajul științific, „animale care trăiesc în apă, respiră prin branhii și au sînge rece"[53].

Forma sintactică înșelătoare a propozițiilor

O formă sintactică identică acoperă de multe ori structuri logice diferite, ceea ce poate duce la neînțelegeri sau împiedică pe cei neinițiați în logică să înțeleagă unele adevăruri. Astfel, enunțurile care exprimă judecăți de existență și cele care exprimă judecăți atributive pot avea aceeași formă gramaticală. O propoziție de tipul *A este B* creează multora impresia că în ea este implicată existența lui A[54]. Toată discuția purtată în jurul așa-numitei dovezi ontologice a existenței lui Dumnezeu a pornit, în fond, de la o confuzie provocată de polisemia verbului *a fi* și de forma gramaticală a propozițiilor în care era folosit cuvîntul *Dumnezeu*. Același verb *a fi*, folosit în construcții sintactice identice (subiect + copulă + nume predicativ), maschează deosebiri logice importante:

X e autorul acelei cărți
Pisica e un mamifer

Valoarea lui *e* nu este totuși aceeași, pentru că primul enunț echivalează cu „X, și nimeni altul, a scris acea carte", pe cînd al doilea echivalează cu „Clasa mamiferelor conține clasa pisicilor"[55].

Dacă *a fi* e folosit cu sens existențial, arată fie că un anumit obiect există, fie că o clasă e nevidă; dacă *a fi* e folosit cu sens copulativ, logica modernă deosebește patru valori semantice diferite: (a) unui individ i se atribuie un predicat: *copacul e verde*; *Ion este inteligent*; (b) un element aparține unei clase: 12 *e un număr*; *7 e un număr prim*; (c) o clasă e inclusă în alta: *balena e un mamifer*; (d) identitatea: *Budapesta e capitala Ungariei*[56].

Propoziția *Satana nu e o realitate* arată, din punct de vedere sintactic, ca și *Capone nu e un filozof*, numai că faptele la care trimit cele două enunțuri sînt de natură diferită: în propoziția a doua, se contestă că cineva numit „Capone" ar avea o anumită însușire, dar

În propoziția întîi nu se contestă că cineva numit „Satana" ar avea o anumită însușire. Expresia *vice-cancelarul universității Oxford* e folosită referențial (denotă, desemnează pe cineva) în propoziția *vice-cancelarul universității Oxford e ocupat* și nereferențial în propoziția *domnul X e vice-cancelarul universității Oxford*. Deosebirea dintre folosirea în sens referențial și în sens nereferențial explică de ce următoarele două propoziții ce par de același tip sînt în realitate de tip diferit: *Poincaré nu e regele Franței* și *Tommy Jones nu e regele Angliei* („regele Franței" nu se aplică nici unei persoane, deci nu e folosită în sens referențial)[57].

Școala de la Oxford a demonstrat că limbajul curent utilizează cuvinte importante pentru logică, de felul lui *dacă*, *sau*, în mai multe accepții, mascînd în felul acesta deosebirea dintre fraze ca: *dacă X vine, vom juca bridge* (de unde rezultă că, dacă nu jucăm bridge, este pentru că X n-a venit) și *dacă X vrea, el poate veni* (de unde nu rezultă că, dacă X nu poate veni, este pentru că nu vrea)[58].

În apărarea limbilor naturale

Imprecizia și polisemia cuvintelor, forma uneori înșelătoare din punct de vedere logic a propozițiilor au găsit totuși apărători, atît printre filozofi, cît și printre lingviști.

S-a arătat, de exemplu, că gîndurile noastre și obiectele realității sînt infinit de multe, iar comunicarea lingvistică nu se poate realiza decît cu un număr finit de unități lexicale, astfel că polisemia e nu numai inevitabilă, dar și necesară[59], deci un „rău necesar". Pe de altă parte, s-a spus că, în cele mai multe cazuri, în conversația obișnuită ambiguitatea cuvintelor nu provoacă neajunsuri[60]. Reluînd cele patru propoziții citate la pag. 87 în care cuvîntul *cîinele* apare cu diferite accepții (*cîinele care latră acum e al meu, cîinele e un animal domestic, cîinele e un substantiv articulat* și

cîinele are o sferă mai îngustă decît mamiferul), se vede că nu apar dificultăți în identificarea corectă de către cititor sau ascultător a sensului adecvat cuvîntului *cîinele* în fiecare dintre cele patru propoziții. Cît privește omonimia, se știe că situația (extralingvistică) și contextul (lingvistic) ridică ambiguitatea datorată omonimiei, așa încît nu e de presupus că, în practica vorbirii, receptorul mesajului va confunda, de exemplu, omonimele *rîs* „animal...“ și *rîs* „acțiunea de a rîde“, *port* (la mare) și *port* (îmbrăcăminte).

Mulți filozofi susțin acum că, dacă înțelegem bine varietatea funcțiilor limbajului și utilizările multiple ale expresiilor din vorbirea obișnuită, toate propozițiile din conversația uzuală ne apar ca deplin satisfăcătoare[61]. Unul dintre cei mai fervenți apărători ai limbajului obișnuit a fost Austin. El arăta, într-un studiu apărut în 1957, că vocabularul limbilor naturale exprimă toate distincțiile considerate utile de către oameni, în urma unei experiențe milenare. Aceste diferențe sînt desigur mai numeroase, mai profunde și mai subtile decît cele inventate de filozofi[62].

Lipsa de precizie a vocabularului limbilor naturale face din ele un instrument foarte bogat și eficient, înzestrat cu o elasticitate care „tinde să îmbrățișeze fluxul lucrurilor“[63]. Polisemia semnelor verbale și lipsa lor de rigoare sînt neapărat necesare, și chiar pozitive din punctul de vedere al eficienței comunicative a limbii[64]. Limbile sînt precise acolo unde e nevoie de precizie și vagi unde precizia nu e necesară; ele conțin o bogăție de concepte și de distincții dintre cele mai subtile și îndeplinesc o varietate de funcții la care filozofii rămîn de obicei orbi[65].

Discuția critică multiseculară poate convinge, în cele din urmă, pe oricine că exprimarea lingvistică confundă relații logice diferite, operează distincții de care logica nu are nevoie (de pildă, clasificarea substantivelor în genuri nemotivate prin însușirile obiectelor denumite).

Scanned with OKEN Scanner

folosește cuvinte polisemantice sau cu un conținut vag din punct de vedere logic. Dacă toate acestea sînt adevărate, nu e mai puțin adevărat că limbajul nu are funcția de a exprima formele gîndirii așa cum apar ele în tratatele de logică, limbajul n-a fost creat ca instrument ideal pentru știința logicii[66]. Limbile naturale exprimă, fără îndoială, gîndirea, dar o exprimă într-un mod sui-generis și relativ deosebit de la un idiom la altul. Este desigur o iluzie că limbajul e capabil să exprime toate însușirile pe care vorbitorul le poate individualiza în situații reale cunoscute de el. Dimpotrivă, prin însăși natura sa, limbajul e nevoit să reproducă numai o schemă de trăsături generale[67]. Nu trebuie uitat nici faptul că limbile naturale au de îndeplinit și alte funcții. „Una din proprietățile limbajului uman este aceea de a fi potrivit și pentru axiomatica euclidiană, și pentru imaginile poetice. În fapt, limbajul funcționează la nivele diferite (denotativ / conotativ, extrinsec / intrinsec, univoc / echivoc, cognitiv / afectiv)"[68].

Recent, pornind de la observarea analogiilor de structură dintre limbajele naturale și limbajele logice formalizate, unii au propus ca în studiul limbilor naturale să fie utilizat aparatul conceptual folosit în studiul limbajelor logice. Gramatica logică și gramatica unei limbi naturale nu sînt în relație de opoziție[69]. Acest „transfer de metodă" duce la o definire mai exactă a unor concepte lingvistice ca omonimie, sinonimie, deviere semantică ș.a.[70] În felul acesta nu se reia vechea idee că articulațiile gramaticale ale limbii calchiază articulațiile logice ale gîndirii[71] și nici nu se studiază, în mod unilateral, limba ca exprimare a gîndirii logice, ci se caută un fel de „logică a limbii", se studiază organizarea ei folosind ca model limbajul formalizat construit de logica modernă, matematică.

Limbajul prezintă multe și mari imperfecțiuni dacă îl raportăm la nevoile *logicienilor* și *filozofilor* în general, dar nu trebuie judecat cu asprime cînd avem în vedere

Scanned with OKEN Scanner

ceva mai important, și anume necesitățile de comunicare ale *oamenilor* în general.

Suprema imperfecțiune a limbajului ar fi — dacă îi credem pe susținătorii solipsismului lingvistic — că nu reflectă realitatea, că pune un văl între om și realitate. Hobbes considera că rațiunea nu ne ajută să tragem concluzii în legătură cu natura lucrurilor, ci numai cu denumirile lor; rațiunea ne face să vedem numai dacă asamblăm bine sau rău numele lucrurilor[72]. Ideea apare mai clar la Humboldt[73]; Bréal scria că limbajul „nu este o oglindă în care se reflectă realitatea; e o transpunere a realității cu ajutorul anumitor semne, din care majoritatea nu corespund la nimic real"[74]. Iată și o opinie mai recent exprimată: „[limbajul] interpune un văl între om și non-eu"[75].

Cei care susțin că limbajul ne ascunde realitatea fac afirmații gratuite, căci ce pot *spune* ei despre realitate, fără să utilizeze *cuvinte* și ce știu ei despre realitate, utilizînd o pretinsă cale de cunoaștere nelegată, direct sau indirect, de limbaj? Rezultatele pe care le-a obținut omenirea în activitatea practică demonstrează eficiența gîndirii, posibilitatea cunoașterii (desigur relativă) a realității și, în felul acesta, infirmă neîncrederea în limbaj.

Fără limbaj nu se pot constitui formele logice în care sînt condensate cunoștințele noastre despre esența lucrurilor, dar aceasta nu înseamnă de loc că utilizarea semnelor lingvistice creează doar iluzia cunoașterii[76]. Problema aceasta va fi reluată mai departe, în capitolul VI.

Note

[1] Exemplele date de Stagirit nu au un echivalent românesc potrivit pentru demonstrație, de aceea am fost obligați să le înlocuim cu altele similare. *Respingerile sofistice*, 4, 20, 22.

Scanned with OKEN Scanner

[2] Diferitele tipuri de „fallacia in dictionem" sînt exemplificate cu fapte de limbă germană în A l b r e c h t , *Sprache*, p. 208—211.

[3] W i l s o n , *Med. logic*, p. 16. În problema sofismelor, cf. M. G r a b m a n n , *Die Sophismatenliteratur*, Münster, 1940.

[4] Vezi și un exemplu ca *acordarea dreptului de exploatare a petrolului unei societăți naționale; unei societăți* depinde de *acordarea* sau de *petrolului?* M i o a r a A v r a m , *O specie modernă a atributului în dativ și alte probleme le determinării atributive*, în LR XVI, 1965, 4, p. 423. Vezi și fraza *Ion Barbu cultivă o poezie de o luciditate și o imagistică precisă, dură, opusă net fluidității și muzicalității simboliste.* I l e a n a V r a n c e a , *E. Lovinescu*, București, 1966, p. 121. Cine e *dură* și *opusă* etc., *luciditatea* și *imagistica*, numai *imagistica*, eventual ***poezia?***

[5] S t a t i , TMS, p. 212—213, 217—218. „Dacă situația este și ea ambiguă, se produce o *neînțelegere* sau interlocutorul cere informații suplimentare". B a l d i n g e r , *Structures*, p. 129.

[6] M o k , *Vaugelas*, p. 311.

[7] *Ibidem*, p. 304.

[8] Exemple și bibliografie la S t a t i , TMS, p. 213—218. O structură sintactică ambiguă are mai multe „istorii transformaționale", este o „structură de suprafață" care are la bază „structuri de adîncime" diferite. De exemplu, *alegerea mea* rezultă fie din transformarea unei secvențe [subiect + + predicat] *eu aleg*, fie din transformarea unei secvențe [subiect + predicat + complement direct] *cineva mă alege*. Transformarea e un mijloc de „dezambiguizare". D u b o i s , GSF, II, p. 7.

[9] D u b o i s , GSF, II, p. 7.

[10] M o k , *Vaugelas*, p. 306—309. Propoziția engl. *John told Robert's son that he must help him* are nu mai puțin de șase sensuri, în funcție de raportul dintre cele două pronume *(he, him)* și substantivele *John*, *Robert* și *son*. A l b r e c h t , *Sprache*, p. 210.

Scanned with OKEN Scanner

[11] Exemplul lui Vaugelas este *mon estime*. Chomsky, *Cartesian*, p. 55.
[12] Quine, *Logique*, p. 59—61.
[13] „Vagueness is a natural consequence of the basic mechanism of word learning". Quine, *Word*, p. 125. Cf. și Benveniste, PLG, p. 14, 268. Aceasta e și concepția lui Wittgenstein (în *Tractatus...*): „Ordinary language, if it is not flatly self-contradictory, is at least vague, ambiguous, and misleading, and generally fails to permit clear and accurate expressions of whatwe want to say". Shapere, *Philosophy*, p. 279.
[14] Bacon, *Noul Organon*, p. 42.
[15] „Oamenii cred că rațiunea lor poruncește cuvintelor. Dar și cuvintele întorc și reflectează puterea lor [*vim suam*] asupra intelectului". *Ibidem*.
[16] „Limba devine astfel un izvor perpetuu de plăsmuiri iluzorii, de virtualități metafizice, de entități scolastice, care ne ispitesc încă fără de voie și prejudiciază adevărata stare a lucrurilor". Șăineanu, *Raporturile*, p. 56.
[17] Bacon, *Noul Organon*, p. 42, 49.
[18] Cf. Popa, *Analiza limbajului*, p. 153. Deosebirea propusă de Frege între „sens" și „semnificație" va fi discutată mai departe, p. 194.
[19] Bacon, *Noul Organon*, p. 42.
[20] IFM, I, p. 164—168.
[21] Locke, *Eseu*, II, p. 95.
[22] *Ibidem*, p. 110.
[23] *Ibidem*, p. 86.
[24] *Ibidem*, p. 93.
[25] *Ibidem*, p. 131.
[26] Wahl, *Philosophie fr.*, p. 74.
[27] Maxwell-Feigl, *Ordinary language*, p. 193; Shapere, *Philosophy*, p. 280 (citînd concepția lui Wittgenstein din *Tractatus...)*; Cornforth, *Marxism*, p. 133 ș.u.; Albrecht, *Sprache*, p. 236. O scurtă privire critică asupra acestei concepții, la Stuart Hampshire, *Are all philosophical questions questions of language?*, în Rorty, *Lingu. Turn*, p. 284—293.
[28] Ayer, *Linguaggio*, p. 29.

Scanned with OKEN Scanner

[29] Cit. de H. W a l d , RL, p. 57.

[30] Cf. E n e s c u , *Logică*, p. 115. Logicienii au semnalat adesea confuzia creată de utilizarea aceleiași forme grafice sau fonice pentru a semnifica *semnul* însuși. Grafic, deosebirea se poate exprima cu ajutorul ghilimelelor *(această casă e nouă*, față de *„casă" e un substantiv)*, cf. P o p a , *Analiza limbajului*, p. 170, sau al literelor cursive („această casă e nouă", față de *„casă* e un substantiv").

[31] A y e r , *Linguaggio*, p. 27.

[32] „Reconstruction of ordinary language is needed". S h a p e r e , *Philosophy*, p. 279 (citînd concepția lui Wittgenstein).

[33] Autorul lucrării *Ars signorum vulgo character universalis et lingua philosophiae*, 1661, citat de Leibniz ca unul dintre precursorii săi. Vezi P o p a , *Analiza limbajului*, p. 87.

[34] Autorul lucrării *Essay towards a real character and a philosophical language*, 1668. Wilkins declară că limba sa filozofică e superioară atît față de latină, cît și față de engleză sau orice altă limbă modernă, căci are cîte un singur semn pentru fiecare concept sau lucru. H a n n a f o r d , *Cartesian linguistics*, p. 249—250.

[35] Ideile lui Leibniz în acest sens sînt expuse de A l b r e c h t, *Sprache*, p. 58—64.

[36] B ă d ă r ă u , *Leibniz*, p. 84—85.

[37] L e i b n i z , cit. de P o p a , *Analiza limbajului*, p. 89.

[38] P o p a , *Analiza limbajului*: vezi și I d e m , în revista „Ramuri", Craiova, 1967, 11, p. 16.

[39] B ă d ă r ă u , *Leibniz*, p. 84; „algebră a ideilor omenești", *ibidem*, p. 256.

[40] *Ibidem*, p. 254—255.

[41] P o p a , *Analiza limbajului*, p. 92, unde se reproduce următorul pasaj din Leibniz: „Dacă noi vom putea găsi caractere sau semne potrivite pentru a exprima toate gîndurile noastre, tot atît de precis și exact după cum aritmetica exprimă numerele [...], vom putea face în toate disciplinele, în măsura în care acestea sînt supuse raționării, tot ceea ce putem face în aritmetică și geometrie"...

[42] B ă d ă r ă u , *Leibniz*, p. 84—85; P o p a , *Analiza limbajului*, p. 97.

[43] P o p a , *Analiza limbajului*, p. 92.

[44] Vezi studiul său *An investigation of the laws of thought*, tradus în culegerea *Logică și filozofie*, București, 1966.

[45] P o p a , *Analiza limbajului*, p. 100—112.

[46] A l b r e c h t , *Sprache*, p. 90—91.

[47] A fost publicată în 1879 cu subtitlul: „Un limbaj formalizat al gîndirii pure modelat după limbajul aritmeticii".

[48] P o p a , *Analiza limbajului*, p. 112. Sistemul lui Frege este descris la p. 112—154.

[49] Vezi expunerea lui A l b r e c h t , *Sprache*, p. 105—123.

[50] S h a p e r e , *Philosophy*, p. 271.

[51] O aplicație recentă în acest sens este lucrarea V a s i l i u , *Semantică*; cf. și I d e m , *Verbe dicendi*.

[52] V a s i l i u , *Semantică*, p. 89.

[53] A l b r e c h t , *Sprache*, p. 276, n. 100.

[54] Cînd atribuim unui lucru o însușire, afirmăm implicit că acel lucru există. K a n t (CRP, p. 475—481) a arătat însă că existența nu e un atribut. A y e r , *Linguaggio*, p. 25—26. Problema judecăților de existență, dezbătută încă de Platon, în *Theaitetos*, și-a găsit soluția în cercetările lui Russell. Filozoful englez discută, printre altele, diferența logică dintre propoziții cu formă gramaticală identică, de pildă *muntele de aur nu există* și *pătratul rotund nu există*.

[55] A y e r , *Linguaggio*, p. 59—60. Russell, criticîndu-i pe logicienii care se lasă conduși, în analiza logică, de forma sintactică, a arătat că două propoziții considerate în genere ca avînd aceeași formă (de exemplu, *m-am întîlnit cu un om* și *m-am întîlnit cu Ion)* au, în realitate, forme logice diferite. Cit. de A l b r e c h t , *Sprache*, p. 120—121.

[56] A l b r e c h t , *Sprache*, p. 184—186.

[57] R y l e , *Expressions*, p. 94.

[58] D u c r o t , *Logique*, p. 6—7.

[59] Vezi cele spuse mai sus, p. 86, în legătură cu opiniile lui John Locke.

[60] M a x w e l l - F e i g l , *Ordinary language*, p. 193.

Scanned with OKEN Scanner

[61] Ele sînt, cum scria Wittgenstein „actually, as they are, logically completely in order". S h a p e r e , *Philosophy*, p. 281.

[62] *Ibidem*, p. 282. Iată un citat edificator: „If a distinction works well for practical purposes in everyday speech [...], then there is sure to be something in it, it will not mark nothing".

[63] E n e s c u , *Logică*, p. 121.

[64] S c h a f f , *Semantică*, p. 326; cf. și p. 374 ș.u.

[65] B e n v e n i s t e , PLG, p. 268, citînd opiniile filozofilor școlii de la Oxford.

[66] S a u s s u r e , CLG, p. 155 ș.u., arată că limbajul n-a fost creat pentru a exprima anumite concepte preexistente. C o s e r i u , *Logicismo*, arată că limbajul nu e logic, nici nelogic, ci prelogic (cit. de R o n a , *Estructura*, p. 1).

[67] S i m o n e , *Semantica*, p. 374.

[68] C u l i o l i , *Formalisation*, p. 3—4.

[69] A l b r e c h t , *Sprache*, p. 193.

[70] V a s i l i u , *Semantică*, p. 284.

[71] „Vechea concepție logicizantă compara un limbaj (limbile naturale) cu un element de natură total diferită (formele procesului de gîndire). Cei care au contestat paralelismul logico-gramatical au avut dreptate". *Ibidem*, p. 88.

[72] Cit. de R o s s i , *Linguisti*, p. 17.

[73] Vezi M o u n i n , *Traduction*, p. 170.

[74] B r é a l , *Sémantique*, p. 329.

[75] T h . R u y s s e u , cit. de H. W a l d , RL, p. 36.

[76] H . W a l d , RL, p. 26.

V
Probleme de filozofia limbajului în epoca gramaticilor raţionale

Introducere

Pînă nu de mult, se spunea că lingvistica a devenit știință abia la începutul secolului al XIX-lea, ceea ce ducea la o desconsiderare aproape totală a teoriilor lingvistice emise în epocile anterioare. Cele din antichitate erau desființate fie pentru că erau fanteziste (de exemplu, ideile pe care și le făceau cei vechi despre etimologie), fie pentru că, de fapt, nu erau lingvistice, ci logice (de exemplu, opiniile despre propoziție), fie din pricina sărăciei de date și a insuficiențelor metodologice (ne gîndim la disputa filologică și lingvistică asupra originii naturale sau convenționale a cuvintelor). Se recunoșteau unele merite gramaticilor descriptive (grecești și latinești), dar caracterul lor normativ și limitarea la studiul limbii scrise (de fapt numai operele beletristice, obiect de analiză filologică și etalon de corectitudine și frumusețe) trădau o concepţie vicioasă și îngustă asupra limbajului. Teoriile lingvistice medievale și moderne de pînă la crearea gramaticii comparative istorice (1816) erau în genere puţin discutate, întrucît se credea că nu fac decît să reia teme din rudimentara știință greco-latină a limbii

182285

Scanned with OKEN Scanner

sau să dezbată false probleme, ca aceea a paralelismului logico-gramatical, a universalității limbajului, a superiorității unei limbi asupra alteia. Așa se explică de ce în lucrările de istorie a lingvisticii numărul de pagini rezervate epocii anterioare secolului trecut e relativ foarte redus. Sînt tipice afirmații ca: „Tot ce e anterior secolului al XIX-lea, nefiind încă lingvistică, poate fi expediat în cîteva rînduri“[1].

Asistăm de cîtăva vreme la o reconsiderare a lingvisticii mai vechi, în special din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Este epoca „gramaticilor raționale“ (numite și „generale“ sau „universale“)[2], lucrări care corespund unui moment important din istoria relațiilor lingvisticii cu alte discipline: momentul e caracterizat prin încercarea de a demonstra natura *logică* a limbajului și existența unor *principii imuabile și generale* ale cuvîntului vorbit sau scris în orice limbă[3]. Doctrina care stă la baza gramaticilor raționale e cunoscută sub denumirea de „paralelismul logico-gramatical“; deși trecute de mult pe planul al doilea al interesului, în 1855 se mai puteau emite despre aceste gramatici aprecieri foarte elogioase: „Gramatica generală și rațională a fost o strălucită inovație în știință. Pentru prima dată se exprimau în limba franceză adevăruri azi comune, și anume că limbajul fiind expresia gîndurilor noastre și operațiile spiritului fiind pretutindeni aceleași, există niște principii generale la care se supun, în mod firesc, toate limbile și a căror amprentă trebuie s-o putem recunoaște sub infinita varietate a idiomurilor. Această gramatică a fost deci primită și judecată foarte favorabil încă de la apariția ei. A fost curînd tradusă în toate limbile Europei; toți savanții străini și francezi care au avut ocazia să vorbească despre ea au fost de acord s-o laude ca pe una din lucrările noastre excelente. Se poate spune că, într-adevăr, ea marchează punctul de plecare pentru studiul filozofic al limbilor: e primul tratat general de acest tip“[4]. Atacurile îndreptate împotriva concepției

gramaticilor raționale au devenit violente în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și au avut ca rezultat o condamnare ce părea valabilă pentru totdeauna[5]. Nici în secolul nostru paralelismul logico-gramatical n-a fost scutit de critici nemiloase: „Vechea gramatică generală bazată pe logică, aplicare grăbită și stîngace a logicii formale la lingvistică"[6]. Doctrina paralelismului e eronată și prin lumina falsă pe care o aruncă asupra faptelor de gîndire. Autorul unei cărți consacrate acestei doctrine scrie de la început: „Această lucrare are drept scop să denunțe eroarea doctrinală cea mai gravă care a apăsat [vreodată] asupra destinelor logicii și ale filozofiei, și anume credința într-un paralelism logico-gramatical"[7].

Reconsiderarea recentă (mai puțin de un deceniu) și atît de favorabilă a gramaticilor raționale o datorăm lingvisticii transformaționaliste. Fenomenul s-a putut produce fiindcă discutarea faptelor de limbă folosind concepte și metode ale logicii nu mai este considerată astăzi un viciu principial; semnul sub care se dezvoltă știința limbii este acum *integrarea*, și nu *autonomizarea*.

Idei generale

Ideea că toți oamenii gîndesc la fel, deși vorbesc limbi diferite poate fi întîlnită încă la Aristotel (la începutul lucrării sale *De interpretatione*). În secolul al XVI-lea, diversitatea limbilor începe să fie interpretată ca un fenomen *accidental*, bazat pe o *substanță* identică[8], care, de fapt, e mecanismul universal al gîndirii. La această concepție se ajunge ca urmare a observării similitudinilor dintre diversele idiomuri: în secolul al XVII-lea se elaborează gramatici bilingve și multilingve[9]. Paralel cu ideea că există o gramatică universală se formulează propunerea de a inventa o limbă universală, un fel de esperanto (i se atribuie lui Descartes meritul de a fi preconizat cel dintîi această limbă artificială)[10]. În secolul al XVI-lea, dogma superiorității absolute a

limbii latine face loc tezei egalității limbilor; se dezvoltă interesul pentru limbile naționale și pentru găsirea acelor trăsături care apropie toate idiomurile între ele[11].

Gramaticile raționale din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, începînd cu *Gramatica* de la Port-Royal (1660), scrisă de C. Lancelot și A. Arnault, pornesc de la premisa că funcția limbajului e aceea de a exprima gîndirea[12]. (Lingvistica avea să descopere mult mai tîrziu pluralitatea funcțională a limbajului; astăzi toți lingviștii sînt de acord că exprimarea gîndirii e numai una din funcțiile limbii.) „Limbajul [...] devine astfel instrumentul comun al manifestării gîndurilor și a rațiunii umane, interpretul sentimentelor și afectelor"[13]. În consecință, „știința vorbirii nu diferă de loc de aceea a gîndirii"[14].

Studiile de gramatică trebuie să conțină două feluri de principii:

(a) care țin de natura gîndirii, îi urmează analiza[15] și sînt rezultatul ei; aceste principii sînt în uz pretutindeni, iar adevărul lor este imuabil;

(b) care depind de convenții întîmplătoare, arbitrare și schimbătoare; adevărul lor este ipotetic. Aceste principii au dat naștere diversității idiomurilor[16].

Ceea ce este esențial într-o limbă este esențial în toate, fiindcă toate limbile au drept fundament rațiunea imuabilă a lui Dumnezeu însuși[17]. Lingvistul va trebui să descopere inventarul de elemente necesare limbajului; acestea sînt „de o necesitate indispensabilă pentru a face sensibilă expunerea analitică și metafizică a gîndirii". Se face însă o rezervă interesantă: aceste „elemente necesare" nu trebuie să existe *toate* în *toate* limbile; fiecare idiom are libertatea de a respinge unele din ele[18].

„Limba, în principiile ei fundamentale, e universală, imuabilă, inalterabilă"[19]. De aici decurge definiția gramaticii generale ca „știință rațională (raisonnée) a principiilor imuabile și generale ale limbajului ros-

Scanned with OKEN Scanner

tit sau scris în indiferent ce limbă". Știința gramaticală e anterioară tuturor limbilor[20]. Vom da, mai departe, exemple de „elemente necesare", adică de „universalii lingvistice", așa cum le vedeau lingviștii epocii pe care o discutăm. Preocuparea a redevenit actuală și unii lingviști de astăzi sînt și ei în căutarea „universaliilor"[21].

Diferențele care există de la o limbă la alta sînt superficiale; „ele țin de deosebirile de timp, de loc, de moravuri și de interese, care, variind fără sfîrșit, lasă să subziste mereu același fond"[22]. Deducem din atare afirmații că raționaliștii secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea lăsau loc și pentru studiul istoric al limbilor, pentru cercetarea lor în legătură cu istoria societății. Identificarea „universaliilor" nu trebuie să-l ducă pe lingvist la eroarea de a descrie o limbă calchiind sistemul altei limbi[23]. Ne găsim în fața unui principiu metodologic pus în lumină și verificat din plin de către lingvistica modernă, dar autorii de gramatici raționale n-au decît meritul de a-l fi enunțat. Logicismul gramaticilor universale e uneori temperat prin afirmații care subliniază importanța uzului lingvistic în impunerea și menținerea unor trăsături care contravin cerințelor logicii. Recunoașterea preeminenței pe care o are, în orice limbă, funcția de exprimare a gîndirii nu implică nicidecum condamnarea de către lingvist a acelor „façons de parler" autorizate de un uzaj general și necontestat, dar contrare „regulilor și analogiei"[24].

E interesant de observat că scopul pe care și-l propuneau gramaticile raționale nu era — cum a lăsat, poate, să se înțeleagă expunerea noastră de pînă acum — acela de a oferi o teorie a universaliilor lingvistice, ci un scop pedagogic: Beauzée mărturisește că s-a inspirat din metoda de cercetare propusă de Descartes pentru toate disciplinele filozofice, dorind „să găsească o metodă de introducere în limbi, care să poată ușura și simplifica studiul lor"[25] și nu uită să vorbească despre succesul cu care a aplicat această metodă în clasă.

Meritele didactice ale gramaticilor raționale au fost trecute pe primul plan de unii adepți ai lor din secolul trecut[26].

Cele două trăsături fundamentale ale gramaticilor raționale, căutarea principiilor universale și explicarea rațională a faptului lingvistic[27], vor putea fi mai bine înțelese din analiza cîtorva probleme de gramatică, așa cum sînt ele tratate în lucrările de care ne ocupăm.

Despre cuvinte și clasificarea lor

O idee fundamentală a gramaticilor raționale este că elementele vocabularului au funcția logică de a analiza gîndirea și de a materializa în corpuri fonetice rezultatele acestei operații de analiză.

Orice gînd este un întreg, pe care cuvintele îl descompun; „ele ne servesc pentru a considera separat ceea ce în sine nu e de loc separat"[28]. Gîndirea este în mod necesar indivizibilă, în vreme ce cuvintele, cu alcătuirea lor fonetică, au caracter sensibil, succesiv și divizibil[29]. Logica parvine totuși să analizeze oarecum gîndirea, acest „act indivizibil al spiritului", descompunînd-o în „idei elementare"; cuvintele sînt deci „rezultatele descompunerii analitice a ideilor; sînt semnele sensibile ale ideilor elementare"[30].

Transcriem acum principiile după care autorii de gramatici raționale înțeleg să clasifice cuvintele, principii din care rezultă limpede atît logicismul, cît și universalismul doctrinei în discuție:

Întrucît analiza în idei elementare este o operație logică și logica este universală, vom găsi în toate limbile aceleași clase de cuvinte[31]. Gramatica trebuie să clasifice cuvintele (în „clase primitive și subalterne") după funcția lor „în raport cu exprimarea analitică a gîndirii"[32]. Unele cuvinte „semnifică obiectele gîndurilor, iar celelalte forma și felul de a fi (la manière) ale gîndurilor noastre, deși adesea le semnifică împreună cu obiectul"; de aici împărțirea în două mari clase: (a) sub-

Scanned with OKEN Scanner

stantive, pronume, participii, prepoziții, adverbe; (b) verbe, conjuncții, interjecții[33]. Se acordă o importanță capitală distincției dintre cuvintele care denumesc „substanțe" (de exemplu, *pămînt*) și cele care denumesc „accidente" (de exemplu, *rotund*)[34], deci distincției dintre substantive și adjective. Definiției fiecărei părți de vorbire i se cere să fie valabilă pentru toate limbile; de aceea „o definiție a pronumelui care nu convine pronumelor din toate limbile [...] nu e o definiție"[35]. Divergența născută în jurul interpretării cuvintelor care denumesc profesii, divergență care opune teoria *Gramaticii* de la Port-Royal ideilor din gramatica lui Beauzée, elaborată cu un secol mai tîrziu, reflectă o dată mai mult spiritul logicist care prezida la clasificarea cuvintelor în părți de vorbire. În prima lucrare citată se susține că unele cuvinte care „denumesc o formă accidentală", ca *roi*, *philosophe*, *peintre*, *soldat*, sînt adjective ce determină substantivul *homme*, ușor de subînțeles. Atare cuvinte „trec drept substantive, deși sînt adjective"[36]. Dacă ar fi așa — obiectează autorul gramaticii raționale din 1767 — toate apelativele ar trebui să treacă în clasa adjectivelor, întrucît toate „semnifică o formă accidentală în raport cu genul superior"[37]. Obiecția e desigur întemeiată, căci în definiția oricărui substantiv găsim un „gen proxim" tot substantiv. De exemplu, *crap*, denumind o specie de *pește*, ar fi adjectiv în sintagma *pește crap* din care primul termen se înlătură prin elipsă; la rîndul său *pește* este tot „o formă accidentală în raport cu genul superior" *vertebrat*, deci *pește* ar fi adjectiv în sintagma *vertebrat pește* etc. După cum se vede, criteriul de clasificare utilizat în ambele gramatici universale este *înțelesul*, și nu *flexiunea* sau *însușirile sintactice*.

Granițele dintre părțile de vorbire sînt rigide; indiferent de utilizarea sa în propoziție, un substantiv rămîne totdeauna substantiv, un adjectiv rămîne totdeauna adjectiv[38].

În legătură cu problema arbitrarului semnului lingvistic, amintim că gramaticile raționale fac deosebirea dintre cuvintele cu formă sonoră motivată (acestea sînt semne „naturale", care nu depind de fantezia oamenilor) și cuvintele stabilite prin convenție *(qui ne sont que d'institution et d'établissement)*, fie că au o anumită legătură îndepărtată cu obiectul simbolizat, fie că nu au nici o legătură[39]. Poate fi semnalată cercetătorilor de azi ai semanticii următoarea aserțiune: „Adesea considerăm mai mult cuvintele decît lucrurile", ceea ce constituie un motiv de frecvente confuzii[40].

Clasificarea cuvintelor în raport de clasificarea ideilor este preconizată și de unii filozofi ai vremii. Gramatica rațională și universală la care s-a gîndit Leibniz, de pildă, nu înseamnă un ansamblu de reguli universale de combinare a cuvintelor în propoziție, ci un *ordo notionum* (congruent cu *ordo rerum*), o schemă universală a părților de vorbire. În această „gramatică" există o *materia* și o *forma*; cea dintîi conține ca *elementa* următoarele: *substantiva*, *pronomina*, *adiectiva* și *verba*, iar cea de-a doua constă din mai multe feluri de *relationes*, exprimate prin *praepositiones*, *coniunctiones* și *adverbia*[41].

Substantivele

Definiție: „Întrucît substanța e ceea ce subzistă prin sine însuși, au fost numite nume substantive *(noms substantifs)* toate numele care subzistă prin ele înșeși în vorbire, fără a avea nevoie de alt nume, chiar atunci cînd semnifică accidente"[42] (de exemplu, cuvîntul *roșeață*). De remarcat faptul că, deși clasificarea cuvintelor în părți de vorbire urmează criteriul înțelesului (vezi mai sus p. 107.), în această definiție formulată de *Gramatica* de la Port-Royal se ține seama de criteriul sintactic („subzistă prin ele înșeși în vorbire"), care contravine criteriului semantic („chiar atunci cînd semnifică accidente").

Scanned with OKEN Scanner

Gramaticile raționale propun o clasificare a substantivelor, evident nelingvistică, în nume proprii, nume de specii (de exemplu, *cîine*) și nume de genuri (de exemplu, *animal*)[43]. În toate timpurile și în toate limbile, numele proprii au fost la început apelative[44] — exemplu de fenomen lingvistic universal. De această afirmație putem lega opinia lui John Locke privind originea cuvintelor abstracte: „Dacă am putea să urmărim denumirile pînă la originea lor, am afla că, în toate limbile, cele ce reprezintă lucruri care nu cad sub simțurile noastre își au obîrșia în idei sensibile"[45]. Beauzée pledează pentru „o clasificare cu adevărat gramaticală" a substantivelor și e interesant de văzut ce înțelege autorul prin acest principiu: ea trebuie să depindă „nu de natura obiectelor numite, ci de modul în care obiectele sînt exprimate prin substantive; pe scurt, ea trebuie să servească pentru a caracteriza analiza gîndurilor noastre, mai degrabă decît entitățile *(les êtres)* care sînt obiectele gîndurilor, fiindcă vorbirea trebuie să fie imaginea acestei analize"[46].

Conținutul cuvintelor e judecat după modelul analizei noțiunilor. În consecință, la orice nume ni se cere să observăm *comprehensiunea* și *extensiunea*, ceea ce ne trimite desigur la conținutul și sfera noțiunilor și la unele discuții actuale despre *intensiunea* și *extensiunea* cuvintelor (la Carnap, de pildă)[47]. Semnificația aceluiași apelativ poate primi, în enunțuri, diferite „grade de extensiune", în funcție de anumite cuvinte care îl determină: cuvîntul se poate referi la unul, la mai mulți, la toți indivizii unei specii[48]. Problema se discută în momentul de față în studiile de lingvistică inspirate din semantica logică și unii apreciază că cercetarea logică a termenilor care arată extensiunea unui substantiv (*un*, *cîțiva*, *toți* ș.a.), termeni numiți *cuantificatori*, interesează sau ar trebui să-i intereseze pe lingviști[49].

S-ar putea crede că utilizarea de către lingviști a clasificării logice a relațiilor (în funcție de tranzitivitate, reflexivitate, simetrie) e de dată recentă[50]. Rudi-

mente ale acestei clasificări apar însă în secolul al XVIII-lea; aflăm astfel că există:
— cuvinte „simplu relative" (simplement relatifs): *tată-fiu*, *stăpîn-sclav*;
— cuvinte „reciproc relative" (réciproquement relatifs): *frate*, *coleg*, *văr*[51].
Criteriul logic al clasificării de mai sus e limpede: dacă X e *fiu* în raport cu Y, în schimb Y nu e *fiu* în raport cu X; dacă X e *frate* cu Y, și Y e *frate* cu X[52]. Este vorba deci despre relații simetrice și asimetrice.
În problema cazurilor, *Gramatica* de la Port-Royal urmează aceleași principii (raționalist și universalist). De exemplu, în legătură cu genitivul se enumeră următoarele relații: de la întreg la parte, de la parte la întreg, de la subiect la „accident" (ca în *culoarea trandafirului*) sau invers [53], de la cauza eficientă la efect sau invers, de la cauza finală la efect, de la posesor la obiectul posedat, de la individ la specie[54] etc. [55].
Urmărind cu consecvență descoperirea asemănărilor de structură dintre limbi, *Gramatica* atribuie limbii grecești cazul ablativ[56]. Totuși recunoaște că „din toate limbile, poate că numai greaca și latina au cazuri propriu-zise la substantive"[57].

Se reproșează de obicei gramaticilor raționale paralelismul rigid logică-gramatică, unul dintre argumente fiind caracterul nemotivat al genului la substantive. De fapt însă nici Arnault și Lancelot nu spun altfel: genul substantivelor — arată ei[58] — se explică uneori „printr-un simplu capriciu și un uzaj fără rațiune, ceea ce face ca genul să varieze de la o limbă la alta". „Genul masculin sau feminin al unui cuvînt [= substantiv] nu privește propriu-zis semnificația sa, ci spune numai că trebuie să se combine cu un adjectiv cu terminația masculină sau feminină". Faptul acesta constituie o trăsătură universală, fiind ceva „commun à toutes les langues".
Explicații raționale se dau și în ceea ce privește ca-

tegoria numărului, de exemplu în legătură cu faptul că numele de metale n-au plural (în aproape toate limbile); se arată că, deși substantivele comune ar trebui, prin natura lor, să aibă plural, multe nu au decît singular, fie din cauza uzului — noțiunea care limitează raționalismul concepției port-royaliste —, fie din cauza unui motiv oarecare[59].

Adjectivele

Definiție: Adjectivele servesc „pentru a modifica [= determina] substantivele apelative, adăugînd la ideea naturii comune pe care acestea o enunță o anumită idee accidentală"[60]; adjectivul este deci clasa de cuvinte care denumește „accidente", adică ceea ce nu poate exista decît prin substanță. Din această pricină, dacă nu se aplică unui apelativ, adjectivul nu poate avea decît un sens vag și nesigur[61].

Adjectivul este deci un „modificator" al substantivului. Două lucruri pot fi „modificate" în semnificația apelativelor:
— *comprehensiunea*; modificarea se realizează prin adjectivele „fizice" care adaugă la comprehensiunea substantivului o idee „accesorie" (această idee e „parțială" în ansamblul sintagmei [substantiv + adjectiv]; de exemplu, *om pios* enunță o „idee totală", care include în comprehensiunea sa mai multe atribute parțiale decît „ideea simplă" enunțată prin apelativul *om*);
— *extensiunea*; modificarea se realizează prin articole[62]. Acestea „fac să dispară caracterul abstract al indivizilor și indică în mod pozitiv aplicarea numelui la indivizi cărora le poate conveni în împrejurările actuale"[63]. Ideile lui Beauzée despre articol par bizare, în primul rînd pentru că gramatica tradițională nu-l include în clasa adjectivului și, în al doilea rînd, din cauza cuvintelor considerate de Beauzée articole: *ce* „acesta", *plusieurs* „mai mulți", *trois* „trei", alături de *un* și de *le* (articolele nehotărît și hotărît)[64]. Explica-

Scanned with OKEN Scanner

ția, dată de Beauzée însuși, e semnificativă: articolul (în accepția obișnuită) nu este parte de vorbire, căci nu apare în toate limbile. Extinzînd sfera noțiunii de articol se evită acest neajuns, și articolul devine parte de vorbire, deci o clasă lexicală universală[65]. Combinînd criteriile *logic* (exprimarea clară a gîndirii) și *estetic* (frumusețea limbii), *Gramatica* de la Port-Royal afirmă că adjectivele sînt flexibile după gen „pentru a face vorbirea mai puțin confuză și pentru a o înfrumuseța prin varietatea terminațiilor"[66].

Clasificarea în „simplu relative" și „reciproc relative" (vezi mai sus, p. 110) e utilizată și la adjective, cu exemple ca *dăunător*, *folositor* (dieta este folositoare sănătății, dar sănătatea nu e folositoare dietei), respectiv *egal*, *asemănător* (dacă Roma este asemănătoare cu Mantova, și Mantova este asemănătoare cu Roma)[67].

Verbele

Funcția verbului este aceea de a marca relația pe care o stabilim în mintea noastră între cei doi termeni ai unei propoziții; la această simplitate funcțională a rămas numai verbul *a fi*. Alte verbe includ în semnificația lor atît „afirmarea" (specificul verbului) [cu alte cuvinte ideea de copulă], cît și numele predicativ: *Petru trăiește* = *Petru este trăitor*[68], mod de interpretare care ne trimite la logica aristotelică și care avea să se mențină, în lingvistică, și în secolul al XIX-lea[69]. Apariția unor atare verbe se explică prin nevoia de prescurtare[70]; altfel, în toate limbile ar fi existat numai verbul *a fi*[71].

Adverbele

Adverbele sînt „particule" care au sensul unei îmbinări [prepoziție + substantiv] și care s-au născut din dorința de a prescurta vorbirea: *azi* = *în această zi*, fr.

sagement = *avec sagesse*[72]. Reținem de aici ideea de sinonimie sintactică, mult dezbătută în lingvistica actuală[73].

Prepozițiile

Gramatica de la Port-Royal e prima lucrare care definește prepoziția ca expresie generală a unor relații (cf. denumirea germană a prepoziției = *Verhältniswort*[74]). Definiție: prepoziția este „exponentul unui raport considerat într-un mod abstract și general, și independent de orice termen precedent sau următor"[75]. În toate limbile sînt marcate prin prepoziții aproape aceleași relații: loc, situație, ordine; cauză eficientă, cauză materială, cauză finală. Între relații și prepoziții nu există — cum am spune astăzi — *corespondență biunivocă*, simetrie dorită de rațiune („ce que la raison aurait désiré"). Într-adevăr, se constată că, în nici o limbă, o anumită relație nu e marcată printr-o singură prepoziție; la fel, nici o prepoziție nu marchează un singur raport[76]. Semnalarea acestei asimetrii atenuează reprosul, devenit tradițional, că gramaticile raționale pledează pentru un paralelism logico-gramatical rigid; surprinde de asemenea modernitatea formulării.

Considerații generale de sintaxă

Raționalismul gramaticilor universale reiese, în primul rînd, din definiția sintaxei: „Arta fixării rangurilor și formelor accidentale ale cuvintelor în ansamblul unei propoziții, conform cu succesiunea analitică și cu relațiile dintre ideile elementare ale gîndirii"[77]. În al doilea rînd, din modul în care concep propoziția (expresie a unei judecăți): „Nu există vorbire fără propoziții; propoziție care să nu exprime o judecată"[78]. În al treilea rînd, din felul în care concep relațiile dintre cuvinte: ele sînt imaginea relațiilor dintre idei[79].

Raporturile dintre cuvinte sînt fie de *identitate* (relație care supune termenii săi legilor *concordanței*), fie de *determinare* (relație în care relatele sînt supuse legilor *regimului*). Cuvintele astfel legate exprimă o *idee totală*[80]. Raportul de regim este o trăsătură universală, dar realizarea sa în diverse limbi este în întregime arbitrară și, din această cauză, e foarte deosebită de la o limbă la alta"[81].

Părțile propoziției

În legătură cu structura propoziției, logicismul gramaticilor se manifestă mai întîi prin dogma obligativității subiectului și predicatului (care sînt, după cum se știe, părțile necesare ale judecății). *Logica* și *Gramatica* de la Port-Royal sînt de acord asupra acestui punct[82]. La rîndul său, Beauzée [83] arată că nu există propoziție „care să nu enunțe un subiect determinat, un *attribut* [termenul francez se traduce în limba română prin «nume predicativ»] de asemenea determinat și existența intelectuală a subiectului în relație cu acest *attribut*".

Subiectul și predicatul sînt la Beauzée [84] ceea ce descriptiviștii americani numesc „constituenții imediați" ai propoziției: cele două părți ale propoziției pot fi formate dintr-un singur cuvînt sau din mai multe cuvinte și, în acest din urmă caz, pot include și propoziții subordonate. Despre „termenii complecși" se vorbește, în *Logica* și în *Gramatica* de la Port-Royal, într-un fel care exprimă cît se poate de bine atitudinea logicistă : în *Logică*, se numește termen complex grupul de termeni „care compun în spiritul nostru o idee totală, în legătură cu care se întîmplă adesea să putem afirma sau nega ceea ce n-am putea afirma sau nega despre fiecare din acești termeni luați separat; de exemplu, sînt termeni complecși *un om prudent*; *un corp transparent*; *Alexandru, fiul lui Filip*; *papa care este vicarul lui Isus Hristos*"[85]. În *Gramatica* de la

Port-Royal se dau exemple de propoziții cu subiect complex și cu predicat complex: *un magistrat abil este un om util republicii*; *valoarea lui Ahile a fost cauza cuceririi Troiei*[86]. Este subiect tot grupul *cauza cuceririi Troiei*, fiindcă nu *valoarea* a fost cauza cuceririi Troiei, ci *valoarea lui Ahile*, iar despre *valoarea lui Ahile* nu se poate spune că a fost o cauză sau că a fost cauza cuceririi, ci că a fost *cauza cuceririi Troiei*.

Problema termenilor complecși ai propoziției a căpătat o dezvoltare deosebită în gramatica lui Beauzée, care adaugă și noțiunea de „complement complex", înțelegînd prin această expresie un grup de cuvinte (care poate fi propoziție subordonată) cu funcție de „atribut" sau „complement" din terminologia noastră. Părțile propoziției sînt fie (a) formate dintr-un singur cuvînt (și se numesc *incomplexe*) fie (b) formate din mai multe cuvinte (și se numesc *complexe*). Ele se mai împart în (a) *simple*, dacă sînt formate dintr-un singur cuvînt sau din mai multe cuvinte în relația de subordonare (eventual un substantiv urmat de o propoziție atributivă)[87] și (b) *compuse*, cînd între constituenți există relația de coordonare. De exemplu, este subiect „complex", dar în același timp „simplu", grupul de cuvinte *gloria care provine din virtute*; este subiect „complex" și totodată „compus" grupul de cuvinte *credința, speranța și iubirea* (legat prin copula *sînt* de numele predicativ „complex" și totodată „simplu" *trei virtuți teologale*)[88]. Beauzée face deosebirea între subiect, predicat, complement logic și subiect, predicat, complement gramatical, într-un mod care nu coincide cu felul în care utilizăm aceste expresii astăzi, dar care corespunde unor distincții utile. De exemplu, pentru Beauzée, enunțul *gloria care provine din virtute este superioară celei care provine din naștere*, cuvîntul *gloria* este subiectul gramatical, iar grupul *gloria care provine din virtute* este subiectul logic; cuvîntul *superioară* este numele predicativ *(l'attribut)* gramatical, iar grupul *superioară celei care*

provine din naștere este numele predicativ logic[89]. În mod analog se face deosebirea între un complement gramatical (format dintr-un singur cuvînt) și complementul logic (grup de cuvinte al cărui centru este complementul gramatical). Cu rol de complement gramatical poate funcționa un adjectiv, un pronume, un substantiv sau un verb la infinitiv, iar complementul logic este „expresia ideii totale pe care rațiunea *(logos)* o vede ca adevăratul complement" [90]. Analiza complementului complex amintește de unele procedee structuraliste (descompunerea în constituenți imediați, structuralismul sintagmatic al lui R.F. Mikuš) [91]. De exemplu, complementul logic *în împrejurările de această natură* se descompune, după Beauzée, astfel:

această e complementul lui *natură*,
această natură e complementul lui *de*,
de această natură e complementul lui *împrejurările*,
împrejurările de această natură e complementul lui *în*[92].

Se obține următoarea schemă de constituenți imediați:

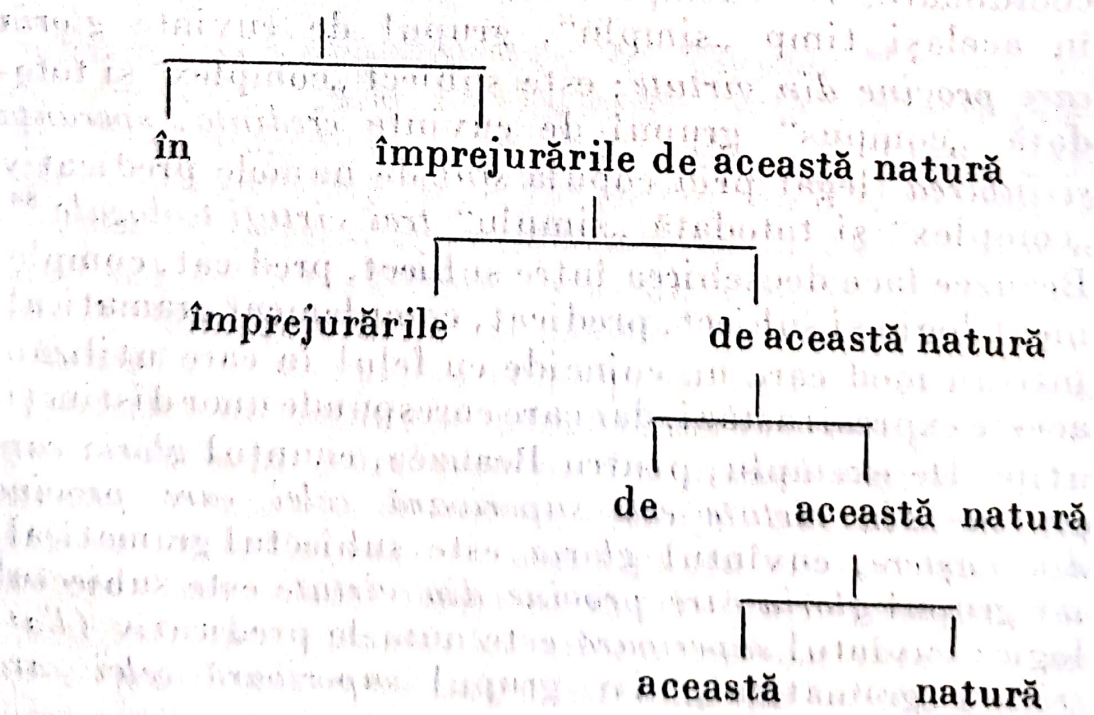

O discuție interesantă, care poate fi apropiată de tratarea relației de coordonare în gramaticile generative, propune — pe baze logice — o distincție între două feluri de subiecte complexe formate din termeni coordonați. Se compară propozițiile ca:
(a) *credința, speranța și iubirea sînt trei virtuți teologale* și
(b) *a crede în evanghelie și a trăi ca un păgîn este o extravaganță de neconceput*. În (a) subiectul e compus, căci despre fiecare din termenii *credința, speranța, iubirea* se poate afirma numele predicativ *virtute teologală*. În schimb în (b) numele predicativ nu convine celor două părți ale subiectului luate separat, deci subiectul e simplu, exprimînd o „idee totală"[93].
Legarea cuvintelor în propoziție ascultă de anumite „maxime generale", respectate de aproape toate idiomurile:
— nu există nominativ care să nu fie legat de un anumit verb, exprimat sau subînțeles;
— nu există verb care să nu fie legat de un cuvînt în nominativ, exprimat sau subînțeles (excepție: infinitivul cu subiect în acuzativ — în greacă, latină);
— nu există adjectiv care să nu fie în raport cu un substantiv;
— nu există cuvînt în cazul genitiv care să nu fie guvernat de un alt nume[94].

Probleme de sintaxă a frazei

Propoziția relativă, care, asemenea unui cuvînt (*atribut*, în terminologia noastră), lămurește un nume, se află cu acesta în două relații posibile: *explică* numele sau îl *determină*. Distincția dintre propozițiile atributive explicative și determinative s-a impus în sintaxa tradițională, în gramatica școlară. Totuși considerăm utilă reproducerea definițiilor din gramaticile raționale, mai clare și mai detaliate decît multe dintre definițiile care figurează în manualele obișnuite de gramatică. Spiritul logicist al distincției e cît se poate de limpede:

Explicarea „nu face decît să dezvolte fie ceea ce era închis în comprehensiunea ideii primului termen, fie măcar ceea ce îi convine ca accident, cu condiția să-i convină în mod general și în toată întinderea sa": [*omul,*] *care este un animal înzestrat cu rațiune*. Aceeași relație caracterizează, în cadrul propoziției, apoziția: [*Ludovic al XIV-lea,*] *regele Franței*[95]. Ni se pare interesant și demn de reținut acest paralelism semantic dintre apoziție și propoziția atributivă explicativă.

Determinarea este „ceea ce adăugăm unui cuvînt general restrîngîndu-i semnificația"[96]: [*gloria*] *care provine din virtute* [*are o strălucire nemuritoare*][97]. În cadrul propoziției, relația de determinare apare în sintagme de tipul *corpurile transparente*[98]. Echivalența atribut-propoziție determinativă[99] este una dintre ideile gramaticilor raționale [100] care au fost cel mai mult apreciate în ultimii ani. Echivalența se stabilește din punctul de vedere al ideilor exprimate, al judecăților: propozițiile cu subiect și predicat complex sînt fie *simple* (cînd conțin o singură judecată, de exemplu *valoarea lui Ahile a fost cauza cuceririi Troiei*), fie formate din mai multe judecăți. Enunțuri ca *Dieu invisible a créé le monde visible* închid mai multe judecăți[101], din care putem face tot atîtea propoziții: *Dieu a créé le monde* (propoziția principală și esențială), *qui est invisible* și *qui est visible* (propoziții „incidente")[102].

Diferența dintre propozițiile determinative și explicative este stabilită de Beauzée și pe baza procedeului *transformărilor*, ceea ce conferă gramaticului francez o deosebită actualitate:

— Propozițiile explicative suportă trei tipuri de transformări: (a) transformarea în propoziție cauzală, de exemplu: *savanții, care sînt mai instruiți decît oamenii de rînd, ar trebui să-i întreacă și în înțelepciune* devine, fără alterarea sensului, *deoarece sînt mai instruiți decît oamenii de rînd, savanții ar trebui să-i întreacă și în înțelepciune*; (b) suprimarea, îndepărtarea din enunț. Prin această operație sensul propoziției principale nu

are nimic de suferit[103]; propoziția *savanții ar trebui să-i întreacă pe oamenii de rînd și în înțelepciune* este adevărată; (c) transformarea în propoziție principală, înlocuind pronumele relativ cu numele antecedent la care acesta trimite; rezultatul este *savanții sînt mai instruiți decît oamenii de rînd*[104].

— Propozițiile determinative (a) pot fi transformate în propoziții condiționale sau temporale, de exemplu *gloria care provine din virtute are o strălucire nemuritoare* devine, fără alterarea sensului, *dacă* (sau *atunci cînd*) *provine din virtute, gloria are o strălucire nemuritoare*; (b) nu pot fi suprimate din enunț; în exemplul dat, s-ar ajunge la textul *gloria are o strălucire nemuritoare*, propoziție care nu e adevărată pentru orice fel de glorie; (c) nu pot fi transformate în propoziții principale, decît sacrificînd adevărul. În exemplul dat, rezultatul transformării ar fi *gloria provine din virtute* și s-ar înțelege că *orice* glorie provine din virtute, afirmație inexactă și în contradicție cu sensul frazei înainte de transformare (era vorba de o *anumită* glorie[105]).

Rezumînd discuția de mai sus și punînd în lumină criteriile *sinonimie* și *adevăr* la care recurge gramaticul francez cînd vorbește despre posibilitățile de transformare a propozițiilor explicative și determinative, vom spune că: (a) o frază cu structura [propoziție regentă + propoziție atributivă explicativă] este sinonimă cu o frază formată din două propoziții principale coordonate copulativ și cu același subiect, ambele propoziții fiind adevărate *(savanții sînt mai instruiți decît oamenii de rînd* și *ar trebui să-i depășească și în înțelepciune)*; (b) o frază cu structura [propoziție regentă + propoziție atributivă determinativă] nu este sinonimă cu o frază formată din două propoziții principale coordonate copulativ și avînd același subiect, întrucît ambele propoziții ar fi false *(gloria provine din virtute și are o strălucire nemuritoare)*. În legătură cu utilizarea disjuncției adevărat/fals în gramatică, vezi, mai departe, p. 251 ș.u. În interpretarea sinonimiei construcțiilor, gramaticile

Scanned with OKEN Scanner

rațională sînt tributare teoriei elipsei, dar tocmai prin aceasta ele interesează pe autorii de gramatici generative. Cînd susține sinonimia dintre *un corp transparent* și *un corp care e transparent*, *Logica* de la Port-Royal argumentează astfel: „Se poate spune că, deși acest relativ [e vorba despre pronumele *care*] nu e totdeauna exprimat, el este totdeauna oarecum subînțeles, pentru că poate fi exprimat, dacă vrem, fără să schimbăm propoziția“[106]. Pronumele relativ e inclus (ca înțeles) în diferitele tipuri de atribut: *Urbs Roma*, *Deus sanctus*, *canis currens*[107]. Această concepție amintește de Sanctius (supranumit „părintele elipsei“)[108], care considera, de exemplu, că lat. *Romam ire* „a merge la Roma“ e rezultatul unei elipse (construcția întreagă fiind *ad Romam ire)*; la fel, sintagma *Roma venire* „a veni de la Roma“ trebuie „completată“ cu prepoziția *a*, iar *hoc pecus est regium* „această turmă e regească“ e rezultatul eliminării unui cuvînt din construcția „întreagă“ *hoc pecus est pecus regium*[109]. O interpretare încă mai bogată în întregiri și semnalată recent pentru marea asemănare cu tratamentul transformațional modern al structurii sintactice este aceea a lat. *digitorum medius est longior* „degetul mijlociu este mai lung“, propoziție care ar trebui să fie completată astfel: *ex numero digitorum medius digitus est longior quam ceteri digiti sint longi*, aproximativ „din numărul degetelor, degetul mijlociu este mai lung decît sînt lungi celelalte degete“[110].

Construcțiile „întregi“ prezintă unele analogii cu ceea ce azi numim „structuri de adîncime“, iar construcțiile „eliptice“ corespund întrucîtva cu „structurile de suprafață“, întrucît din construcțiile „eliptice“ — ca și din numeroase „structuri de suprafață“ — lipsesc anumite elemente necesare pentru înțelegerea enunțului, elemente care ar trebui suplinite de ascultător.

Noam Chomsky atribuie gramaticilor raționale teza că tuturor limbilor le este comună structura de adîncime a enunțurilor, aceasta fiind o simplă reflectare a formelor

gîndirii [111]. Lăsînd la o parte faptul că identificarea „structurilor de adîncime" cu „construcțiile complete" este foarte discutabilă, rămîne de văzut dacă, pe baza teoriei elipsei, se poate ajunge la universalii gramaticale („construcțiile complete" ar fi aceleași în toate limbile)[112]. După părerea noastră, gramaticile raționale au, din acest punct de vedere, meritul de a fi pus problema *echivalențelor* dintre diverse structuri sintactice (mai dezvoltate — mai concentrate), deci și a *sinonimiei sintactice*.

Ordinea cuvintelor

Logicismul gramaticilor raționale poate fi demonstrat și prin felul cum se discută acolo problemele de topică. Pentru gramaticile raționale, înșiruirea cuvintelor în enunț urmează paralel lanțul gîndurilor[113]. Această topică e așa-numita *construcție* naturală[114]; sintaxa port-royalistă se bazează pe ideea că există o „manieră naturală în care ne exprimăm gîndurile"[115]. Construcția naturală este „imaginea succesiunii analitice a ideilor și expunerea fidelă a gîndirii"[116]. Din cauză că ordinea cuvintelor reflectă ordinea gîndurilor, „nu e de loc indiferent să plasezi [cuvintele] cum vrei". Regulile de topică sînt esențiale și de aceea se găsesc, în mod necesar, în toate limbile; ele n-ar putea depinde de capriciul sau de fantezia oamenilor. „Sînt tot atît de firești cum e firesc ca focul să producă fum"[117]. Este probabil inutil să adăugăm că toate considerațiile privind regulile universale de topică sînt de mult depășite și că le-am citat aici numai pentru a da o imagine mai cuprinzătoare a doctrinei gramaticilor raționale.

Autorilor de gramatici raționale nu le poate scăpa faptul că există diferențe de aranjare a cuvintelor de la o limbă la alta; nu era greu de observat, de exemplu, că topica latină nu se putea respecta întocmai în traducerile franceze ori în altă limbă modernă, sau că topica germană nu calchiază topica franceză. În consecință,

Gramatica de la Port-Royal stabilește o distincție, pe care o reproducem — cum am procedat și în alte cazuri — pentru valoarea ei documentară:
Aranjarea cuvintelor care sînt în „raport de regim" (cînd unul din cuvinte provoacă o variație la celălalt: verb + complement, substantiv + atribut genitival, adjectiv + complement)[118] este aproape în întregime arbitrară și de aceea foarte diferită cînd comparăm între ele două limbi oarecare[119]. Nu ni se arată rațiunea acestei particularități, dar ne putem gîndi la faptul că, existînd o marcare morfologică a relației dintre cuvinte (de exemplu, un anumit morfem de caz), ordinea cuvintelor devine nerelevantă; așa s-ar explica libertatea topicii grecești și latinești: indiferent dacă scriem *venator lupum occidit*, *lupum occidit venator*, *venator occidit lupum*, se înțelege totdeauna că *venator* e subiect și *lupum* complement direct, în schimb în franceză — unde substantivele n-au morfeme cazuale — *le chasseur voit le loup* înseamnă altceva decît *le loup voit le chasseur*. Aranjarea cuvintelor care nu sînt în raport de regim e „aceeași în toate limbile, pentru că e o însușire naturală"[120]. Pentru a facilita înțelegerea unui text mai încîlcit din pricina topicii (scris în latină sau chiar în franceză), se recomandă ca profesorul să reformuleze frazele, oferind elevilor un text cu *construcția naturală* (aceeași în toate limbile și de aceea mult mai ușor de tradus). Topica din textul autentic se convertește în *la construction*: cuvintele plasate de autor între termeni care depind direct unul de altul („cuvintele care întrerup relațiile") sînt mutate; toate cuvintele se aranjează „în conformitate cu ordinea relației care există între ele"[121]. O propoziție ca lat. *ferocem venator lupum occidit* (textual „pe ferocele vînătorul lup ucide") ar deveni, cu topica *naturală*, — corespunzătoare succesiunii ideilor, — *venator occidit lupum ferocem* [122]. Nu e greu de observat că autorii de gramatici raționale erau tentați să confere topicii franceze, în mod aprioric, universalitate și raționalitate. Lingviștii de azi — și chiar unii grama-

tici vechi — arată cît e de greu să emiți presupuneri verosimile în legătură cu succesiunea gîndurilor redate într-o frază [123]. Comparînd propoziția românească *ce ai mîncat astăzi?* cu echivalentul german *was hast du heute gegessen?*, cineva ar putea crede că germanii gîndesc complementul „astăzi" în mod obligatoriu înainte de „mîncat" și după auxiliarul „ai". Și apoi ce mijloace avem pentru a decide care dintre cele două topici reflectă succesiunea ideilor?

Discutînd actualitatea gramaticilor raționale, Chomsky asimilează ordinea naturală a cuvintelor cu ordinea din structura de adîncime. Întrucît topica reală din diferite limbi nu urmează totdeauna această ordine, în fiecare idiom e nevoie de reguli de transformare specifice, care să convertească structura de adîncime în structurile de suprafață[124].

Critica paralelismului logico-gramatical

Doctrina gramaticilor raționale se rezumă de obicei în expresia „paralelismul logico-gramatical" și este acuzată, ca și filozofia antică a limbajului, de eroarea de a fi confundat categoriile limbii cu categoriile gîndirii, subordonîndu-le pe cele dintîi acestora din urmă. Roger Bacon e autorul formulei „filozoful a descoperit gramatica"[125]; parafrazîndu-se o expresie celebră, s-a putut spune că „gramatica este slujnica filozofiei"[126].

Reacția împotriva logicismului secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea s-a produs în a doua jumătate a veacului trecut. Am amintit mai sus, p. 103, de poziția critică a lui Steinthal. Lingvistul german are în vedere atît gramaticile raționale, cît și logicismul unor gramatici ca K.F. Bekker, din secolul al XIX-lea, după care limba e logică, iar forma ei este expresia organică a formei logice a gîndirii. Dacă ar fi așa, scrie Steinthal, ar fi normal ca gîndurile nelogice să nu poată fi exprimate (corect) lingvistic[127].

Lingvistica din prima jumătate a secolului al XX-lea

s-a referit totdeauna cu maximă severitate la gramaticile raționale. Unul din capetele de acuzare formulate de structuraliști împotriva lingvisticii tradiționale a fost tocmai logicismul[128], deși lingvistica tradițională din ultima sută de ani n-a păstrat decît unele dintre ideile port-royaliste. Iată cîteva afirmații cu caracter general care apreciază ca nefast logicismul în lingvistică: logica formală a influențat teoriile gramaticale pînă la începutul secolului al XIX-lea [129], și această logică „ne-a dat o gramatică proastă și a scos inima din limbaj"[130]. Într-adevăr, „limba, judecată după logică, arată cînd lacune, cînd prisos, cînd divergență, cînd contrazicere. Deci presupusa relație între gramatică și logică trebuie să fie falsă"[131]. Vossler stabilește o distincție tranșantă între gîndirea logică și limbă, care ar fi *alogică*.[132]

Această atitudine critică are în vedere relația dintre logica clasică și gramatica clasică, care se susțin reciproc. Astăzi problema se pune altfel, întrucît lingvistica și logica arată cu totul altfel decît în epoca gramaticilor raționale[133].

Critica paralelismului logico-gramatical[134] a pus în lumină lipsa unei corespondențe univoce între gramatică și logică. Lucrul acesta o dată stabilit, filozofii limbajului au urmat una din următoarele direcții principale: (a) izolarea gîndirii de limbaj, (b) dizolvarea gîndirii în limbaj[135].

Cînd se vorbește despre lipsa de corespondență dintre logică și gramatică se au în vedere următoarele fapte: (a) Categoriile gramaticale nu sînt universale. În multe limbi, substantivele cunosc clasificarea după *gen*; genul este o categorie gramaticală care reflectă, într-o măsură — variabilă de la un idiom la altul — anumite însușiri ale obiectelor, extrase de gîndire printr-un efort de generalizare și abstractizare. De exemplu, „masculin" și „feminin" în gramatică corespund adesea însușirilor „de sex masculin" și „de sex feminin" ale ființelor. Totuși nu există același număr de genuri în toate lim-

bile și se cunosc limbi fără genuri. Ar fi absurd să credem că vorbitorii a două limbi care nu seamănă în privința sistemului genurilor la substantive gîndesc diferit, că au alte categorii logice[136]. Categoriile gramaticale sînt modalități de organizare a semnelor: fiecare limbă are semnele sale și modalități proprii de organizare a semnelor[137].

(b) Aceeași categorie gramaticală poate exprima mai multe categorii logice, aceeași categorie logică poate fi exprimată prin mai multe categorii gramaticale[138]. De pildă, subiectul gramatical nu exprimă totdeauna subiectul logic, iar acesta poate fi exprimat prin mai multe categorii gramaticale. Categorii logice ca „substanța", „acțiunea", „relația", pe care le găsim în toate limbile[139], își găsesc exprimări diferite de la o limbă la alta. Poate că elementele universale ale limbajului trebuie căutate în rîndul funcțiilor[140].

(c) Deosebirile dintre limbi la nivelul categoriilor gramaticale sînt atît de mari[141], iar identitatea de gîndire la toate popoarele este atît de evidentă, încît nu există temeiuri „pentru a presupune că la constituirea categoriilor gramaticale [gen, număr, caz, persoană, mod etc.] a prezidat acțiunea vreunei entități logice". De altfel, cum spunea pe drept cuvînt Saussure, limba nu este un mecanism creat și asamblat în vederea conceptelor de exprimat[142].

(d) Există, fără îndoială, *o logică a limbajului*, dar aceasta nu trebuie confundată cu *esența logică (substratul logic) a(l) limbajului*, presupusă de doctrina raționalist-universalistă. „Logica limbajului cere ca deosebirilor de funcție gramaticală să le corespundă deosebiri de formă. Dar principiul «unitate de forme pentru unitate de funcție» e mereu contrazis de limbaj"[143]. Funcționarea limbii face necesară existența categoriilor gramaticale; acesta este un „minimum de logică, fără de care nu e posibilă nici o limbă"[144]. În procesul de eliminare a unor categorii gramaticale —„superficiale și inutile" — Delacroix vede rezultatul unei tendințe logice

a limbajului[145]. Atitudinea cea mai convingătoare în această problemă ni se pare a fi aceea exprimată de Hermann Paul, după care, pe de o parte, trebuie făcută o distincție netă între categoriile logice și cele gramaticale, dar, pe de altă parte, trebuie clarificat raportul dintre ele [146].

Într-o problemă mai particulară, cum este aceea a subiectului și predicatului, numeroși lingviști ai secolului nostru au criticat doctrina paralelismului judecată-propoziție și consecința ei: orice propoziție trebuie să aibă un subiect și un predicat. Astfel, unii au arătat că numai propoziția declarativă este expresia unei judecăți, iar cele exclamative și interogative nu [147]. Gramaticii și-au închipuit mult timp — influențați de logica formală și de obiceiul de a elabora teoriile lingvistice pe baza limbii scrise — că orice propoziție are în mod firesc un subiect și un predicat, iar propoziția monomembră le apărea ca incompletă: se vorbea de „elipsa" subiectului[148]. În lingvistica tradițională actuală, dogma obligativității structurii bimembre a mai pierdut din forță[149]; paralel însă, în lingvistica structurală, există mulți specialiști care divid orice enunț în două părți, corespunzătoare cu ceea ce numim de obicei „grupul subiectului" și „grupul predicatului"[150].

Aprecieri actuale

O reconsiderare temeinică a gramaticilor raționale nu este încă posibilă, deoarece, pe de o parte, ne lipsește o istorie a lucrărilor de filozofie a limbajului[151] și, pe de altă parte, nu avem nici măcar o istorie a gramaticilor raționale[152]. După ce Noam Chomsky, în mai multe scrieri, dar mai ales în *Cartesian linguistics*, a căutat să demonstreze că autorii de gramatici generative se numără printre precursorii lingvisticii generative, a luat naștere o întreagă literatură — de proporții considerabile — axată pe tema recuperării gramaticilor raționale[153].

O primă problemă ridicată de această operă de reconsiderare este „cartezianismul“[154]. Termenul a fost folosit în legătură cu gramaticile raționale *și* înainte de Chomsky: Sainte-Beuve vorbea despre „une branche du Cartésianisme que Descartes n'avait pas lui-même poussé“[155], iar F. Brunot scria: „Acest cartezianism lingvistic a fost desigur o cauză de întîrziere pentru știință“[156]. Noam Chomsky definește lingvistica cartezianā în termenii următori: „O constelație de idei și interese care apar în tradiția gramaticii «universale» sau «filozofice», care se dezvoltă din *Grammaire générale et raisonnée* de la Port-Royal“[157].

Gramaticile raționale se bazează într-adevăr pe idei ale lui Descartes? La această întrebare unii răspund că nu avem destule temeiuri pentru a vorbi despre teorii sau idei lingvistice la Descartes; acesta nu avea de loc pretenții în domeniul lingvisticii teoretice[158]. Ne-am putea referi cel mult la ideea universaliilor lingvistice[159] sau la teza că rațiunea umană e universală[160] căci pleacă de la idei înnăscute[161]; semnele lingvistice sînt înțelese ca entități *reale* (nu *nominale*), corespunzînd unor categorii raționale[162]. Prin cartezianism e mai normal să înțelegem o anumită epistemologie, al cărei spirit a influențat teoriile gramaticilor universale (dar unii contestă și acest lucru)[163].

Gramatica de la Port-Royal este carteziană mai întîi prin raționalismul ei deductiv[164], prin preeminența acordată funcției limbii de reflectare a gîndirii[165], prin convingerea că regulile gramaticale sînt principii înnăscute și raționale. *Gramatica* este o urmare firească și un complement al *Logicii* de la Port-Royal, de care se leagă printr-o analiză comună a semnelor limbii[166]. Gramatica generală este o știință a semnelor prin care oamenii își grupează percepțiile individuale și decupează mișcarea continuă a gîndurilor, este studiul ordinii verbale în relația sa cu simultaneitatea gîndurilor pe care o reprezintă[167].

Scanned with OKEN Scanner

Gramatica de la Port-Royal este carteziană, în al doilea rînd, prin aceea că e permanent preocupată să descopere raţiunile logice care explică fenomenele lingvistice: din *normativă*, gramatica devine *raţională*. O carte de gramatică nu trebuie să fie o sumă de reguli (extrase din materialul oferit de „scriitorii buni"), care trebuie cunoscute şi învăţate, ci o sumă de explicaţii raţionale ale regulilor. Cartezianismul lui Lancelot şi Arnault n-a adus inovaţii substanţiale faţă de tradiţia logicii gramaticale aristotelice şi scolastice. El propune o metodă care, explicînd raţiunile logice care determină faptele de limbă, serveşte la studiul tuturor limbilor. Întrevedem astfel finalitatea pedagogică de a supune faptele particulare controlului raţiunii universale[168]. O gramatică scrisă în spirit cartezian ar fi fost de aşteptat să suprime (sau să reducă la cît mai puţin) rolul arbitrarului şi al convenţionalului[169]. Se ştie că lingviştii sînt adesea nevoiţi să renunţe la explicaţii raţionale şi să apeleze la noţiunile de „arbitrar" şi „convenţional": cum s-ar explica *raţional* faptul că în limbile germană, engleză, rusă atributul se aşază înaintea substantivului, în timp ce româna, franceza, italiana preferă topica inversă? Sau faptul că *masa* e de genul feminin, iar *scaunele* sînt de genul neutru, *zid* e neutru, dar *perete* e masculin? *Gramatica* de la Port-Royal, neputînd găsi totdeauna explicaţii raţionale, recunoaşte totuşi construcţiilor consacrate prin uzaj dreptul la existenţă[170]. Cît despre genul substantivului, autorii sînt obligaţi adesea să admită că el se explică „printr-un simplu capriciu şi un uzaj fără raţiune"; unele substantive n-au plural — deşi ar fi raţional să aibă —, din pricina uzului[171]. Prepoziţiile exprimă relaţii, dar între prepoziţii şi relaţii nu există corespondenţă biunivocă, lucru dorit de raţiune[172].

Se pot culege din *Gramatica* de la Port-Royal şi alte afirmaţii care dovedesc că autorii au ţinut seama de fapte, de empirie, împotriva exigenţelor principiului de a explica totul prin raţiune. În cartea sa *Linguistica*

illuminista, Luigi Rosiello opune net *Gramatica* de la Port-Royal — rațională, carteziană — gramaticilor universale, generale din secolul al XVIII-lea — empiriste, nominaliste, inductive — și reproșează lui Chomsky și istoricilor lingvisticii că n-au văzut această mare deosebire de concepție[173]. Cele expuse mai sus limitează considerabil valoarea opoziției stabilite de lingvistul italian. De altfel, chiar pentru istoria filozofiei, opoziția rațional/empirist reprezintă o schematizare excesivă[174]. Din cartea lui Rosiello rezultă net că gramaticile generale din secolul al XVIII-lea sînt influențate de filozofia empiristă. Spiritul *Enciclopediei* se caracterizează printr-o mai mare atenție acordată uzului ca principiu explicativ în limbă. D'Alembert spunea că în istoria limbilor *nevoia* explică mai multe fapte decît *rațiunea*[175]. Gramaticii enciclopediști Du Marsais și Beauzée — afirmă Rosiello — nu recunosc rațiunea ca prim izvor al limbajului și nu admit că regulile gramaticale sînt principii înnăscute și raționale, constitutive și formative pentru limbajul articulat. Pentru ei, gramatica este o construcție a posteriori față de uzul empiric al limbilor[176].

Comparînd *Gramatica* de la Port-Royal cu aceea scrisă, un secol mai tîrziu, de Beauzée, observăm ușor că e luat în considerare un volum mai mare de fapte, de uzaje lingvistice concrete. Un exemplu: *Gramatica* de la Port-Royal discută un singur tip abstract de propoziție, iar Du Marsais părăsește modelul rigid al propozițiilor enunțiative în folosul recunoașterii varietății empirice a propozițiilor[177]. Desigur, exemplele s-ar putea înmulți, totuși rămîne ca studii ulterioare amănunțite să dovedească afirmația categorică a lui Rosiello, după care la baza metodei practicate în gramaticile generale din secolul al XVIII-lea ar sta logica inductivă, departe de gîndirea carteziană și într-o poziție foarte apropiată de aceea a cercurilor iluministe influențate de filozofia empiristă[178].

Scanned with OKEN Scanner

În legătură cu filiația de idei stabilită de Chomsky între gramaticile raționale și propria sa doctrină[179], se discută dacă asemănările dintre doctrina port-royalistă și modelul generativ-transformațional se explică printr-o comunitate de vederi în cîteva chestiuni de principiu sau sînt simple coincidențe nesemnificative[180] și, în această ultimă eventualitate, Chomsky s-ar fi lăsat înșelat de un fel de „miraj al precursorilor"[181]. Se discută de asemenea dacă ideile „transformaționaliste" din gramaticile raționale provin de la Descartes sau din altă sursă, mai veche[182]. Problemele acestea, interesante pentru istoria lingvisticii, depășesc însă preocupările noastre din lucrarea de față. Le trecem cu vederea și pentru motivul că nu dispunem la ora actuală de concluzii convingătoare. Un lucru e cert: originalitatea modelului chomskian și importanța sa pentru lingvistica actuală nu au nimic de cîștigat sau de pierdut, în funcție de răspunsul la problemele citate mai sus.

Note

[1] M. Grammont, cit. de Chomsky, *Cartesian.*

[2] G. Harnois, *Les théories du langage en France de 1660 à 1821*, în „Etudes françaises", 17, 1929; G. Sahlin, *C. Ch. du Marsais et son rôle dans l'évolution de la grammaire générale*, Paris, 1928; Couturat, *Des rapports de la logique et de la linguistique*, în „Revue de métaphysique", 1911; Donzé, *Port-Royal.* Referințe bibliografice privind încercările recente de recuperare a gramaticilor raționale la nota 153 infra. În cele ce urmează vom avea în vedere concepția din GPR; Beauzée, *Grammaire*; Du Marsais, *Principes.* Mai pot fi consultate și lucrările: Du Marsais, *Véritables principes de la grammaire*, 1729; J. Harris, *Hermes or a philosophical inquiry concerning universal grammar*, 1751; Ch. Duclos, *Remarques*

Scanned with OKEN Scanner

sur la Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal, 1754; Burggraff, *Grammaire*.

[3] Vezi definiția din *Marea Enciclopedie Franceză*: „La grammaire générale est la science raisonnée des principes immuables et généraux de la parole prononcée ou écrite dans toutes les langues". Delacroix, LP, p. 242.

[4] B. Jullien, cit. de Burggraff, *Grammaire*, p. 584.

[5] H. Steinthal, cit. de Șăineanu, *Raporturile* p. 31: „Fiecare limbă are formele ei proprii, ce lingvistul e dator a le considera ca fapte date și a le explica ca atari, iar nu a și le construi ca generale și logicește necesare".

[6] Delacroix, LP, p. 49.

[7] Serrus, *Parallélisme*, p. IX.

[8] Ideea apare încă la Francis Bacon, dintre filozofi *(De dignitate et augmentis scientiarum* VI, 1), Scaliger, Petrus Ramus și Sanctius, dintre gramatici. Aceștia simțiseră necesitatea unei gramatici *generale*, dar meritul primei încercări aparține savanților de la Port-Royal. Burggraff, *Grammaire*, p. 585.

[9] Poldauf, *History*, p. 50.

[10] *Ibidem*, p. 85.

[11] *Ibidem*, p. 51.

[12] Cf. formulări ca: „La parole étant l'expression de la pensée" (Tremblay, *Traité*, p. 40), „Le Langage est l'expression de l'analyse de la pensée par la parole" (Beauzée, *Grammaire*, I, II, p. 1). Pentru a expune doctrina gramaticilor raționale vom cita mai des din lucrarea lui Beauzée, cea mai voluminoasă gramatică rațională (1767).

[13] Beauzée, *Grammaire*, I, p. VIII.

[14] Beauzée, *Grammaire*, I, p. XXI. Du Marsais este autorul lucrării *Logique et principes de grammaire* (1769).

[15] „Le Langage, fondé partout sur cette analyse uniforme, qui en est comme le méchanisme intellectuel...". Beauzée, *Grammaire*, I, p. VIII.

[16] Beauzée, *Grammaire*, I, p. IX.

[17] Beauzée, *Grammaire*, II, p. 310. Beauzée vorbește *(Grammaire*, I, p. XXX—XXXI) despre o „metafizică gramaticală", care nu e altceva decît „natura limbajului [...]

redusă la noțiuni generale". Trăsăturile fine pe care această „metafizică" le descoperă în limbaj nu sînt opera reflexiunii, ci emană „dintr-o sursă mult superioară rațiunii noastre șovăitoare și supuse greșelii; ele provin din rațiunea eternă, care ne conduce fără știrea noastră".

[18] „Je ne prétends point parler d'une nécessité individuelle, qui ne laisse à aucun idiome la liberté d'en rejeter aucun; je veux seulement marquer une nécessité d'espèce, qui fixe les bornes du choix que l'on peut en faire". B e a u z é e, *Grammaire*, I, p. IX.

[19] *Ibidem*.

[20] *Ibidem*, p. X—XI.

[21] Cf. E m m o n B a c h, R o b e r t H a r m s ed., *Universals in linguistic theory*, New York, 1968; A. M a r t i n e t, *Reflexions sur les univers aux du langage*, în „Folia linguistica" 1967, 1 (3—4).

[22] B e a u z é e, *Grammaire*, I, p. IX. La începutul secolului al XIX-lea, Humboldt susține și el marea asemănare gramaticală dintre limbi; această similitudine poate fi descoperită cu condiția să nu ne limităm la cercetarea suprafeței, ci să căutăm o pătrundere în profunzime: „Dass alle Sprachen in Absicht der Grammatik sich sehr ähnlich sehen, wenn man sie nicht oberflächlich, sondern tief in ihrem Innern untersucht ist unläugbar". C h o m s k y, *Cartesian*, p. 90, n. 48.

[23] B e a u z é e, *Grammaire*, I, p. XV, declară că a evitat „les systèmes calqués sans modification d'une langue sur une autre".

[24] GPR, p. 319.

[25] B e a u z é e, *Grammaire*, I, p. XXVII. „Il pourra sortir de cet ouvrage une méthode simple, aisée, courte et uniforme, pour servir d'introduction à l'étude de toutes les langues". *Ibidem*, p. XXXVIII. Du Marsais a scris *Exposition raisonnée d'une nouvelle méthode pour apprendre la langue latine* (1772). Cf. și lucrarea cu titlu edificator: A. J. S i l v e s t r e d e S a c y, *Principes de grammaire générale mis à la portée des enfants*, apărută în 1799.

[26] Metoda acestor gramatici, adică analiza și raționamentul,

a trecut în gramaticile particulare. În consecință „studiul gramaticii unei limbi nu mai e astăzi o muncă pur mecanică, ci prima școală la care se formează spiritele drepte, juste și consecvente." Burggraff, *Grammaire*, p. 585.

[27] Chomsky, *Cartesian*, p. 59.

[28] Du Marsais, *Principes*, p. 130. „Les pensées particulières sont, pour ainsi dire, chacune un ensemble, un tout, que l'usage de la parole divise, analyse et distribue en détail par le moyen des différentes articulations des organes de la parole qui forment les mots". *Ibidem*, p. 133.

[29] Beauzée, *Grammaire*, I, p. VI.

[30] *Ibidem*, p. 289.

[31] Această analiză, ale cărei principii sînt extrase din rațiunea umană, sau, mai exact, din rațiunea eternă care e călăuza sa, dă pretutindeni rezultate asemănătoare, stabilește pretutindeni aceleași specii de idei. *Ibidem*, p. VII-VIII.

[32] GPR, p. 234.

[33] GPR, p. 270.

[34] GPR, p. 271. „Les substances subsistent par elles-mêmes, au lieu que les accidents ne sont que par les substances". Iată o definiție mai amplă a „accidentului", pe care o formulează *Logica* de la Port-Royal: „Ce qui ne pouvait exister naturellement que par la substance, et ce qui n'était point nécessairement lié avec l'idée d'une chose, en sorte qu'on peut bien concevoir un homme sans le concevoir prudent, mais on ne peut concevoir la prudence sans concevoir ou un homme, ou une autre nature intelligente qui soit prudente". Jourdain, *Logique*, p. 61.

[35] Beauzée, *Grammaire*, I, p. 259.

[36] GPR, p. 273. S-ar putea vedea aici o idee „transformațională": *roi* ar apărea în structura de suprafață, iar *homme roi* ar fi structura de adîncime corespunzătoare.

[37] Beauzée, *Grammaire*, I, p. 300.

[38] *Ibidem*, p. 303. În baza acestei concepții, cuvinte ca lat. *hic*, *ille* sînt considerate adjective și atunci cînd nu însoțesc substantive (se afirmă că, în acest caz, textul e eliptic de substantiv). *Ibidem*, p. 277.

[39] Jourdain, *Logique*, p. 54. Vezi comentariul acestei

discuții la Coseriu, *Arbitraire*, p. 94, precum și, mai sus, p. 64 ș.u., prezentarea pe care am făcut-o problemei arbitrarului.

[40] Jourdain, *Logique*, p. 84.

[41] Verburg, *Ennoësis*, p. 568.

[42] GPR, p. 271—272.

[43] Du Marsais, *Principes*, p. 459—461.

[44] „Il est si général, en tous les temps et dans tous les idiomes, de ne faire des Noms propres qu'avec des mots et des racines d'une signification appellative, que l'on ne peut douter que ce ne soit une suggestion de la nature, accomodé aux vûes de l'analyse et des procédés constants de l'esprit humain". Beauzée, *Grammaire*, I, p. 246.

[45] Locke, *Eseu*, II, p. 8.

[46] *Ibidem*, p. 355.

[47] Carnap, *Signification* p. 108—123.

[48] Beauzée, *Grammaire*, I, p. 236—238.

[49] Ducrot, *Logique*, p. 4 ș.u. Un exemplu de analiză semantică în care se operează cu cuantificatori la Vasiliu, *Semantică*, p. 154—171.

[50] Cf., de exemplu, Brøndal, *Prépositions*.

[51] Cele două categorii se întîlnesc și în clasa adjectivelor. Exemple: *folositor-dăunător*, *util-inutil*, respectiv *egal*, *inegal*, *asemănător*.

[52] „Les mots *simplement relatifs* sont ceux qui expriment une relation qui n'est telle que sous une seule combinaison"; „les mots *réciproquement relatifs* sont ceux qui expriment une relation qui est toujours la même sous chacune des deux combinaisons des deux termes". Beauzée, *Grammaire*, I, p. 50.

[53] Cf. lat. *puer optimae indolis*.

[54] Cf. lat. *oppidum Lugduni*.

[55] GPR, p. 284.

[56] GPR, p. 288—289.

[57] In schimb sînt puține limbile fără cazuri la pronume. GPR, p. 282.

GPR, p. 279—281

[59] GPR, p. 277—278.
[60] Beauzée, *Grammaire*, I, p. 290—291.
[61] Beauzée, *Grammaire*, II, p. 18.
[62] Beauzée, *Grammaire*, I, p. 290—292.
[63] *Ibidem*, p. 304—305.
[64] *Ibidem*.
[65] *Ibidem*, p. 310.
[66] GPR, p. 278.
[67] Beauzée, *Grammaire*, II, p. 50.
[68] „C'est la même chose de dire *Pierre vit* que de dire *Pierre est vivant*. Jourdain, *Logique*, p. 114; o analiză asemănătoare — făcută tot din punctul de vedere alfuncției logice — a părților de vorbire aparține lui Bernard Lamy *(L'art de parler*, 1675). În spiritul gramaticilor raționale, Lamy susține: „A la perception répond le nom, déterminé par les adjectifs et articles; au jugement le verbe, qui enferme souvent à la fois l'affirmation de l'être, l'attribution d'une action particulière et le pronom; au raisonnement les particules qui marquent la liaison des propositions". Rodis-Lewis, *Lamy*, p. 24.
[69] Pentru Franz Bopp (prima jumătate a sec. al XIX-lea) vezi Graur-Wald, SIL, p. 36—38.
[70] Gramaticile raționale explică multe fapte de limbă prin „nevoia de prescurtare" (vezi, mai departe, considerațiile despre adverb) și prin „evitarea de elemente superflue" (de pildă, limba franceză nu are forme speciale pentru pronumele reflexiv la persoanele I și a II-a). Beauzée, *Grammaire*, I, p. 275.
[71] GPR, p. 327.
[72] GPR, p. 324; aceeași idee la Du Marsais: „il [= l'adverbe] a la valeur d'une préposition avec son complément: c'est un mot qui abrège"; Beauzée consideră însă că sinonimia nu este perfectă, cf. Chomsky, *Cartesian*, p. 46.
[73] Stati, TMS, p. 218—221.
[74] Brøndal, *Prépositions*, p. 5.
[75] GPR, p. 217. Vezi comentariul ideii la Gaston Carillo, *Estudios de sintaxis*, în „Boletin de Filología", Inst. de Filología de la Univ. de Chile, XV, 1963, p. 165—221.

Scanned with OKEN Scanner

[76] GPR, p. 320—321.

[77] B e a u z é e , *Grammaire*, II, p. 2.

[78] B e a u z é e , *Grammaire*, I, p. 395. Criticîndu-l pe Du Marsais, care făcuse distincția între propozițiile „directe" (care enunță o judecată) și propozițiile „indirecte" (care exprimă o considerație a spiritului asupra unui obiect), B e a u z é e *(Grammaire*, II, p. 7) susține că orice propoziție este expresia totală a unei judecăți, enunțînd existența intelectuală a subiectului într-o anumită relație cu o anumită modificare (= determinare).

[79] B e a u z é e , *Grammaire*, II, p. 1—2.

[80] *Ibidem*, p. 3.

[81] GPR, p. 377.

[82] Să se compare următoarele texte: „Propoziția trebuie să aibă doi termeni: unul despre care se afirmă sau se neagă și care se numește *attribut* sau *praedicatum*". *Logica* de la Port-Royal, cit. de S e r r u s , *Parallélisme*, p. XI. „Orice propoziție conține în mod necesar doi termeni; unul numit *subiect*, care este termenul despre care se afirmă (de pildă, *pămînt*) și celălalt numit *attribut*, care este ceea ce afirmăm (de pildă, *rotund*); și în plus legătura dintre acești doi termeni: *este*." GPR (1810), p. 269.

[83] *Grammaire*, I, p. 395. E curios că Beauzée recunoaște în lat. *moriemur* o propoziție formată dintr-un singur cuvînt: „rien n'y est sous-entendu". *Grammaire*, II, p. 4.

[84] Definiția subiectului: „La partie de la proposition qui exprime l'être dont l'esprit apperçoit en soi-même l'existence sous telle ou telle relation à quelque modification ou manière d'être". Definiția numelui predicativ *(l'attribut)*: „La partie de la proposition qui exprime l'existence intellectuelle du sujet sous telle ou telle relation à quelque modification ou manière d'être". B e a u z é e , *Grammaire*, II, p. 7—8.

[85] J o u r d a i n , *Logique*, p. 62.

[86] GPR, p. 303.

[87] B e a u z é e , *Grammaire*, II, p. 11—12, îl critică pe Du Marsais, care identificase „subiect simplu" cu „subiect format dintr-un singur cuvînt". Argumentul e de natură

Scanned with OKEN Scanner

logică: „La simplicité du sujet dépend et doit dépendre, non de l'unité du mot qui l'exprime, mais de l'unité de l'idée qui le détermine".

88 B e a u z é e , *Grammaire*, II, p. 10—11, 13—16.

89 B e a u z é e , *Grammaire*, II, p. 57.

90 *Ibidem*, p. 56.

91 Cf. *Die Klassiche Grammatik und der syntagmatische Strukturalismus*, în „Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung", Berlin, 15, 1962, 1—2.

92 *Ibidem*, p. 55.

93 *Ibidem*, p. 11. Traducînd această discuție în terminologia gramaticilor generative, vom spune, în legătură cu propoziția (a), că e rezultatul transformării într-o singură propoziție a lanțului de trei propoziții *credința e o virtute teologală* + *speranța e o virtute teologală* + *iubirea e o virtute teologală*. S-a aplicat aici „o regulă de transformare care convertește o structură cu p r o p o z i ț i i coordonate într-o structură echivalentă cu c o n s t i t u e n ț i coordonați". V a s i l i u - G o l o p e n ț i a, *Sintaxa*, p. 149. Dimpotrivă, enunțul (b) nu rezultă din transformarea într-o singură propoziție a lanțului de două propoziții *a crede în evanghelie este o extravaganță de neconceput* + *a trăi ca un păgîn este o extravaganță de neconceput*, de unde rezultă că nu orice propoziție cu subiect format din constituenți coordonați provine dintr-o structură cu propoziții coordonate. Fenomenul nu e discutat în lucrarea citată mai sus, deși există și în limba română.

94 GPR, p. 378—379. Genitivele adverbale (din latină, greacă sau alte limbi) nu sînt considerate de autori ca excepții de la această „maximă generală", întrucît „de fapt, nici în latină, nici în greacă nu există verbe care să guverneze genitivul" (!). E evident că toate „maximele" de mai sus sînt discutabile.

95 J o u r d a i n , *Logique*, p. 62—63. O propoziție explicativă (specie de „complement explicativ") dezvoltă comprehensiunea ideii parțiale de care e legată. B e a u z é e , *Grammaire*, II, p. 30. Exemplu: [*les savants*], *qui sont plus in-*

struits que le commun des hommes [*devraient aussi les surpasser en sagesse*]. Propoziția explicativă este o propoziție „parțială" în întregul din care face parte și regenta sa. *Ibidem*, p. 23.

[96] J o u r d a i n , *Logique*, p. 63.

[97] Aici avem un „complément déterminatif", pentru că propoziția „sert à restreindre la signification trop générale du nom *gloire*". B e a u z é e , *Grammaire*, II, p. 23.

[98] J o u r d a i n , *Logique*, p. 63.

[99] „C'est la même chose de dire *un corps transparent* ou *un corps qui est transparent*". *Ibidem*, p. 62.

[100] O găsim și în gramatica lui Cipariu, vezi V a s i l i u - G o l o p e n ț i a , *Sintaxa*, p. 92.

[101] „il se passe trois jugements dans mon esprit".

[102] GPR, p. 303—304.

[103] Fiindcă propoziția explicativă este oarecum „une seconde expression, absolument inutile, au sens de la Proposition principale, quoiqu'elle serve à en rendre la vérité plus sensible". B e a u z é e , *Grammaire*, II, p. 31.

[104] *Ibidem*, p. 30—32. De reținut expresia „pour transformer", p. 32; ca exemplu ilustrativ am folosit o frază citată de autor la p. 23, în altă ordine de idei.

[105] *Ibidem*, p. 33—35. Ca exemplu ilustrativ am folosit o propoziție citată de autor la p. 23, în altă ordine de idei.

[106] J o u r d a i n , *Logique*, p. 62.

[107] GPR, p. 304.

[108] Gramatica sa latină a apărut în 1585.

[109] Studiind versurile lui Homer, Lambertus Bos (în *Ellipses Graecae* apărută în 1702) descoperea la tot pasul construcții eliptice; lipseau — după părerea sa — unul, două sau mai multe cuvinte „quae necessario requiruntur". B. D e l b r ü c k, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, III. Teil, Strassburg, 1900, p. 112—113.

[110] L a k o f f , *Port-Royal*, p. 360.

[111] C h o m s k y , *Cartesian*, p. 35.

[112] E discutabilă și ideea lui Chomsky că structurile de adîncime ar fi universale. Deocamdată nu există gramatici trans-

Scanned with OKEN Scanner

formaționale comparative, unde s-ar arăta că, utilizînd reguli de transformare diferite, se trece de la o structură de adîncime universală, identică, la structuri de suprafață deosebite de la o limbă la alta.

113 „The sequence of words in a sentence corresponds directly to the flow of thought", Chomsky, *Cartesian*, p. 28. Vezi și definiția sintaxei dată de Beauzée *(Grammaire*, II, p. 2): „L'art de fixer les rangs et les formes accidentelles des mots dans l'ensemble d'une Proposition, d'après la succession analytique et les relations des idées élémentaires de la pensée".

114 Sau, pur și simplu, la *construction*. Du Marsais, *Principes*, p. 150.

115 Chomsky, *Cartesian*, p. 30. Și pentru lingviștii de mai tîrziu, o anumită dispunere a cuvintelor în enunțuri e logic „naturală", în raport cu alte aranjamente, cf. afirmația lui Humboldt *(Verschiedenheit*, p. 356) privitoare la topica părților de propoziție în limba birmană [subiect + obiect + verb]: „Die Stelle des Verbums in dieser Construction ist offenbar nicht die natürliche, da dieser Redeteil sich in der Folge der Ideen zwischen Subject und Object stellt".

116 Beauzée, *Grammaire*, II, p. 3.

117 Tremblay, *Traité*, p. 40.

118 Exemplele ne aparțin.

119 GPR, p. 377.

120 GPR, p. 376.

121 Du Marsais, *Principes*, p. 150.

122 Pentru Du Marsais, lat. *accepi litteras tuas*, *tuas accepi litteras*, *litteras accepi tuas* sînt trei *construcții*, corespunzătoare unei *sintaxe* unice. *Construcțiile* corespund structurilor de suprafață, iar *sintaxa* — structurii de adîncime din terminologia generativiștilor. Rosiello, LI, p. 144—146.

123 Sînt remarcabile observațiile unui teoretician al limbajului din secolul al XVII-lea: Bernard Lamy. „Ce n'est pas une chose aussi aisée qu'on le pense de dire quel est l'ordre naturel des pensées du discours; c'est-à-dire quel est l'arran-

gement le plus raisonnable qu'elles puissent avoir. Le discours est une image de ce qui est présent à l'esprit, qui est vif. Tout d'un coup il envisage plusieurs choses, dont il serait par conséquent difficile de déterminer la place, le rang que chacune tient, puisqu'il les embrasse toutes et les voit d'un seul regard". R o d i s - L e w i s , *Lamy*, p. 42. Aproximativ aceeași idee e exprimată de un lingvist de astăzi în următorii termeni: „... ist das formelle Nacheinander (sequence) nicht identisch mit einem gedanklichen Nacheinander, sondern vielmehr greifen formell linear dargestellte Elemente ineinander über und ergänzen sich gegenseitig". M e i e r , *Zéro*, p. 77.

[124] C h o m s k y , *Aspects*, p. 33.

[125] „philosophus grammaticam invenit", cit. de R o b i n s , GL, p. 77.

[126] „the handmaid of philosophy". R o b i n s , GL, p. 89.

[127] A l b r e c h t , *Sprache*, p. 172—173.

[128] „les catégories de la grammaire traditionnelle, voir de la grammaire logique". V a l i n , *Grammaire*, p. 73.

[129] M e i l l e t , LHLG, I, p. 2.

[130] J.R. F i r t h , cit. de R o b i n s , GL, p. 89.

[131] S t e i n t h a l , cit. de Ș ă i n e a n u , *Raporturile*, p. XV. Pentru exemple de contradicții între gramatică și logică, cf. și H a v e r s , *Handbuch*, cit. de A l b r e c h t , *Sprache*, p. 173.

[132] I o r d a n , LR, p. 127.

[133] R o n a , *Estructura*, p. 2. După părerea lui C o s e r i u *(Logicismo)*, atît logiciștii, cît și antilogiștii pierd din vedere faptul că limbajul nu e nici logic, nici nelogic, ci *prelogic*. *Ibidem*, p.1.

[134] Vezi, în special, Ș ă i n e a n u, *Raporturile*; D e l a c r o i x, LP; S e r r u s , *Parallélisme*.

[135] H. W a l d , RL, p. 91.

[136] E foarte sigur că nu există o corespondență foarte exactă între categoriile gramaticale și cele logice. Un anumit dezacord apare peste tot. Exemplul clasic al acestei nonconcordanțe este *genul*. D e l a c r o i x , LP, p. 6.

[137] S e r r u s , *Parallélisme*, p. 69. Cf. și cele spuse la p. 70:

„La catégorie grammaticale n'est jamais nécessaire ni générale, bien qu'elle soit un intermédiare entre les fonctions et les formes; elle est encore trop près des formes, qu'elle sert seulement à grouper".

138 D e l a c r o i x , LP, p. 234.

139 *Ibidem*, p. 226. „... allgemeiner logischer Kategorien des Wirkens, des Gewirkten, der Substanz, der Eigenschaft u.s.w." H u m b o l d t , *Verschiedenheit*, p. 45.

140 S e r r u s , *Parallélisme*, p. 70.

141 Una din puținele categorii gramaticale universale este aceea de „propoziție"; unii adaugă aici „numele" și „verbul". „Toute langue a des moyens spéciaux pour exprimer la substance et pour exprimer l'action; la distinction du nom et du verbe est partout marqué". D e l a c r o i x , LP, p.6. Nu toți lingviștii de astăzi subscriu la această opinie. De exemplu, Mario Pei e de părere că „No grammatical concept seems to be *per se* sacred or universal, far less indispensable. B l a c k , *Reality*, p. 337.

142 S e r r u s , *Parallélisme*, p. 69.

143 D e l a c r o i x , LP, p.228. Categoriile gramaticale nu formează un sistem logic. *Ibidem*, p. 243.

144 *Ibidem*, p. 231.

145 *Ibidem*, p. 247.

146 *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle, 1920, p. 36. Diferența dintre punctul de vedere logicist și cel nou (pentru vremea lui H. Paul) e exprimată în termenii următori: „In der Opposition gegen eine früher übliche Behandlungsweise der Sprache, wonach alle grammatischen Verhältnisse einfach aus den logischen abgeleitet wurden, ist man soweit gegangen, dass man eine Rücksichtnahme auf die logischen Verhältnisse, welche in der grammatischen Form nicht zum Ausdruck kommen, von der Sprachbetrachtung ganz ausgeschlossen wissen will. Das ist nicht zu billigen".

147 L e n z , *Oración*, p. 30 (care citează în acest sens opinia lui W. Wundt).

148 M e i l l e t , LHLG, II, p. 2.

149 Distincția subiect-predicat nu poate figura într-o gramatică

Scanned with OKEN Scanner

universală, căci nu apare în limbile polisintetice. B l a c k, *Reality*, p. 337.

[150] Pentru mai multe detalii, S t a t i, TMS, p. 73—79.

[151] R o s s i, *Linguisti*, p. 20. O lucrare recentă — culegere de material, însoțită de aprecieri critice și filogenetice — este cursul litografiat C o s e r i u, *Geschichte*.

[152] „L'histoire de la grammaire générale reste à faire". D o n z é, *Port-Royal*, p. 35.

[153] Citățm aici cîteva titluri: R o s i e l l o, LI; D o n z é, *Port-Royal*; H. B r e k l e, *Semiotik und linguistische Semantik in Port-Royal*, în „Indogermanische Forschungen" 69, 1964; I d e m, *Die Bedeutung der Grammaire générale et raisonnée — bekannt als Grammatik von Port-Royal — für die heutige Sprachwissenschaft*, în „Indogermanische Forschungen" 72, 1967; J. Cl. C h e v a l i e r, *La grammaire générale de Port-Royal et la critique moderne*, în „Langages", 1967, 7; F o u c a u l t, *Port-Royal*; H a n n a f o r d, *Cartesian linguistics*; R o d i s - L e w i s, *Lamy*; R o s s i, *Linguisti*; A. R o s e t t i, *Actualitatea Gramaticii de la Port-Royal*, în LR XVII, 1968, 4 (= *Actualité de la „Grammaire" de Port-Royal*, în „Wissenschaftliche Z. der Humboldt Universität zu Berlin", Ges.-Sprachwiss. R. XVII, 1969, 4); L a k o f f, *Port-Royal*; M a t h i e s e n, *Port-Royal*, p. 127. Vezi și articolele noastre *În jurul încercărilor de recuperare a gramaticilor raționale*, în vol. *Sistemele limbii* (red. resp. I. Coteanu și L. Wald), București, 1970; *Gramaticile raționale și lingvistica actuală*, în SCL, XV, 1970, 5.

[154] L a k o f f, *Port-Royal*, p. 263, afirmă că ceea ce Chomsky numește „Cartesian linguistics" n-ar fi apărut înainte de Cordemoy și Du Marsais. C o s e r i u, *Geschichte*, p. 18, are în această chestiune o atitudine net negativă: „Se comite o falsificare naivă a istoriei cînd se vorbește despre «Cartesian linguistics»: pur și simplu ea n-a existat niciodată."

[155] C h o m s k y, *Cartesian*, p. 75.

[156] În *Histoire de la langue française*, IV, p. 57—58; cit. de R o d i s - L e w i s, *Lamy*, p. 22.

Scanned with OKEN Scanner

157 Chomsky, *Cartesian*, p. 75.

158 Verburg, *Ennoësis*, p. 571.

159 Dar este o eroare să legi de numele lui Descartes orice operă care tratează problema universaliilor lingvistice. Rosiello, LI, p. 106.

160 Rosiello, LI, p. 17—18, consideră că, pentru Descartes, limba este, în esența ei, rațiunea însăși, o schemă rațională universală, corespunzătoare structurii realității. Ar fi vorba deci despre o coincidență deplină între gnoseologie și ontologie.

161 Chomsky se apropie în mod vizibil de inativismul cartezian, cînd arată că mulți lingviști au numit „universalii lingvistice" trăsăturile care apar în toate limbile, fără a ține seama de facultatea înnăscută de a vorbi. Căutarea universaliilor lingvistice esențiale înseamnă studiul acelei *faculté du langage* a priori, care face posibilă achiziționarea limbajului. Chomsky-Halle, *Sound pattern*, p. 326, 329. Cf. și J. W. Oller Jr., B. D. Sales, *Conceptual restrictions on English. A psycholinguistic study*, în „Lingua" 23, 1969, p. 211—213.

162 Rosiello, LI, p. 14; cf. însă Rossi, *Linguisti*, p. 7, 15.

163 Se pare că, pur și simplu, nu există o legătură necesară între epistemologia cartezianã și ceea ce Chomsky a numit „cartesian linguistics". Hannaford, *Cartesian linguistics*, p. 250.

164 „Punctul de vedere raționalist deductiv al gramaticii generale de la Port-Royal". Rosiello, LI, p. 8. „De la categoriile gîndirii raționale și de la realitate se inferă și se definesc categoriile lingvistice și gramaticale". *Ibidem*, p. 114.

165 Gramatica trebuie să clasifice cuvintele după funcția lor „în raport cu exprimarea analitică a gîndirii" (GPR, p. 234); se face împărțirea în cuvinte care denumesc „substanțe" și „accidente" (GPR, p. 271).

166 Foucault, *Mots*, p. 90.

167 *Ibidem*, p. 98, 97.

[168] R o s i e l l o , LI, p. 130.

[169] Se pare totuși că Descartes nu minimaliza, ci dimpotrivă accentua, rolul arbitrarului și al convenționalului în limbă. R o s s i , *Linguisti*, p. 15. În orice caz, *Logica* de la Port-Royal recunoștea că, la foarte multe cuvinte, forma sonoră e nemotivată, fiind impusă prin convenție și uz. J o u r d a i n , *Logique*, p. 54.

[170] GPR, p. 319.

[171] GPR, p. 277—281.

[172] GPR, p. 320—321.

[173] R o s i e l l o , LI, p. 8, 95, 105. Eroarea s-ar explica prin supraestimarea elogiilor, aduse de Condillac, de Beauzée și de alți autori de gramatici generale din sec. al XVIII-lea *Gramaticii* de la Port-Royal (p. 105).

[174] R o s s i , *Linguisti*, p. 9.

[175] „Les langues, formées d'abord sans principes, ont été plus l'ouvrage du besoin que de la raison", cit. de R o s i e l l o , LI, p. 94.

[176] R o s i e l l o , LI, p. 93—95.

[177] *Ibidem*, p. 139, 142.

[178] *Ibidem*, p. 147. În secolul următor, organicist și pozitivist, se formează și se experimentează procedeele empirice de studiere a istoriei limbii. *Ibidem*, p. 7. Lingvistica empiristă a secolului a XVIII-lea anticipă dezbateri metodologice ulterioare, de exemplu metoda istorică și metoda structurală. *Ibidem*, p. 8—9.

[179] C h o m s k y , *Aspects*; I d e m , *Cartesian*; I d e m , *Language and mind*, New York, 1968.

[180] Interpretări asemănătoare date acelorași fapte de limbă de către un lingvist de azi și unul din secolul al XVII-lea își pot avea rădăcina în concepții diferite, se pot explica prin motive diferite. L a k o f f , *Port-Royal*, p. 346.

[181] „Il est difficile d'échapper à l'éclairage que des connaissances actuelles projettent à revers sur les formulations d'autrefois [...], difficile de combattre le sentiment qu'on apperçoit partout des précurseurs". G. M o u n i n , în „Travaux de l'Institut de linguistique de Paris", IV, 1959, p. 7—8.

Scanned with OKEN Scanner

182 Claude Lancelot, în *Nouvelle méthode pour facilement et en peu de temps comprendre la langue latine* (1644), exprimă mai explicit ideile „transformaționaliste" din *Gramatica* de la Port-Royal și se revelează ca un transformațional-ist *avant la lettre*. Lakoff, *Port-Royal*, p. 347. Ceea ce s-a atribuit primei gramatici generale ca inovație datorată filozofiei carteziene apare încă de la Sanctius (1585). *Ibidem*, p. 359.

Scanned with OKEN Scanner

VI
Varietatea limbilor şi problema cunoaşterii

Rolul activ al limbajului în cunoaştere

Am arătat în capitolul precedent că teza identității de esență a tuturor limbilor, fundamentată pe ideea universalității gîndirii, a fost combătută de adversarii paralelismului logico-gramatical. Logicismul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, cu prelungiri importante în veacurile următoare, în cadrul lingvisticii tradiționale, pornesc de la înțelegerea limbii ca reflectare a gîndirii. Timpurile moderne au făcut să se cristalizeze treptat ideea că limbajul, în relația sa cu gîndirea, are și un rol activ (unii au socotit că nu are decît un rol activ[1]), de aceea formele de organizare ale limbilor pot fi concepute exact invers: nu *reflectare* a formelor de organizare ale gîndirii, ci — măcar în parte — linii *formative* pentru organizarea gîndirii[2]. Atît elementele lingvistice universale sau quasi-universale, cît și cele specifice pentru un anumit idiom au început să fie văzute și studiate de către logicieni ca factori determinanți în structura gîndirii și în descrierea legilor gîndirii. Gîndirea oamenilor în general, a unui popor în special sau chiar a unui filozof ar fi deci condiționată

Scanned with OKEN Scanner

de limbaj, de o anumită limbă, respectiv de limba maternă a filozofului.

Sintaxa ar fi — după opinia lui A.J.Greimas — un sector al limbii care demonstrează rolul determinant al limbajului în cunoaștere. Structura enunțului impune o anumită viziune asupra lumii; astfel categoria „tranzitivității" ne silește să concepem un anumit tip de relații între fenomenele realității: fenomenul denumit prin subiect ne apare ca încărcat cu puterea de a acționa, iar fenomenul denumit prin complementul direct pare învestit cu un fel de inerție[3] (asupra lui „se răsfrînge" acțiunea). Am putea adăuga și alte exemple, în același spirit:

— cînd spunem despre un vehicul că *începe să meargă* impunem realității o disociere între „începere" și „mergere": ceea ce se întîmplă, de fapt, în fața ochilor noștri e o deplasare, acțiune unică;

— o propoziție ca *s-a făcut negru la față* corespunde, pe planul realității, unei schimbări treptate de culoare a pielii: între momentul inițial t_1 și momentul final t_2 al observării fenomenului, există permanent în fața observatorului același obiect numit *față*; în t_1 obiectul avea calitatea coloristică c_1 (= alb, palid, roz), iar în t_2 culoarea c_2 (= negru). Exprimarea lingvistică impune realității distincția dintre *obiect* și *culoarea* sa, dintre *culoare* și *schimbarea* ei și o soluție de continuitate a procesului petrecut cu obiectul în intervalul $t_1 - t_2$: saltul la culoarea *negru*.

Greimas apreciază că tot ceea ce vedem analizăm în „acțiune", „autor al acțiunii", „obiect al acțiunii", „circumstanțele acțiunii"; aceasta e viziunea noastră asupra lumii, acesta e tiparul — singurul posibil! — în care turnăm senzațiile noastre[4]. Dependența cunoașterii de vocabular va fi discutată mai departe, p. 151 ș.u.

Primordialitatea categoriilor gramaticale

Lingvistica europeană operează, începînd din antichitate, cu entități numite „categorii gramaticale"; pe de altă parte, logica clasică operează și ea cu un anumit număr de *categorii*. Despre cele dintîi s-a afirmat pînă la saturație că au suport logic: de exemplu, cei vechi clasau adjectivele alături de verbe, pentru că ambele părți de vorbire puteau fi folosite ca predicate[5]; Platon distingea ca părți de vorbire numele și verbul, pentru că se gîndea la cele două funcții din judecată: subiectul și predicatul. Definițiile semantice ale părților de vorbire s-ar explica tot prin fundamentul logic al teoriei gramaticale. Punctul de vedere care se conturează în timpurile moderne este exact opus: categoriile logice au un suport lingvistic. Istoricul problemei începe, după cît se pare, cu Adolf Trendelenburg, care și-a propus să demonstreze dependența logicii aristotelice de gramatică, de structura limbii[6]. În una dintre cele mai cunoscute istorii ale logicii, se spune că originea categoriilor aristotelice nu trebuie căutată în gramatică, totuși anumite cercetări de logică sînt mai mult lingvistice și tratează distincții de limbaj[7]. Iată și o opinie, tot atît de prudentă, din literatura nouă a problemei: „Desigur, structura gramaticii grecești n-a fost fără influență asupra concepțiilor logice ale Stagiritului"[8]. S-au emis însă și păreri mai categorice: „Aristotel ridică pe un substrat pur lingvistic edificiul Logicii sale. Așa-numitele Categorii se bazează mai mult pe observațiuni de limbă decît pe operațiunile inteligenței. În acest mod se inaugurează și se desăvîrșește o apropiere din ce în ce mai mare între Logică și gramatică"[9] sau „Categoriile și termenii logici ai grecilor sînt dictați în mare măsură de trăsăturile principale ale structurii cuvintelor și propozițiilor din limba lor"[10]. Este edificatoare, în acest sens, demonstrația amănunțită a fundamentului lingvistic al categoriilor aristotelice făcută de Benveniste[11].

Scanned with OKEN Scanner

După cum se știe, categoriile aristotelice — în număr de zece — sînt totalitatea predicatelor care pot fi atribuite obiectelor. Benveniste arată că aceste distincții sînt mai întîi categorii ale limbii; Aristotel regăsește pur și simplu unele dintre categoriile fundamentale ale limbii în care gîndește[12]. De pildă, *substanța* corespunde substantivelor, *relația* reflectă proprietatea adjectivelor de a avea gradul comparativ; primele șase categorii sînt legate de forme nominale ale limbii grecești, iar ultimele patru de forme verbale; ceea ce se traduce de obicei prin *poziție* corespunde de fapt diatezei medii, *posesia*[13] trimite la aspectul verbal exprimat prin perfect, iar *acțiunea* și *pasiunea (suferirea)* corespund diatezei active, respectiv pasive.

Situația ilustrată prin exemplul logicii Stagiritului i se pare lui Benveniste o adevărată necesitate: categoriile gîndirii nici nu pot avea altă bază decît lingvistică; „dacă încerci să atingi cadrele proprii ale gîndirii nu dai decît din nou peste categoriile limbii"[14]. Tabloul categoriilor aristotelice arată o dependență vădită — și convingător demonstrată de lingvistul francez — de unele forme gramaticale ale limbii grecești: de aici nu trebuie însă trasă concluzia că ar exista o condiționare inevitabilă între limba maternă a unui filozof și sistemul filozofic elaborat de el. După Aristotel, filozofi cu altă limbă maternă au propus alte tabele de categorii logice, dar noutatea lor în raport cu Aristotel nu se poate explica, de pildă, prin deosebirile de structură dintre greacă și germană [15]. Concluzia la care ajunge Benveniste nu afirmă dependența unui sistem teoretic de o anumită limbă, ci proclamă imposibilitatea de a studia gîndirea făcînd abstracție de limbaj[16].

Scanned with OKEN Scanner

Pluralitatea limbilor și interpretarea realității

Supraestimarea asemănărilor dintre limbi combinată cu ideea că funcția esențială a limbajului este exprimarea gîndirii unice la toți oamenii a dus la crearea gramaticilor universale (secolele al XVII-lea și al XVIII-lea). Curentul opus, care pune în lumină diferențele dintre limbi și le leagă de diferențele de mentalitate, cultură și civilizație dintre popoare, a început să se manifeste cam în aceeași perioadă.

În cartea sa *L'art de parler*, apărută în 1675, Bernard Lamy afirmă că „fiecare popor vede obiectele într-un mod particular și cum îi place"[17]. Mult mai clar, relația de dependență dintre limbă și mentalitatea poporului e exprimată de Condillac; el afirmă că „fiecare limbă exprimă caracterul poporului care o vorbește" și fiecare popor își organizează conținutul de gîndire în sfere noționale proprii; de aici îndoielile lui Condillac privind posibilitatea unei traduceri perfecte[18]. În mod tradițional, se atribuie lui Herder și romantismului german ideea că fiecare limbă are geniul său, care reflectă o anumită concepție asupra lumii *(Weltbild)*. Herder preconizează o „comparație filozofică între limbi", căci în fiecare idiom sînt imprimate rațiunea unui popor și caracterul său[19]. În lumina celor arătate mai sus în legătură cu Condillac, Herder pierde meritul întîietății[20]. E interesant că echivalența „spiritul limbii = spiritul națiunii" nu lipsește nici din lucrarea unui gramatic ca J. Harris (e vorba de *Hermes*, apărută în 1751)[21], considerat pe drept cuvînt printre autorii de gramatici raționale.

Concepția pe care o discutăm își găsește expresia deplină o dată cu Wilhelm von Humboldt. Savantul german susține că limbile diferă atît de mult prin structura lor deoarece sînt legate de particularitățile spirituale ale națiunilor[22]. Specificul spiritual și structura limbii sînt atît de intim contopite, încît, dîn-

Scanned with OKEN Scanner

du-ni-se unul din acele elemente, îl putem deduce integral pe celălalt. Limba unui popor este spiritul său și spiritul său e limba sa; identitatea este totală[23]. „Mai multe limbi [...] înseamnă mai multe concepții asupra lumii *(Weltansichten)*“[24]. Vocabularul exprimă punctul de vedere din care fiecare popor descrie lumea lucrurilor[25]. Humboldt credea în influența limbajului asupra cunoașterii și sensibilității *(Empfindung)*[26]; omul este atît de închis în limitele impuse de limba sa, încît percepe obiectele dirijat de structurile verbale[27]. Prin urmare, pornind de la considerarea rolului activ al limbajului în cunoaștere și de la relevarea corelației, a interdependenței limbă-mentalitate, Humboldt ajunge la teza că, în ultimă instanță, limba determină cunoașterea. Această teză, citată de obicei sub numele de principiul „relativismului lingvistic“, a căpătat un loc central în ideologia neohumboldtiană a secolului nostru.

Ideile lui Humboldt au găsit ecou în secolul al XIX-lea; astfel Steinthal afirmă că fiecare limbă reprezintă „o metafizică și o logică națională“[28].

Mulți filozofi și psihologi moderni susțin rolul determinant al limbajului în cunoaștere. Realitatea e *decupată* (termenul e consacrat !) de vocabularul limbilor naturale: „În măsura în care construim semnele, decupăm și distingem lucrurile“; „Orice limbă e unul din instrumentele spirituale care transformă lumea haotică a senzațiilor în lumea obiectelor și reprezentărilor“[29]. Filozofia neokantiană, neohumboldtiană și neopozitivistă refuză să vadă în limbaj o unealtă pasivă a exprimării, ci îl concepe mai mult ca un principiu activ, care impune gîndirii un ansamblu de distincții și de valori. Orice sistem lingvistic închide o analiză a lumii exterioare care îi este proprie și care diferă de cea a altor limbi sau a altor etape din istoria aceleiași limbi. Sistemul lingvistic lasă totdeauna moștenire generațiilor viitoare o prismă prin care ea va trebui să vadă lumea nonlingvistică[30]. Această moștenire este, într-o măsură

mai mare sau mai mică, retopită și completată de fiecare generație[31].

De la un filozof la altul, rolul activ al limbii în procesul gîndirii și al cunoașterii e exprimat cu accente diferite, de la afirmarea interdependenței limbă-gîndire pînă la un relativism lingvistic total, agnostic și idealist. Cassirer vorbește de o „contopire indisolubilă între limbă, gîndire, percepție și sentiment"[32] și afirmă: „Nu numai că lumea e înțeleasă și gîndită de om prin intermediul limbajului: viziunea sa asupra lumii și modul de a trăi în această viziune sînt deja determinate de limbaj"[33]. O poziție moderată ocupă, după părerea noastră, și cei care — continuîndu-l direct pe Humboldt — stabilesc o corelație între limbă și mentalitate[34]. Mai categorică este atitudinea celor care vorbesc de o imagine lingvistică asupra lumii, imagine care se interpune cu necesitate între eu și lumea exterioară; această imagine intermediară trăiește în limba unei comunități și e transmisă fiecărui membru al ei cu prilejul achiziționării limbii materne[35]. Tot astfel, se discută despre o reconstrucție lingvistică a lumii în spiritul fiecărui om[36]. Despre o atitudine extremistă vorbim în legătură cu filozofii occidentali care subordonează limbii toate procesele cognitive, afective și volitive, întreg comportamentul omului[37]. La agnosticism se ajunge atunci cînd ideea totalei dependențe a gîndirii și cunoașterii de limbaj limitează filozofia și logica la studiul vorbirii și transformă problema cunoașterii realității extra-lingvistice într-o „falsă problemă". Absolutizînd aspectul lingvistic al procesului de cunoaștere, neopozitiviștii susțin că problemele gnoseologiei n-au nimic comun cu calitățile fenomenelor realității, ci sînt probleme ale limbajului, ale analizei expresiilor lingvistice. Logicianul L. Rougier susține că legile logicii nu sînt decît reguli de *limbaj*, care nu vizează faptele, ci se referă la ceea ce *spunem* noi despre ele[38]. Rudolf Carnap consideră că adevărul nu stă în lucruri, ci numai în cuvinte și în folosirea lor. Adevărul și falsitatea nu constau în

Scanned with OKEN Scanner

concordanța dintre judecată și o anumită situație de fapt, ci în utilizarea corectă sau incorectă a cuvintelor, deci în modul de îmbinare a semnelor. Problema adevărului e redusă la categoriile sintaxei[39].

Ideea că limbajul determină cunoașterea și că pluralitatea limbilor generează o pluralitate de interpretări ale realității este susținută și de unii lingviști; de altfel teza condiționării cunoașterii de către limbaj e cunoscută sub numele de „ipoteza Sapir-Whorf"[40], Eduard Sapir și Benjamin Lee Whorf fiind doi lingviști americani. Sapir afirmă că ceea ce numim de obicei „lumea reală" e ceva în mare măsură influențat, inconștient, de deprinderile de limbaj. Vedem, auzim, trăim experiențele noastre condiționați de obișnuințele lingvistice ale colectivității din care facem parte și care ne pune la dispoziție anumite interpretări[41]. „Lumile în care trăiesc diferitele societăți sînt lumi distincte și nu aceeași lume sub etichete diferite"[42]; Sapir compară trecerea de la o limbă la alta cu trecerea de la un sistem geometric de referință la altul[43]. Fără să fi utilizat vreodată termenul „etnolingvistică", Sapir a circumscris obiectul acestui curent lingvistic (studiul limbii întreprins cu scopul de a explica felul în care vorbitorii săi percep realitatea; relațiile reciproce dintre limbă și cultură)[44].

Whorf, care nu-l cunoaște pe Humboldt, îl consideră pe Sapir drept cel care a inaugurat cercetarea gîndirii ca funcție a limbii. În lucrarea sa teoretică fundamentală *Limbă, gîndire și realitate*, Whorf începe prin a sintetiza opiniile bunului simț (ale „logicii naturale", cum spune el) în privința relației limbă-gîndire: limbajul e ceva care servește la redarea gîndurilor, nu la formularea lor; limbile exprimă ceva care există în gîndire, dar formulat nelingvistic; logica și filozofia sînt sisteme care se ocupă direct cu domeniul gîndirii și nu cu forme ale limbajului[45]. Toate aceste opinii „de bun simț" trebuie răsturnate. După Whorf, sistemul unei limbi nu e numai un sistem reproductiv pentru exprimarea ideilor, ci formează ideile și reprezintă programul și ghidul activi-

Scanned with OKEN Scanner

tăţii mentale a individului[46]. Orice limbă conţine un fel de „metafizică ascunsă" care determină, dirijează şi limitează gîndirea vorbitorilor[47]. Oamenii disecă natura după linii care sînt date o dată cu limba maternă; de aceea o anumită situaţie e văzută în mod diferit de vorbitori a două limbi diferite. Lumea e — spune Whorf — un flux caleidoscopic de impresii care trebuie organizat de sistemul lingvistic. Acesta e *principiul relativităţii lingvistice*[48]. Whorf afirmă că „gîndirea e un lucru foarte misterios, despre care studiul comparativ al limbilor ne informează mai bine decît orice altceva"[49].

Pentru a-şi susţine afirmaţiile, Whorf ne recomandă să depăşim limitele grupului de limbi europene, asemănătoare în „metafizica lor ascunsă" (ele formează o unitate numită „europeana comună medie", engl. *Standard Average European*, prescurtat SAE), şi să ne transportăm într-o ambianţă lingvistică şi culturală cu totul diferită: triburile indiene din America de Nord (vezi, mai departe, p. 155).

Whorf caută să descopere influenţa limbii asupra gîndirii în gramatică; acelaşi lucru şi-l propune Jost Trier în privinţa vocabularului[50]. Autorul teoriei cîmpurilor lingvistice (vezi mai departe p. 210) subliniază[51] că fiecare limbă structurează realitatea în maniera sa proprie şi prin aceasta stabileşte elementele realităţii, care sînt particulare pentru fiecare limbă. Cînd afirmă că realitatea depinde de articulaţiile ansamblurilor de simboluri lingvistice[52], Trier se dovedeşte influenţat de Weisgerber[53].

Iată, în continuare, cum au formulat alţi lingvişti moderni aproximativ aceleaşi idei: Emile Benveniste afirmă că limbajul reproduce lumea, dar supunînd-o organizării sale proprii, de aceea gîndirea e configurată de structura limbii[54]. „O limbă e mai întîi o categorizare, o creare de obiecte şi de relaţii între aceste obiecte"[55]. Fiecare om gîndeşte un univers pe care limba sa maternă l-a modelat dinainte[56]. Fiecare limbă configurează lumea în felul său propriu[57]. În acelaşi spirit, André Marti-

net combate „ideea simplistă" că lumea ar fi organizată în categorii de obiecte distincte și că fiecare categorie primește cîte o denumire în fiecare limbă[58] (concepție sintetizată în expresia „limbă-nomenclator"[59] și întîlnită pentru prima dată în legenda biblică a lui Adam, care dă nume animalelor[60]). Ceea ce diferențiază o limbă de alta nu e în esență alegerea mijloacelor formale de expresie, ci tipul de analiză a experienței[61]. De aceea a învăța altă limbă nu înseamnă a înlocui un număr de etichete cu alte etichete, ci a te obișnui să analizezi altfel ceea ce face obiectul comunicărilor lingvistice[62]. Îl vom cita, în sfîrșit, pe A. J. Greimas, care scrie: „Sîntem definitiv închiși în universul nostru semantic și cel mai bun lucru pe care îl putem face este să devenim conștienți de viziunea asupra lumii implicată în acest univers"[63].

După ce am reprodus păreri ale filozofilor și lingviștilor privind esența lingvistică a cunoașterii și existența unei pluralități de „viziuni asupra lumii" (germ. *Weltbild*, *Weltansicht*, fr. *vision du monde*), e important de văzut prin ce fapte de limbă sînt ele argumentate, începînd cu Whorf.

Lingviștii — arată Whorf — și-au dat seama că limba formează gîndirea abia cînd au cunoscut idiomuri cu o alcătuire foarte diferită de propria lor limbă. Ca să ne convingem de validitatea principiului relativității lingvistice trebuie să depășim familia indoeuropeană, caracterizată prin aceeași structură de bază[64]. O primă categorie de exemple sînt deci luate din limbi „exotice", în cazul lui Whorf în special din limba hopi (vorbită de o populație de amerindieni). Din cercetarea lor, Whorf conchide că:

— împărțirea cuvintelor unei limbi în nume și verbe nu e universală;

— obiecte care, pentru noi, țin de clase diferite și, de aceea, au nume diferite (de pildă, *gheață*, *zăpadă*) în alte limbi sînt exprimate printr-un singur termen; *zăpadă* constituie pentru eschimoși mai multe clase de

Scanned with OKEN Scanner

obiecte, de aceea vocabularul lor distinge zăpada în cădere, de zăpada aflată pe pămînt, de zăpada purtată de vînt, de zăpada apoasă[65];

— în limbile cu care sîntem familiarizați, materiile continue și porțiuni luate din aceste materii se exprimă diferit (*carne — o bucată de carne*, *apă — un pahar cu apă*, a doua denumire fiind binomică: „o formă + ceva amorf"), dar în limba hopi această distincție nu există (se spune, de exemplu, „o carne", „o apă" cu sensul de „o bucată de carne", „o anumită cantitate de apă");

— în limbile europene există tendința de a exprima noțiunile temporale prin cuvinte care sugerează dimensiunile spațiale; consecința este că vorbitorii limbilor SAE au o viziune spațializată a timpului. Dovadă: numeroase metafore „tocite" de exemplu „cînd a *ajuns* în acel *punct* al argumentării", „*firul* gîndurilor" etc.[66]. Spre deosebire de idiomurile SAE, limba hopi nu dispune de concepte spațiale pentru a denumi ceva în esență nespațial, în schimb are o clasă de cuvinte numite *tensori*, care exprimă intensitatea acțiunii: creșterea, scăderea intensității, menținerea ei la același nivel[67].

Cercetătorii limbilor „exotice" au atras atenția asupra unor fapte care le diferențiază de limbile indoeuropene (familiare nouă) prin aceea că vocabularul lor decupează cu totul altfel realitatea. La aceste exemple, pe care unii neinițiați le privesc ca pe niște „curiozități lingvistice" s-au adăugat și altele, extrase din limbi de largă circulație sau din dialecte ale lor. Vom prezenta aici o mică parte din acest material:

Limba laponilor are circa douăzeci de cuvinte cu care denumește diferite feluri de gheață, unsprezece termeni pentru noțiunea de *rece*, douăzeci și unu de cuvinte pentru *zăpadă*[68], douăzeci și șase de verbe din sfera semantică a *înghețului* și *dezghețului*[69]. „Gauchos" argentinieni au peste două sute de cuvinte pentru a denumi *culorile de cai*, iar într-o limbă africană există șaizeci de termeni pe care noi îi traducem cu *palmier*,

Scanned with OKEN Scanner

dar denumesc specii diferite de palmier [70]. Se citează apoi exemplul celor circa șase mii de cuvinte arabe legate într-un fel sau altul de noțiunea de *cămilă* sau al beduinilor egipteni care au zece cuvinte cu care denumesc speciile de nisip [71].

Care este semnificația exemplelor de acest tip? Diferențele de sistem lexical reflectă uneori moduri de viață diferite, ocupații diferite. Afirmația este valabilă și pentru vorbitorii aceleiași limbi, care, în funcție de îndeletnicirile lor, se deosebesc prin vocabular. E greu să admitem că un pescar român are altă „viziune asupra lumii" decît românii care nu au această ocupație și n-au nici cunoștințe de ihtiologie: vocabularul pescarului distinge numeroase specii de pește, iar vocabularul compatrioților săi ne-pescari este în această privință foarte sărac. Tot astfel, în baza argumentului oferit de cuvintele care denumesc zăpada, nu vom conchide că eschimoșii au altă concepție despre lume decît noi. Oricine își schimbă mediul de trai, condițiile de existență, meseria, poate învăța cuvintele de care are nevoie pentru a opera în realitatea înconjurătoare distincții care înainte nu-l interesau și de aceea treceau neobservate.

Distincții care ni se par inevitabile pot fi necunoscute în limbi care reflectă un tip de cultură cu totul diferit de al nostru; la rîndul lor, aceste limbi acordă o mare importanță unor distincții aproape ininteligibile pentru noi [72].

S-a discutat mult despre deosebirile dintre limbi în ceea ce privește terminologia culorilor. Aceste deosebiri semnifică oare un mod de a percepe diferit aceeași realitate? Se citează exemple ca acestea:

Ebraica avea un singur cuvînt pentru „verde" și „galben", greaca veche numea la fel culori pe care noi le deosebim: albastru-închis și negru, albastru-deschis și verde; latina nu avea o denumire comună pentru nuanțele de culori pe care noi le grupăm sub cuvîntul *albastru* [73]. Limba shona din Rodezia are un cuvînt pe care îl

traducem cu *roșu*, *portocaliu*, *albastru*, alt cuvînt corespunzător lui *verde* și *galben* și alt cuvînt care corespunde uneori lui *verde*, alteori lui *albastru* [74]. O limbă din Polinezia distinge nu mai puțin de trei mii de nuanțe de culori [75]. De aici nu trebuie să deducem că între vorbitorii unor limbi diferite ar exista deosebiri în perceperea culorilor și că, de pildă, grecii confundau albastrul cu verdele [76]. La un colocviu despre culori ținut în 1954, aproape toți participanții au remarcat existența unor universalii fiziologice; nu avem motive să credem că celulele retiniene funcționează diferit după rase și latitudini [77]. Între clasarea lingvistică a culorilor (cu diferențe, mai mari sau mai mici, de la un idiom la altul) și percepția culorilor (identică la toți oamenii normali) nu există suprapunere. Dar și între vorbitorii aceleiași limbi există deosebiri în privința terminologiei culorilor: unii cunosc mai multe denumiri, alții mai puține; profesia joacă aici un rol important.

Alt fenomen lexical care ar putea fi adus în discuție în legătură cu atitudinea vorbitorilor față de realitate este motivarea, diferită de la o limbă la alta, a semnelor lingvistice care se referă la același obiect. Încă din secolul al XVII-lea s-a putut formula ideea că, cel puțin pentru unele obiecte, deosebirile de denumire de la un idiom la altul se explică prin atitudinea vorbitorilor, care acordă o importanță mai mare unei trăsături sau alteia a aceluiași obiect. De exemplu, pentru *fereastră* spaniolii utilizează cuvîntul *ventana*, înrudit prin originea sa cu lat. *ventus* „vînt", pentru că s-au gîndit că ferestrele lasă să intre vîntul în casă, iar portughezii utilizează termenul *janela*, înrudit genealogic cu lat. *ianua* „ușă", fiindcă inițial considerau ferestrele niște uși mici [78]. Comparația lexicului limbilor dă la iveală numeroase fapte similare : „Astfel, *ghiocelul* e derivat în românește de la *ghioc*, luîndu-se ca trăsătură distinctivă forma. Pe francezi i-a impresionat faptul că planta străpunge zăpada și au denumit-o *perce-neige*;

în rusește, i se spune подснежник, cuvînt care vine de la под + снег «sub zăpadă»; în germană, ghiocelul e comparat cu un «clopoţel de zăpadă» — *Schneeglöckchen*, iar în engleză cu o «picătură de zăpadă» — *snowdrop* [79]. A avea în vedere însuşiri diferite ale aceluiaşi obiect sau a stabili comparaţii diferite nu înseamnă a avea o mentalitate diferită. O atare concluzie ar fi tot atît de greşită ca şi ideea de a crede, că, de exemplu, germanii şi cehii au cunoştinţe zoologice inferioare în comparaţie cu francezii, întrucît animalul numit de aceştia din urmă *baleine* se cheamă în germană *Walfisch* (*Fisch* = peşte), iar în cehă *velryba* (*ryba* = peşte), or balena nu este un peşte !

Nici diferenţele de structură gramaticală nu justifică teoria concepţiilor diferite asupra realităţii. De pildă, dacă acelaşi eveniment e povestit în două limbi sub forma unor propoziţii care n-au acelaşi număr de cuvinte şi în care nu există suprapunere de organizare lexicală şi gramaticală, nu trebuie să se deducă de aici că deosebirile traduc opoziţia a două „viziuni“ asupra lumii. Vezi exemple ca :

rom. *nu ştiu*
engl. *I don't know*
fr. *Je ne sais pas*
etc. [80]

rom. *a trecut rîul înot*
fr. *il traversa la rivière à la nage*
engl. *he swam across the river* [81].

Nu contestăm că din studiul unei limbi putem deduce informaţii privind istoria, modul de viaţă, îndeletnicirile şi chiar mentalitatea poporului respectiv, dar nu ne declarăm convinşi de generalizările celor care stabilesc ecuaţia „diferenţă de limbă = diferenţă de mentalitate“ [82] sau declară că diferenţele de mentalitate izvorăsc din diferenţele de structură gramaticală şi de vocabular. Ne raliem în schimb la opinia celor

Scanned with OKEN Scanner

care afirmă : „Nu înseamnă că oamenii care gîndesc în sisteme lingvistice diferite concep în mod diferit lumea [. . .] Prin conținutul cognitiv al formelor lor logice, sistemele lingvistice reflectă toate aceeași lume în același fel“ [83]. Cel puțin în parte, ipoteza Sapir-Whorf e bazată pe un cerc vicios : se postulează viziuni diferite asupra lumii pentru că există structuri lingvistice diferite, apoi se spune că aceste structuri lingvistice se deosebesc între ele deoarece reflectă viziuni diferite asupra lumii [84].

Dacă trecem cu vederea exagerările și pozițiile agnostice, idealiste, ni se pare evident că studiul influenței limbii asupra gîndirii și cunoașterii realității reprezintă unul din cele mai mari cîștiguri realizate de filozofia, logica și lingvistica secolului al XX-lea. Limbajul e fără îndoială un intermediar de primă importanță între om și realitate; de aici nu urmează însă că studiul științific al realității ar trebui înlocuit cu acela al limbajului și că astfel s-ar rezolva toate marile probleme ale cunoașterii. „Dacă întîmpinăm un obstacol de principiu în disecarea realității, vom întîlni exact aceleași dificultăți încercînd să disecăm limbajul“ [85].

Filozofii marxiști se ocupă de rolul activ al limbajului în procesul de cunoaștere. Problema se pune o dată cu geneza gîndirii și a limbajului. „În același timp cu vorbirea se dezvoltă gîndirea. Faptul că unele obiecte și acțiuni au căpătat o denumire sonoră permite omului nou format să le pună în legătură între ele în mintea sa, să formuleze judecăți asupra lor“ [86].

Din cercetarea limbii se deschide o cale rodnică spre înțelegerea procesului gnoseologic și altă cale spre cunoașterea anumitor aspecte ale realității obiective și ale existenței sociale. Realitatea formează limba, iar aceasta la rîndul său formează imaginea noastră despre realitate[87]. Structura limbii și aceea a gîndirii sînt strîns legate între ele și amîndouă se află într-o

Scanned with OKEN Scanner

relație de dependență cu structura realității reflectate[88]. În acest sistem complex de relații, rămîn încă multe necunoscute; în primul rînd, cercetările filozofilor, logicienilor, psihologilor și lingviștilor nu au putut ajunge la rezultate concludente în legătură cu măsura în care stăpînirea limbii materne exercită asupra individului unele constrîngeri de gîndire și de percepere a realității. Aceste constrîngeri au mai degrabă un caracter foarte general uman decît unul particularizat în moduri mai mult sau mai puțin diferențiate de la un grai la altul; într-adevăr, oamenii de știință sînt puși în situația de a postula universalii de percepție, reprezentare și gîndire la toate popoarele, în ciuda deosebirilor lingvistice.

Inferioritatea și superioritatea lingvistică

Cu aceasta ajungem la o chestiune mult discutată și care nu și-a pierdut încă actualitatea: există limbi inferioare și limbi superioare? Diferențele de mentalitate, grad de cultură și civilizație pot fi puse în legătură cu superioritatea și inferioritatea lingvistică? Se cunoaște opinia mai veche, după care limbi ca latina sau greaca ar fi superioare celor moderne; se cunoaște de asemenea zelul renascentist de a demonstra injustețea acuzațiilor de imperfecțiune aduse limbilor moderne. În *Discursul* său asupra metodei, Descartes a arătat că ideile clare se pot exprima foarte bine în orice limbă, chiar și în bretonă[89]. În același secol al XVII-lea F. du Tremblay, după ce spune că nu dispunem de un etalon pentru a aprecia frumusețea și perfecțiunea unui idiom[90], își exprimă convingerea în perfecta egalitate a tuturor limbilor[91].

Raportată la gîndire, limba evoluează, se schimbă, dar într-un mod foarte greu de apreciat[92]. S-a susținut că, la început, limbile exprimau idei concrete și apoi au devenit capabile să redea idei abstracte[93], ceea ce ar

presupune un paralelism de evoluție cu gîndirea, care își sporește capacitatea de abstractizare[94]. Multe mutații din istoria limbilor au fost puse pe seama tendinței spre abstractizare: schimbări de vocabular (trecerea de la un sens concret la unul abstract s-a dat ca exemplu de lege semantică; lat. *intervallum* însemna „spațiu dintre metereze", iar rom. *interval* are adesea o semnificație abstractă) și schimbări de structură gramaticală (viitorul sintetic din franceză — *je chanterai* — e mai abstract decît viitorul din latina populară — *cantare habeo*). Viggo Brøndal scria că tendința spre abstractizare e un fapt nici necesar, nici universal. Nu e decît o tendință care — ca orice tendință — nu se realizează decît în anumite condiții. Lingvistul danez arată în continuare că progresul în limbă se echivalează de obicei cu tendința spre abstract, numai că un *advocatus diaboli* ar putea, cu egală îndreptățire, să susțină contrarul, adică să considere concretizarea, concretul („la force de concrétion") drept valoare supremă și să conceapă dezvoltarea formelor și a sistemelor concrete ca singurul progres adevărat[95].

Reținem de aici că o exprimare mai concretă decît alta nu-i este *ipso facto* inferioară și că nu orice trecere de la concret la abstract înseamnă progres. Dacă însă gîndirea și, paralel cu ea, limbajul sînt astăzi capabile de a cuprinde realitatea în concepte foarte generale și dacă limbajul științific operează adesea cu un vocabular foarte abstract, faptele acestea sînt dovezi de incontestabil progres. Progresul limbii e paralel cu progresul gîndirii, între limbă și gîndire există totdeauna o potrivire, deși nu e cazul să căutăm aici o legătură mecanică, în sensul că orice schimbare lingvistică ar denota o schimbare în gîndire, sau invers. Unii consideră că schimbările *sistemului* lingvistic reflectă schimbări în gîndire: „Dacă un sistem se schimbă (fenomen remarcabil și relativ rar), deprinderile esențiale ale gîndirii se schimbă și ele" [96]. A fost de mult părăsită o părere opusă, după care potrivirea

Scanned with OKEN Scanner

dintre limbă și gîndire ar fi fost mai bine realizată într-o primă etapă din istoria limbilor [97].

În discuțiile despre superioritatea unor limbi s-au făcut destule aprecieri pripite și greșeli mari. S-a crezut, de exemplu, că limbile cu structură analitică sînt superioare celor cu structură sintetică. De asemenea, unii au considerat că bogăția lexicului, abundența de termeni științifici sînt indicii sigure ale superiorității, neglijînd faptul că o limbă cu lexic sărac are de obicei, ca un fel de compensație, o structură gramaticală capabilă de exprimarea unor nuanțe foarte fine. Altă greșeală a fost aceea de a susține că lipsa unei categorii gramaticale sau a unor cuvinte cu o anumită semnificație denotă cu certitudine lipsa din gîndire a noțiunii corespunzătoare [98].

Cercetătorii de astăzi aderă în genere la poziția lui Descartes, proclamînd egalitatea tuturor limbilor — actuale sau dispărute — în privința capacității lor de exprimare a gîndurilor. Vorbim totuși de o anumită superioritate dacă limba x exprimă o idee cu mijloace mai economice decît alte limbi. Se spune că limbile diferă nu prin ceea ce *pot* exprima, ci prin ceea ce *trebuie* să exprime [99]; de exemplu, vorbind într-o limbă slavă, ești obligat să exprimi caracterul terminat sau neterminat al acțiunii din propoziție (verbul e sau perfectiv, sau imperfectiv), obligație care nu există cînd vorbești românește; dacă vrei să traduci în limba cehă enunțul *a sosit ieri de la Praga*, trebuie să precizezi și dacă voiajul s-a făcut cu avionul, cu trenul sau, eventual, pe jos (aceasta pentru că ceha are verbe diferite pentru „a sosi cu avionul", „a sosi cu alt vehicul", „a sosi pe jos"); dacă traduci din engleză în română substantivul *neighbour* care înseamnă „vecin", dar și „vecină", constați că româna te obligă să precizezi sexul persoanei în cauză, pe cînd engleza nu. Din acest punct de vedere, termenul englez seamănă cu substantivul nostru *persoană*, care se referă la ființele umane fără deosebire de sex.

Faptul că, utilizînd o limbă, vorbitorul e obligat să dea anumite informații și e liber să nu dea anumite alte informații nu conferă idiomului în cauză nici superioritate, nici inferioritate în raport cu alte idiomuri. Dacă discutăm despre progres în legătură cu o limbă, adică presupunem că fiecare din etapele istoriei ei este superioară celei precedente, nu trebuie pierdut din vedere faptul că limbajul e chemat să facă față unor necesități de comunicare și că acestea se schimbă cu timpul. Într-un anumit stadiu vechi, o limbă răspundea desigur nevoilor de comunicare ale epocii respective, deși privită cu ochii noștri de astăzi ea pare nesatisfăcătoare și inferioară în raport cu stadiul actual. În acest sens, putem afirma că, deși evoluează, o limbă e totdeauna adecvată cerințelor vorbitorilor ei [100]. Limbajul desigur a progresat, de la apariția omului și pînă astăzi, dar progresul acesta incontestabil [101] trebuie văzut în corelație cu gîndirea și necesitățile de comunicare. Limbajul progresează pentru că ține pasul cu schimbările care se produc în ceea ce are omul de exprimat și de transmis. Se poate vorbi despre superioritatea unei limbi față de alta recurgînd la criteriul *economiei*: aceeași idee e exprimată într-un idiom prin mijloace mai economice, care cer o cheltuială mai mică de energie decît în alt idiom. Aprecierile de această natură sînt însă foarte delicate, deoarece e posibil ca economia să aibă ca revers o reducere, în exprimare, a unor nuanțe de gîndire foarte subtile. Nu poți fi totdeauna sigur că, prin reducere, o idee rămîne „aceeași".

Posibilitatea traducerii

Lingvistica modernă a demonstrat netemeinicia opiniei nespecialiștilor, care au impresia că limbile se deosebesc numai prin învelișul lor sonor; în realitate, transpunerea unei idei dintr-un idiom în altul nu se rezumă la înlocuirea unui lanț de sunete cu altul. Lingviștii sînt acum de acord asupra următoarelor puncte:

(a) nu există un stoc universal de sensuri lexicale, deci traducerea nu este operația de dezbrăcare a sensului de o anumită haină fonetică și învești mîntarea sa în altă haină;

(b) sensurile gramaticale nu constituie un fond comun tuturor limbilor, de aceea un substantiv românesc cu sensurile gramaticale „feminin", „plural", „acuzativ" nu se traduce în engleză, maghiară ș.a. printr-un substantiv care e tot „feminin", „plural", „acuzativ" (substantivele maghiare nu se clasifică în genuri, nu cunosc deosebirea de număr, iar acuzativului românesc nu-i corespunde totdeauna acuzativul maghiar);

(c) aceeași idee transpusă în mai multe limbi nu trebuie să se muleze neapărat în același tipar sintactic; de exemplu, construcției rom. *după trecerea munților* (complement substantival cu prepoziție + atribut substantival genitival) îi poate corespunde în latină *transgressis montibus* (ablativ absolut). Alt exemplu: *după cît se pare* se traduce în franceză prin *à ce qu'il paraît* (cu prezența obligatorie a unui subiect exprimat prin pronumele *il* și a pronumelui demonstrativ *ce* care, bineînțeles, nu traduce adverbul românesc *cît!*)

O dată recunoscute marile contradicții dintre structurile lexicului, morfologiei și sintaxei în două limbi diferite, unii au pus sub semnul întrebării posibilitatea traducerii și, prin aceasta, a transpunerii aceluiași conținut de cunoaștere dintr-un sistem lingvistic în altul. „Aproape că am putea spune că existența traducerii constituie scandalul lingvisticii contemporane" [102]. „Oamenii simpli își trăiesc viața fără să le vină în gînd să se îndoiască de realitatea ei. Au trebuit să vină filozofii ca să pună problema și să dea răspunsuri contradictorii. La fel se întîmplă și cu traducerile: de mii de ani se traduce în scris (oral s-a tradus, evident, și mai înainte) și nimeni nu s-a îndoit de posibilitatea acestei activități. Acum însă vin lingviști, logicieni, psihologi rafinați care «dovedesc» că traducerea nu e posibilă" [103].

Traducerea poate fi studiată din puncte de vedere diferite: ca deprindere, ca artă și ca știință [104]. Știința traducerii este o preocupare a lingvistului; teoriile, noțiunile, metodele ei pot fi cu totul ignorate de practicienii traducerii. Problema pe care o discutăm aici ține de știința traducerii și constituie întrebarea fundamentală a acestei științe [105].

Deosebirile structurale dintre limbi nu constituie un obstacol principial în realizarea traducerii: ceea ce limba L_1 exprimă printr-un cuvînt limba L_2 redă printr-o îmbinare de cuvinte; ceea ce L_1 exprimă printr-o construcție gramaticală se redă în L_2 printr-un mijloc lexical (un cuvînt); o construcție sintactică din L_1 e sinonimă cu o construcție foarte diferită din L_2, așa cum, în interiorul aceleiași limbi, pot fi sinonime două construcții sintactice deosebite.

O transpunere totală a sensurilor lexicale dintr-o limbă în alta firește că nu e posibilă, întrucît vocabularul fiecărei limbi e legat de mentalitatea, cultura și istoria poporului respectiv [106]. Pentru a cunoaște, în toate detaliile, semnificațiile cuprinse, evocate într-un enunț „ar trebui să dispunem de o cunoaștere științifică exactă a tuturor lucrurilor din lumea vorbitorului" [107]; e limpede că traducătorului nu i se poate cere să înțeleagă în felul acesta frazele pe care le traduce, de aceea o parte din conținutul textului tradus *se pierde*, iar versiunea nouă *adaugă*, fără voia traducătorului anumite semnificații pe care le sugerează cuvintele din limba în care s-a făcut traducerea. Sensurile *denotative* ale cuvintelor sînt, în general, traductibile [108], iar sensurile *conotative* de obicei nu [109]. Tocmai de aceea, textele științifice, unde cuvintele nu apar cu sensuri conotative, sînt mai ușor de tradus [110]. Numeroase cuvinte ale fiecărei limbi sînt înfășurate într-o „atmosferă afectivă", iar această atmosferă e cel mai adesea intraductibilă [111]; astfel se explică dificultățile traducerilor de literatură beletristică, în stilul căreia „atmosfera afectivă" joacă un rol funcțional important.

Scanned with OKEN Scanner

Cel mai greu sînt de tradus cuvintele care denumesc realități de civilizație și cultură proprii unui anumit popor sau unui grup de popoare (cum poate fi tradus, de exemplu, cuvîntul *iobag* în limba unui popor care n-a cunoscut instituția iobăgiei?), precum și denumirile de plante sau animale necunoscute de populația în limba căreia se face traducerea. O imposibilitate de traducere ne întîmpină și în sectorul gramaticii: dacă un anumit sens gramatical nu e exprimat în limba din care traducem, dar trebuie exprimat în limba în care traducem, cădem într-un impas ca acela al traducătorului care nu știe dacă propoziția franceză, izolată de context, *j'ai vu Claude* trebuie redată prin *l-am văzut pe Claude* sau *am văzut-o pe Claude*; pentru că latina nu avea articol, o propoziție izolată ca *leones non vidi* ar putea fi tradusă *n-am văzut lei* și *n-am văzut leii*. Care e soluția? Fără context, traducătorul nu se poate decide.

Se pare că, după exprimarea unor dubii atît de categorice asupra posibilității traducerii, rămînem la concluzia: „Nimic nu este intraductibil, nimic nu se poate traduce fără o cît de ușoară abatere“ [112].

Dacă, în linii generale, cu limite ca acelea arătate mai sus, traducerea este o operație realizabilă, faptul are o dublă explicație: mai întîi, experiența umană comună, în al doilea rînd, existența cîtorva asemănări fundamentale de ordin sintactic [113].

Poziția neopozitivistă în problema traducerii duce inevitabil la neîncredere în posibilitatea de a comunica în *aceeași limbă*. „Cînd spui că traducerea este imposibilă, în nouă cazuri din zece te gîndești la acele nuanțe care pun în cauză nu numai posibilitatea de transfer de la o civilizație la alta, de la o «viziune a lumii» la alta, de la o lume la alta, ci, pînă la urmă, și de la un individ la altul chiar în interiorul unei civilizații, al unei «viziuni a lumii», al unei limbi care le sînt comune“[114]. Încă Humboldt susținea că: „cuvintele, chiar cele mai concrete și mai clare, sînt departe de a

deștepta ideile, emoțiile, amintirile pe care le are în minte cel ce le povestește"[115]. De atunci ideea aceasta (cunoscută și din expresia „tragedia limbajului") a fost enunțată adesea. Kirkegaard pune la îndoială orice comunicare imediată cu un alt eu; Sartre, în *L'être et le néant*, neagă comunicarea interumană și declară că fiecare dintre noi îl minte pe celălalt chiar atunci cînd vrea să i se deschidă[116]. O comunicare totală, perfectă, ar presupune:

(a) că limbajul este o notație completă a ceea ce se petrece în mintea noastră, or lucrul acesta nu este și n-a fost niciodată posibil[117]; codificarea este deci lacunară;

(b) că receptorul mesajului a ghicit tot ceea ce a vrut să spună emițătorul[118], performanță de asemenea himerică; deci și decodificarea este aproximativă.

Concluzia neopozitivistă, numită „solipsism lingvistic", este mereu contrazisă de fapte, de experiența umană în ansamblu. Ni se pare greu de susținut că, vorbind, oamenii *nu* comunică, de vreme ce există o eficiență practică a conversației, pe care o experimentează zilnic fiecare individ. Bloomfield dădea ca dovadă în acest sens faptul că un vorbitor poate să-și trimită ascultătorul la o adresă unde acesta n-a fost niciodată[119]. Transmiterea experienței de la un om la altul și de la o generație la alta se face prin limbaj (oral sau scris) și practica demonstrează că operația se realizează relativ bine. Concluzia solipsistă ridică și dificultăți de ordin teoretic: „Dacă e adevărat că limba s-a născut numai din nevoia de a comunica — și nu văd cum s-ar putea contesta acest adevăr —, cum se mai poate admite existența limbii, tăgăduind totuși posibilitatea de comunicare? Și cum se poate transmite limba de la o generație la alta, fără să existe comunicare[120]?" „Tragedia limbajului", „incomunicabilitatea" există, fără îndoială, în anumite limite (nu putem transmite și exprima chiar tot ce gîndim și simțim), dar ele nu trebuie absolutizate.

Scanned with OKEN Scanner

Note

[1] De la Parmenide și Heraclit pînă în zilele noastre, principala problemă a filozofiei limbajului este relația limbă-cunoaștere sau existență-gîndire-limbă. C o s e r i u , *Geschichte*, p 26. Teza care pare să întrunească astăzi cele mai multe adeziuni este că limbajul și gîndirea sînt atît de strîns legate între ele, încît nici nu pot exista separat. După cum spunea psihologul P. Janet (cit. de D u m i t r i u , *Ist. log.*, p. 202), omul vorbește fiindcă gîndește și gîndește fiindcă vorbește.

[2] „Gramatica, înainte de a fi un instrument de exprimare a gîndirii noastre logice, e un instrument care ia parte la făurirea și orientarea ei". H. W a l d , RL, p. 124. O prezentare modernă a relației limbă-gîndire este V y g o t s k y, TL. Vezi și observațiile lui G r a u r , S, p. 13—16.

[3] G r e i m a s , *Sémantique*, p. 133. Cf., pentru viziunea tradiționalistă asupra relației gîndire-sintaxă, I v ă n e s c u , *Gramatica*.

[4] „Le jeu syntaxique qui consiste à reproduire chaque fois, en millions d'exemplaires, un même petit spectacle, comportant un procès, quelques acteurs et une situation plus ou moins circonstanciée, est peut-être truqué et ne correspond pas à la manière d'être des choses dans le monde «réel». N'empêche que, grâce au symbolisme linguistique, c'est notre vision du monde et notre façon de l'organiser — seules possibles — que nous développons ainsi devant nous au moyen des règles syntaxiques". G r e i m a s , *Sémantique*, p. 117.

[5] R o b i n s , GL, p. 18. A r i s t o t e l , *De interpretatione* 3, 16 b, definea astfel verbul: „Un verb este totdeauna un semn a ceva spus despre altceva, adică ceva care aparține unui subiect sau este conținut într-un subiect". „Categoriile pe care le-au instaurat [gînditorii greci] (nume, verb, gen gramatical etc.) se întemeiază tot pe baze logice sau filozofice". B e n v e n i s t e , PLG, p. 19.

[6] M i r c e a F l o r i a n , în comentariul la *Organon*, I,

Scanned with OKEN Scanner

București, 1957, p. 21. E. Hoffmann, *Die Sprache und die archaische Logik*, Tübingen, 1925, p. 77 ș.u. susține teza contrară: concepția că Aristotel și-a creat logica aplicînd realității categoriile gramaticale este falsă. Lucrurile s-au petrecut exact invers: gramatica a rezultat din aplicarea la fenomenele lingvistice a categoriilor studiate ontologic de Aristotel. (Albrecht, *Sprache*, p. 45).

[7] Prantl, *Logik*, p. 208, 210, n. 358.

[8] Joja, SL, II, p. 62. Ca exemplu se dă raportul dintre gramatica limbii grecești (și în genere a limbilor indoeuropene) și propozițiile predicative („subject-predicate propositions"). Cf. și „Judecata S-P s-a format sub influența unei anumite structuri sintactice: propoziția alcătuită dintr-un subiect și un predicat". H. Wald, RL, p. 112.

[9] Șăineanu, *Raporturile*, p. 7.

[10] Robins, GL, p. 18. Cf. și A. Stöhr, *Die Abhängigkeit der kategoriellen Logik von dem Indo-Germanischen Sprachbau*, în H. Junker, *Sprachphilosophisches Lesebuch*, Heidelberg, 1948, p. 256 ș.u.

[11] *Catégories de pensée et catégories de langue*, în PLG, p. 63 ș.u., comentariu la Aristotel, *Categorii* IV.

[12] „Il pensait définir les attributs des objets, il ne pose que des être linguistiques".

[13] Prantl, *Logik*, p. 206, susține și el că *poziția* și *posesia* au fost introduse în tabelul categoriilor din rațiuni lingvistice.

[14] Benveniste, PLG, p. 73. Cf. și „C'est ce qu'on peut *dire* qui délimite et organise ce qu'on peut penser". *Ibidem*, p. 70.

[15] Ne gîndim la tabelul categoriilor elaborat de Kant, CRP (calitate, cantitate, relație și modalitate, fiecare cu mai multe diviziuni).

[16] Saussure, CLG, p. 165, e autorul afirmației: „Considerată în sine, gîndirea e un fel de nebuloasă, în care nimic nu e delimitat cu necesitate".

[17] Rodis-Lewis, *Lamy*, p. 45, care interpretează această aserțiune în felul următor: „Le découpage du réel, qui com-

mande la dénomination, varie donc selon les besoins et l'état de la civilisation". În *Tratatul* său din 1703, Frain du Tremblay scrie: „Chaque langue doit donc nécessairement tenir des perfections et des défauts du peuple qui la parle". T r e m b l a y , *Traité*, p. 273.

[18] R o s i e l l o , LI, p. 18.

[19] C h o m s k y , *Cartesian*, p. 96, n. 63. E. F i e s e l , *Die Sprachphilosophie der deutschen Romantik*, Tübingen, 1927.

[20] R o s i e l l o , LI, p. 82.

[21] *Ibidem*, p. 84.

[22] „Der Bau der Sprachen im Menschengeschlechte darum und insofern verschieden ist weil und als es die Geisteseigentümlichkeit der Nationen selbst ist ". H u m b o l d t , *Verschiedenheit*, p. 38.

[23] „Die Geisteseigentümlichkeit und die Sprachgestaltung eines Volkes stehen in solcher Innigkeit der Verschmelzung in einander, dass, wenn die eine gegeben wäre, die andere müsste vollständig aus ihr abgeleitet werden können [...] Die Sprache ist gleichsam die äusserliche Erscheinung des Geistes der Völker; ihre Sprache ist ihr Geist und ihr Geist ihre Sprache; man kan sich beide nie identisch genug denken". *Ibidem*, p. 37. Credința într-o interdependență limbă-mentalitate rezultă și din titlul unei lucrări publicate de J.D. Michaelis în 1759: *De l'influence des opinions sur le langage, et du langage sur les opinions*. Cf. R o s i e l l o , LI, 89—90.

[24] W. v. H u m b o l d t , *Schriften zur Sprachphilosophie*, Werke herausg. von A. Flitner und K. Giel, III, Stuttgart, 1963, p. 64.

[25] Cit. de D e l a c r o i x , LP, p. 33.

[26] Cf. M a t t o s o - C a m a r a , în *Acte București*, II, p. 329.

[27] Cf. A l b r e c h t , *Sprache*, p. 20. Pentru Humboldt, influențat de filozofia lui Kant, limbajul este o schemă trans-

Scanned with OKEN Scanner

cendentală a analizei realității. Rosiello, LI, p. 91. Aprecieri asupra concepției lui Humboldt la Cassirer, *Philosophie;* R.L. Brown, W. *von Humboldt's conception of linguistic relativity*. Haga, 1967; R. L. Miller, *The linguistic relativity principle and humboldtian ethnolinguistics*. Haga, 1968; din punctul de vedere al lingvisticii marxiste în Graur-Wald, SIL, p. 39—43.

[28] H. Steinthal, *Kleine Schriften*, p. 201, cit. de Delacroix, LP, p. 40. Relația limbă-mentalitate e studiată dintr-un punct de vedere psihologist de către A. Sechehaye, în „Journal de psychologie", 1933.

[29] Delacroix, LP, p. 8.

[30] Mounin, *Traduction*, p. 43; Ullmann, *Précis*, p. 300; H. Basilius, *Neo-Humboldtian ethnolinguistics*, „Word" VIII, 1958. Lucrări fundamentale pentru înțelegerea acestei concepții aparțin lui Leo Weisgerber: *Vom Weltbild der deutschen Sprache*, I, Düsseldorf, 1953; *Die sprachliche Zukunft Europas*, Lüneburg, 1953; *Grundformen sprachlicher Weltgestaltung*, Köln/Opladen, 1963. Vezi și studiile reunite în volumul omagial *Sprache — Schlüssel zur Welt. Festschrift für Leo Weisgerber*, Düsseldorf, 1959. Din vasta bibliografie a problemei mai citățm aici critica făcută de E. Seidel, *Weltbild*, în „Deutschunterricht" XI, 1958, 7, p. 337—349.

[31] Wartburg, PML, p. 186. „Dacă fiecare cuvînt, fiecare enunț *sînt o ipoteză privitoare la lume*, această ipoteză e supusă fără încetare verificării, fie a practicii, fie a cugetării". Mounin, *Traduction*, p. 275—276.

[32] „Nicht nur das Denken ist, wie Platon es genannt hat, ein «Gespräch der Seele mit sich selbst», sondern, bis in die Schlicht der Wahrnehmung und der Anschauung, ja bis in die Tiefe des Gefühls reicht diese Verbundenheit und diese unlösliche Verschmolzenheit mit der Sprache zurück". Cassirer, *Philosophie*, p. 138.

[33] *Pathologie de la conscience symbolique*, „Journal de Psychologie", 1929, p. 29.

Scanned with OKEN Scanner

[34] „jeden Volk in seiner Sprache eine Weltauffassung niedergelegt sei". L e o W e i s g e r b e r , cit. de A l b r e c h t, *Sprache*, p. 164.

[35] W a r t b u r g , PML, p. 186.

[36] „Der Mensch baut sich in seinem Geist, auf dem Feld der Sprache, die Welt noch einmal als eine Welt symbolischer «Dinge» auf, und nun beginnt die Welt im System der Sprache Ordunng für ihn zu gewinnen". B r u n o S n e l l , *Der Aufbau der Sprache*, Hamburg, 1961, p. 61. Cf. și „Ordinea gîndirii e legată de un anumit sistem lingvistic. Diferitele limbi constituie sisteme care predetermină formele și categoriile prin care individul comunică cu ceilalți, analizează lumea". P i e r r e H a d o t , cit. de H. W a l d , RL, p. 44.

[37] „Wir denken, fühlen und empfinden, wir gestalten unser Leben so, wie es uns die vorgefundenen und vorgestalteten sprachlichen Formen vermitteln". O.F. B o l l n o w , *Aspekte der gegenwärtigen deutschen Philosophie*, în „Universitas", Zeitschrift für Wissenschaft, Kunst und Literatur, 1965, 8, p. 817.

[38] *La métaphysique et le langage*. Paris, 1960, p. 182.

[39] R. C a r n a p , *Der logische Aufbau der Welt*, Berlin 1928, p. 15; I d e m , *Logische Syntax der Sprache*, Wien, 1934, p. 259 ș.u. Pentru critica poziției neopozitiviste în chestiunea limbajului, vezi C o r n f o r t h , *Marxism*. Pentru o orientare de ansamblu în discuțiile purtate de filozofii secolului al XX-lea în jurul problemelor limbii, vezi I p s e n , *Sprachphilosophie der Gegenwart*, Berlin, 1930; O. F u n k e , *Zur Sprachphilosophie der Gegenwart*, în *Studien zur Geschichte der Sprachphilosophie*, Berna, 1928; H. W e i n , *Sprachphilosophie der Gegenwart. Eine Einführung in die europäische und amerikanische Sprachphilosophie des 20. Jahrhunderts*, Haga, 1963.

[40] Pentru „ipoteza Sapir-Whorf" vezi H. H o i j e r (ed.), *Language in culture*. Conference on the interrelations of language and other aspects of culture. Chicago, 1954. Critica acestei ipoteze la G r a u r - W a l d , SIL, p. 166—167.

[41] Sapir, cit. de Whorf, *Sprache*, p. 74.
[42] Cit. de Ferry, *Sapir*, p. 14.
[43] Sapir, *Selected writings*, Berkeley and Los Angeles, 1949, p. 153. Am găsit aceeași comparație în Black, *Reality*, p. 338: „Putem trece de la un mod sistematic de reprezentare spațială la altul cu ajutorul regulilor de transformare a coordonatelor [...] Dar regulile de transformare a coordonatelor nu dau nici o informație despre spațiu; la fel, regulile de traducere pentru grupuri de limbi nu ne spun nimic despre natura ultimă a realității".
[44] Ferry, *Sapir*, p. 12, 18. O privire sintetică asupra problemelor care îi interesează pe etnolingviști, la Pottier, *Ethnolinguistique*. Cf. întregul fascicul 18, 1970, din revista „Langages".
[45] Whorf, *Sprache*, p. 7—8.
[46] *Ibidem*, p. 12; Sarles, *Question*, p. 80.
[47] Wartburg, PML, p. 22.
[48] Whorf, *Sprache*, p. 12—13.
[49] *Ibidem*, p. 52.
[50] Wartburg, PML, p. 184, unde se spune mai departe că teoria cîmpurilor semantice a lui Trier și ipoteza Sapir-Whorf se completează în mod util și că e de dorit ca între ele să se stabilească o legătură rodnică. Pentru cunoașterea ideilor lui Whorf se poate consulta, în afară de Whorf, *Sprache*, și *Selected writings of Benjamin Lee Whorf*, ed. by J.B. Caroll, New-York-London, 1956.
[51] J. Trier, *Das sprachliche Feld*, în „Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Bildung", 10, 1934, p. 428—449.
[52] „Das Sein selbst [...] sei nicht unabhängig von Art und Gliederung des sprachlichen Symbolgefühges".
[53] Albrecht, *Sprache*, p. 163—164, unde se găsește și citatul reprodus în nota precedentă. Vezi și S. Öhman, *Wortinhalt und Weltbild*, Stockholm, 1951.
[54] Benveniste, PLG, p. 25.
[55] *Ibidem*, p. 83.
[56] *Ibidem*, p. 6. Așa-zisele categorii mentale sau legi ale gîndirii reflectă într-o mare măsură organizarea categoriilor lingvistice. *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

[57] *Ibidem*, p. 82.
[58] Martinet, ELG, p. 15.
[59] Vezi Saussure, CLG, p. 34, 97.
[60] Mounin, *Traduction*, p. 25—26.
[61] Martinet, *Syntax*, p. 10.
[62] Martinet, ELG, p. 16. Vezi și Malmberg, *Tendances*, p. 195.
[63] *Sémantique*, p. 117.
[64] Whorf, *Sprache*, p. 12—13.
[65] Pentru alte exemple de același tip, vezi p. 156—158 din cartea de față.
[66] Această viziune are influență și asupra unor fapte de civilizație: calendarul, plata cu ora, dobînda anuală, chiriile lunare. Whorf, *Sprache*, p. 95.
[67] *Ibidem*, p. 87.
[68] Dar și schiorii de limbă franceză au mulți termeni referitori la variatele aspecte ale zăpezii. Mounin, *Traduction*, p. 193.
[69] Albrecht, *Sprache*, p. 141.
[70] Mounin, *Traduction*, p. 74.
[71] Albrecht, *Sprache*, p. 141.
[72] Ferry, *Sapir*, p. 19. Exemplele de tipul discutat arată că, de la o limbă la alta, se observă o „densitate inegală a vocabularului pe anumite zone semantice. Există „spectre semantice" înguste și largi: anumite limbi sînt bogate din punct de vedere lexical în anumite domenii. Weinreich, *Définition*, p. 79.
[73] Malmberg, *Tendances*, p. 189.
[74] Lamb, în Hill, *Linguistics*, p. 46.
[75] Albrecht, *Sprache*, p. 141.
[76] Vorbitorii limbii navaho au același semn pentru *albastru* și *verde*, dar disting foarte bine aceste culori. Pottier, *Ethnolinguistique*, p. 8.
[77] Mounin, *Traduction*, p. 199.
[78] Rodis-Lewis, *Lamy*, p. 46. („Les différentes manières de voir les choses portent à leur donner des mots différents").

Scanned with OKEN Scanner

[79] *Introducere în lingvistică*, ed. a II-a, București, 1965, p. 48.

[80] După H j e l m s l e v , *Prolegomena*, p. 50.

[81] După M o u n i n , *Traduction*, p. 264—265.

[82] „E tot atît de arbitrar să deducem limba din mentalitate, ca și mentalitatea din limbă. Ambele sînt un produs al împrejurărilor; sînt fapte de civilizație. J. V e n d r y e s , cit. de I o r d a n , LR, p. 317, n. 1.

[83] H. W a l d , RL, p. 118.

[84] M o u n i n , *Traduction*, p. 264. Exprimînd poziția filozofiei marxiste în problema realitate-gîndire-limbaj, H. W a l d , *Elemente*, p. 153, spune că „Nu limbajul predetermină categoriile prin care individul comunică cu ceilalți și analizează lumea [...], ci cele mai generale însușiri și raporturi ale lumii reale determină formarea categoriilor și a expresiei lor lingvistice".

[85] B l a c k , *Reality*, p. 388 și, tot acolo, citim că „dacă putem analiza un fapt, putem în principiu descoperi structura logică a realității fără a recurge în prealabil la limbaj".

[86] G r a u r , S, p. 15.

[87] S c h a f f , *Semantică*, p. 379, cit. de A l b r e c h t , *Sprache*, p. 271—272.

[88] M. S. K o s l o v a , în „Voprosî Filosofii", 1965, 9, cit. de A l b r e c h t , *Sprache*, p. 165.

[89] D e s c a r t e s , *Discours*, p. 13.

[90] „Dacă îngerii ar vorbi o limbă sensibilă și inteligibilă pentru oameni, cum par să indice cuvintele Sfîntului Pavel, această limbă ar putea fi modelul de perfecțiune pentru toate limbile [...] Dar acest model ne lipsește". T r e m b l a y , *Traité*, p. 5.

[91] „Les langues, considérées en elles-mêmes et selon leur nature, sont parfaitement égales". *Ibidem*, p. 6.

[92] „Da Denken und Sprechen sich immer wechselsweise vollenden, so wirkt der richtige Gang in beiden auf eine ununterbrochene Fortschritte verbürgende Weise". H u m b o l d t , *Verschiedenheit*, p. 279. „În același timp cu vorbirea se dezvoltă gîndirea". G r a u r , S, p. 15.

[93] T u r g o t , cit. de L. W a l d , *Progresul*, p. 11—12.

Scanned with OKEN Scanner

[94] Limba progresează continuu ca rezultat al perfecționării gîndirii și al efortului pentru transmiterea ei (Whitney); „prin latura ei de conținut, limba reflectă mersul ascendent al gîndirii de la concret la abstract și apoi la concretul logic". L. Wald, *Progresul*, p. 23, 49.

[95] Brøndal, *Prépositions*, p. 114—115.

[96] *Ibidem*, p. 119; cf. și p. 99.

[97] În prima jumătate a secolului trecut, Franz Bopp socotea că limbile trec obligatoriu printr-o fază inițială, numită organică, caracterizată prin acordul perfect între logică și gramatică, urmată de o fază de decadență. L. Wald, *Progresul*, p. 17.

[98] L. Wald, *Progresul*, p. 201.

[99] Jakobson, ELG, p. 84.

[100] Cf. și opiniile exprimate de Viggo Brøndal: „Credința dogmatică în progres presupune [...] o tendință constantă spre un optimum, adică spre o normă absolută, raționalitate definitivă. Dar noțiunea de normă absolută este ea însăși, fără îndoială, o pură utopie. Nici o normă — bogată sau săracă, abstractă sau concretă — nu e privilegiată. Orice normă este propriul ei optimum". Brøndal, *Prépositions*, p. 115.

[101] Totuși nu sînt puțini lingviștii care contestă progresul în limbă (Vendryes, Brøndal, Mounin). Vezi, Graur, S, p. 21.

[102] Mounin, *Traduction*, p. 8.

[103] Graur, S, p. 18.

[104] Nida, *Translation*, p. 483, n. 1.

[105] Din vasta bibliografie a chestiunii semnalăm aici numai: Jakobson, ELG, p. 78—86; Mounin, *Traduction* (vezi comentariile lui Graur, S, p. 17—24); Leo Weisgerber, *Die sprachliche Gestaltung der Welt*, Düsseldorf, 1962; J. C. Catford, *A linguistic theory of translation*, Londra, 1965; Nida, *Translation*; E.A. Nida, Ch. R. Taber, *The theory and practice of translating*, Leiden, 1969.

[106] Fiecare limbă „poartă amprenta unei viziuni particulare asupra lumii, a unei mentalități și sensibilități diferite,

și din acest punct de vedere [limbile] sînt intraductibile". W a n d r u s z k a , *Esquisse*, p. 183. E relativ ușor să traduci dintr-o limbă europeană în alta, din cauză că există o „comunitate culturală europeană". M o u n i n, *Traduction*, p. 218.

[107] B l o o m f i e l d , *Language*, p. 139.

[108] „În privința denotației, tot ceea ce se poate spune într-o limbă poate fi spus, fără îndoială, și în alta". B l o o m f i e l d , *Language*, p. 277—278.

[109] Diferența dintre *denotativ* și *conotativ* va fi explicată mai departe la p. 204 ș.u.

[110] Limbajul științific e cel mai traductibil, deci, cu cît e mai abstractă, gîndirea e mai puțin lipită de limbaj. J. C o h e n, *Poétique*, p. 34.

[111] M o u n i n , *Traduction*, p. 167.

[112] G r a u r , S, p. 17.

[113] N i d a , *Translation*, p. 483, n. 1. Cf. și S a p i r , *Langage*, p. 203: „Conținutul latent al tuturor limbilor e același, și anume cunoașterea intuitivă generală a experienței".

[114] M o u n i n , *Traduction*, p. 168.

[115] H u m b o l d t , *Verschiedenheit*, cit. de M o u n i n , *Traduction*, p. 166.

[116] W a h l , *Philosophie fr.*, p. 147, 152.

[117] B r é a l , *Sémantique*, p. 335.

[118] Între cele două persoane ar trebui să existe o identitate de experiență cognitivă și afectivă.

[119] B l o o m f i e l d , *Language*, p. 27.

[120] G r a u r , S, p. 20.

VII
Sensul cuvîntului o problemă a lingvisticii şi a logicii

Introducere

Pentru specialişti, ca şi pentru profani, comunicarea cu ajutorul limbajului articulat prezintă două aspecte: conţinutul, înţelesul care se transmite, şi materialul — fonetic şi grafic — care îmbracă înţelesul. Conţinutul este ceea ce oamenii au, şi ţin, să-şi comunice unul altuia; existenţa universului de înţelesuri şi necesitatea socială a comunicării constituie prima condiţie a folosirii limbajului. Materialul limbii — numit şi *expresie* — face posibilă exprimarea conţinutului, vehicularea sa de la emiţătorul mesajului la destinatar, receptarea şi interpretarea sa de către destinatar. Existenţa acestui material este cea de-a doua condiţie a folosirii limbii. De altfel nici o formă de comunicare (prin gesturi, mimică, semnalizare cu lumini, steguleţe etc.) nu e de conceput fără **conţinut**, adică *ceva care se comunică*, (de natură imaterială, ideală) şi fără **expresie**, adică ceva material, care *înlocuieşte*, *reprezintă şi transportă* conţinutul.

Cele două aspecte sau laturi amintite mai sus nu numai că sînt, amîndouă, necesare, ci sînt şi inseparabile; ele se presupun reciproc, ca şi cele două pagini ale unei foi

de hîrtie [1]. Rostul sunetelor limbii este să îmbrace conținutul lingvistic iar funcționarea mecanismelor expresiei nu poate fi înțeleasă decît prin raportare permanentă la ceea ce exprimă. La rîndul său, conținutul lingvistic nu poate fi comunicat decît după ce în prealabil a fost materializat (fonetic sau grafic); el este transmis în *timp*, desfășurat pe axa temporală, ceea ce presupune *analiză* (disecare, fragmentare) și *succesiune*. Analiza și transmiterea cu caracter succesiv sînt posibile numai grație expresiei materiale.

Solidaritatea care leagă expresia materială a limbajului de conținutul său ideal nu i-a împiedicat pe lingviști (de altfel, și pe filozofi) să disjungă cele două laturi și să le cerceteze separat, din nevoi metodologice. Ei au împins analiza mai departe și, în planul conținutului, au făcut diferența între sensurile unităților lingvistice mai mici și mai mari, mai simple și mai complexe. În virtutea unei tradiții care se menține încă foarte bine, studiul conținutului e împărțit la două ramuri ale lingvisticii: lexicologia (al cărei obiect îl formează cuvîntul) și gramatica. Una din subdiviziunile lexicologiei se ocupă de înțelesul cuvintelor considerate independent de legarea lor în enunțuri și de eventualele caracteristici formale pe care le primesc în enunțuri. Această disciplină se numește *semantică*; pentru a preveni unele confuzii posibile cu alte utilizări ale acestui termen, el ar trebui înlocuit cu perifraza greoaie *semantică lingvistică în sens tradițional* (sau *clasic*). În gramatică se cercetează sensurile cuvintelor ca părți ale enunțurilor (în loc de *sens*, se spune, în acest caz, foarte frecvent *funcție* sau *rol sintactic*), sensurile (funcțiile) grupurilor de cuvinte și ale propozițiilor și frazelor. Acest studiu este o parte a sintaxei și i se mai spune și *semantica sintactică*. Tot în gramatică se cercetează și sensurile (conținutul) segmentelor sau părților cuvîntului care se modifică în procesul flexiunii; aceste segmente sînt morfemele de gen, număr, caz, persoană, timp, mod, diateză [2] (din acest punct de vedere există

Scanned with OKEN Scanner

diferențe mari de la o limbă la alta, întrucît nu toate aceste morfeme există în orice idiom). Acest studiu este cuprins în morfologie și ar trebui denumit *semantică morfologică*, dar expresia nu este consacrată. Trebuie să observăm imediat că înțelesul unor morfeme e legat de utilizarea cuvîntului în enunțuri — ceea ce face, în principiu, foarte dificilă separarea sensurilor morfologice de cele sintactice —, de exemplu înțelesul morfemelor ce exprimă cazul. Pentru unele limbi sau familii de limbi, foarte sărace în flexiune sau lipsite de flexiune, utilitatea diviziunii tradiționale a gramaticii în morfologie și sintaxă a fost contestată.

Dintre unitățile limbii, *cuvîntul*, *propoziția* și *fraza* i-au interesat și îi interesează pe logicieni. Cuvîntul a fost pus în relație cu noțiunea, propoziția cu judecata și anumite tipuri de frază cu raționamentul. Pe logicieni îi preocupă *conținutul* unităților amintite, mai exact conținutul cuvîntului (considerat independent de legăturile contractate în enunțuri), atît ca materializare și mijloc de fixare a unei noțiuni, cît și ca semnificare a unor obiecte din realitate, — funcțiile sale sintactice principale (subiect, predicat) și conținutul enunțului (mono-sau pluripropozițional). Mai pe scurt, preocupările logicienilor coincid parțial cu ale lingviștilor specializați în *semantică lingvistică* (în sens tradițional) și în *semantică sintactică*. În lucrarea noastră, interesată de aspectele interdisciplinare ale cercetării limbajului, ne vom ocupa numai de sensul cuvîntului (în capitolul de față) și de sensul enunțului (în capitolul următor). Nu ne-am propus să expunem, fie și rezumativ sau în esență, tot ce s-a spus mai important despre aceste două probleme în lingvistică și, cu atît mai puțin, în logică. Scopul nostru este de a semnala cîteva principale preocupări comune ale lingviștilor și logicienilor, de a nota schimbările de optică survenite în decursul vremii, mai ales în epoca modernă, și de a atrage atenția lingviștilor asupra cîștigului ce l-ar putea realiza din lărgirea

Scanned with OKEN Scanner

orizontului semanticii prin adoptarea unor concepte, puncte de vedere, distincții etc. ale logicienilor.

Antichitatea

Filozofii antichității au emis considerații de semantică descriptivă remarcînd fenomene ca polisemia, sinonimia și omonimia. Aceleași fenomene i-au interesat și pe filologi[3]. Aristotel, analizînd cîteva cuvinte polisemantice, recurge la un procedeu de factură modernă: evidențierea *opozițiilor* (cuvîntul polisemantic are mai multe antonime). Adjectivul *ascuțit*, de pildă, are două contrare, *grav* (cînd se vorbește despre voce) și *tocit* (în legătură cu un obiect) „căci nu același ascuțit este contrarul gravului și tocitului, deși ascuțitul este contrarul amîndurora“ [4].

Remarcabilă este discuția purtată în jurul semnului lingvistic de către filozofii stoici. Prefigurînd o teorie semantică a epocii moderne, aceștia stabilesc distincția între corpul material al semnului, înțelesul său ideal și obiectul denumit: „Trei lucruri se leagă între ele: *to semainomenon* (ceea ce e denumit)[acesta corespunde noțiunii], *to semainon* (ceea ce denumește) [acesta e învelișul fonetic sau grafic al cuvîntului] și *to tynkhanon* [obiectul]“ [5]. Sunetul și obiectul sînt „corpuri“, ceea ce e denumit e „incorporal“. Această trihotomie reapare în semantica actuală sub denumirea de „triunghiul lui Ogden și Richards“.

Filologii antichității s-au ocupat și de semantica istorică: evoluția sensurilor era concepută — în mod greșit — ca o abatere de la sensul „adevărat“ (adevărat = originar), o decădere provocată de necunoașterea de către generațiile actuale a literaturii vechi [6]. Această concepție, ca și ignorarea legilor foneticii istorice (formulate abia în secolul al XIX-lea), a compromis cercetările etimologice — atît de îndrăgite — ale antichității[7]. Folosirea unui cuvînt într-o accepție nouă constituie un procedeu atribuit de cei vechi literaturii. Intră aici

fenomene ca: utilizarea în sens abstract a unui cuvînt concret (și invers), denumirea întregului printr-un termen care, în vorbirea comună, desemnează numai partea (și invers), deplasarea semantică numită *metaforă* și altele, numite de obicei figuri de stil. Iată un exemplu de metaforă („trecerea asupra unui obiect a numelui altui obiect“ [8]) din categoria numită de Aristotel „după analogie“: „Bătrînețea într-o viață e ceea ce-i seara într-o zi. Se va putea dar spune, în loc de *seară* «bătrînețea zilei» sau, cum face Empedocle, în loc de *bătrînețe*, «seara vieții» sau «amurgul vieții»“ [9]. Filologii antichității n-au observat că asemenea figuri de stil nu sînt apanajul literaturii, ci sînt adesea utilizate de vorbitorii ne-artiști; sensul nou poate fi acceptat de mai multe persoane și se ajunge treptat la generalizarea lui în limbă. Inovația stilistică devine astfel un element explicativ în semantica istorică, lucru prețuit de lingviști de-abia în secolul al XIX-lea.

Revenind la semantica descriptivă, trebuie să amintim încă o dată de clasificarea cuvintelor în părți de vorbire. Distincția nume/verb are, pentru filologi, o bază semantică (nu exprimă, respectiv exprimă, ideea de timp [10]) și logică (numele are capacitatea virtuală de a fi subiectul judecății, iar verbul de a fi predicatul judecății). Afară de nume și verbe, se mai vorbea despre particule (considerate de Aristotel „sunete fără înțeles“ [11]). Li se atribuie în general stoicilor stabilirea unei clase lexicale mult discutate de-a lungul secolelor: *syncategoremata*, cuvintele care au sens numai cînd sînt folosite împreună cu altele[12] (vezi mai departe, p. 184.)

Evul mediu

În evul mediu, filozofii reiau clasificarea semantică a părților de vorbire sau propun alte clasificări, tot semantice, ale cuvintelor. De pildă Occam (1285-1349), în *Summa logicae*, clasifică termenii în categorematici, abstracți și concreți, absoluți și conotativi, uni-

Scanned with OKEN Scanner

voci și echivoci [13]. Se publică opuscule cu titlul *Tractatus de syncategorematibus*, arătîndu-se importanța acestei categorii de cuvinte în formularea judecăților (adăugarea sau suprimarea unor cuvinte sincategorematice afectează adevărul sau falsitatea unor judecăți[14]). Se naște o controversă în jurul înțelesului prepozițiilor și conjuncțiilor; aceste categorii de cuvinte sînt „semnificative" sau nicinu trebuie considerate părți de vorbire?[15] Astfel Abélard (1079-1142) citează părerea că aceste cuvinte au o „imperfecta significatio" și se arată de acord cu cei ce le exclud din rîndul părților de vorbire, pe motivul că n-au înțeles prin ele însele [16]; prepozițiile determină unele proprietăți ale lucrurilor denumite prin cuvintele pe lîngă care stau, iar conjuncțiile exprimă legătura dintre obiecte, deci o anumită proprietate a acestora [17]. Opoziția dintre cuvintele categorematice și sincategorematice a format obiectul multor discuții; o găsim și la Dimitrie Cantemir, în *Compendiolum universae logices institutionis*, I, I, 13. În genere, prin „categorematice" se înțeleg noțiunile independente și valabile în sine, iar prin „sincategorematice" elementele formale, al căror rol e numai să determine noțiunile categorematice. Sînt cuvinte care nu înseamnă nimic prin ele însele, dar care, însoțindu-le pe altele, le extind sau le restrîng înțelesul [18]. În literatura mai nouă a problemei, acestei distincții (numită de obicei scolastică) îi corespunde clasificarea în cuvinte care denumesc noțiuni și cuvinte care exprimă relațiile dintre noțiuni.

În evul mediu se publicau de asemenea opuscule cu titlul *De relativis* (pronume relative și alte cuvinte care se referă, în text sau vorbire, la alți termeni: *cine*, *acesta*, *altul*, *același*, *al meu* etc.; unii „termeni relativi" se refereau la „substanțe", alții la „accidente"), discutîndu-se și ambiguitățile rezultate din folosirea „termenilor relativi".

Logica numită „modernă", care s-a dezvoltat la universitatea din Paris, la începutul secolului al XIII-lea [19],

introduce distincția dintre *semnificație* și *supoziție* (*suppositio*) [20]:
— *Semnificația* e proprietatea unui cuvînt de a desemna ceva, un obiect diferit de sine (sau, cum se spune în mod obișnuit, proprietatea de a substitui un obiect);
— *Suppositio* este proprietatea cuvîntului de a fi interpretabil, într-o propoziție dată, în felul următor: „supoziție materială", cînd termenul e interpretat pentru sine însuși, ca în „*Omul*" *este un substantiv*; „supoziție simplă", cînd termenul e luat ca un universal (de pildă, în *Omul este o specie*); „supoziție personală", cînd e interpretat ca un individ real (de pildă, în *Omul aleargă*)[21].
Am amintit această pluralitate semantică în legătură cu ambiguitatea cuvintelor, una dintre imperfecțiunile limbilor naturale (vezi mai sus , p. 87).

Semantica lingvistică

Ca ramură a științei limbii, semantica apare în veacul trecut. Este ultimul născut dintre compartimentele lingvisticii și a fost totdeauna „ruda săracă" a acestei științe [22]. Părintele ei a fost Bréal (1883) care a creat atunci și termenul *semantică*, dar nu trebuie trecut cu vederea nici Hermann Paul, care, în *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1880), consacră 30 de pagini schimbărilor de sens („Wandel der Wortbedeutung"). Învățatul german clasa evoluțiile semantice după tradițiile retoricii antice (abstractizare, concretizare, specializare, generalizare, alunecare, metaforă, eufemism, litotă etc.) [23]. Printre precursori e citat și Christian C. Reisig, în prelegerile sale despre lingvistica latină (1825)[24]. Semantica lingvistică se constituie ca o disciplină *istorică*, propunîndu-și să reducă varietatea mutațiilor de sens individuale la cîteva legi sau tendințe generale analoge legilor din fonetica istorică, de pildă: restrîngerea sensului, lărgirea, transferul, degradarea, înnobilarea sensului [25]. Ea și-a împrumutat metodele — cum arată Greimas — din retorica clasică și din psiho-

Scanned with OKEN Scanner

logia introspecției[26]. Acest prim tip de semantică, numit *tradițională*, a căutat să identifice cauzele schimbărilor de sens și a deosebit cauzele externe (cum sînt: dispariția, crearea, transformarea unor obiecte) de cauzele interne (conflictul dintre omonime, sinonime ș.a.)[27]. Anul 1931 marchează trecerea semanticii lingvistice în etapa *structuralistă*[28], în ceea ce privește studiul sensurilor lexicale. În lucrarea sa fundamentală din 1943, Louis Hjelmslev pune bazele unui studiu structuralist al conținutului lingvistic lexical și gramatical („pleremática"[29]). Cîtva timp s-a manifestat la unii structuraliști — în special din S.U.A. — tendința de a exclude examinarea conținutului din gramatică și fonologie, iar lexicologia structurală a avut inițial puțini adepți. S-a vorbit, de pildă, despre utilitatea unei „lingvistici asemantice"[30]. Ideea că fonemele unei limbi pot fi descoperite și inventariate ignorînd înțelesul textelor în care apar (deci tratînd textele ca și cum ar fi redactate într-o limbă necunoscută) a fost prezentată uneori (de exemplu, de B. Bloch) ca un deziderat realizabil, dar cu multe complicații[31]. Totuși nimeni n-a tradus în viață proiectul de a descrie sistemul fonologic al unei limbi fără referire la sensul cuvintelor[32]. Cît privește gramatica, s-a spus că sensurile sintactice ale cuvintelor unui enunț pot fi identificate chiar în texte formate din termeni lexicali inventați de lingvist (cf. exemplul, creat de logicianul Carnap, *piroții carulează elatic*[33]). Poziția actuală a majorității lingviștilor este că, avînd în vedere legătura indisolubilă dintre expresie și conținut, analiza și determinarea structurilor fonologice e posibilă numai ținînd seama de conținut, iar analiza și determinarea conținuturilor ne obligă să avem în vedere semnificantul („signifiant"), realizarea sonoră[34]. Un interes major pentru semantica structurală se manifestă abia după al doilea război mondial[35], iar în ultimii ani în cercul adepților teoriei gramaticilor generative — transformaționale[36].

Scanned with OKEN Scanner

Tipice pentru structuralismul aplicat în investigarea vocabularului sînt următoarele probleme: conținutul cuvîntului văzut ca o microstructură, analiza sensurilor în trăsături distinctive, totalitatea vocabularului concepută ca o mascrostructură divizată în cîmpuri semantice [37].

Colaborarea cu logicienii

După cum am arătat mai sus, logicienii s-au ocupat, încă din antichitate, de sensul cuvintelor și al propozițiilor. Ca disciplină riguroasă, semantica logică apare abia la sfîrșitul secolului trecut, creatorul ei fiind Gottlob Frege [38]. Semantica logică (dezvoltată mai ales de Rudolf Carnap și Bertrand Russell) determină condițiile semantice ale gîndirii corecte, ocupîndu-se în esență de problema preciziei (care ține de mijloacele de exprimare), în limbile naturale și artificiale (limbajele științelor). Precizia condiționează posibilitatea gîndirii corecte, căci, dacă mijloacele de exprimare nu respectă anumite condiții, sînt afectate înseși regulile gîndirii (obiectul logicii formale).

Pe logician îl interesează probleme ca următoarele: cum trebuie raportate unele la altele expresiile pentru a nu încălca anumite relații cu obiectul, cît de departe putem opera cu expresiile lingvistice făcînd abstracție de obiecte și cum se restabilește legătura lor cu obiectele [39]. Întrucît și pe lingviști îi interesează relația cuvînt-obiect, relațiile semantice dintre cuvinte, posibilitatea de a analiza pînă la o anumită limită sensul cuvintelor și al propozițiilor fără a face apel la realitatea (extralingvistică) denumită, e limpede că cercetarea sensului apropie pe logicieni de specialiștii în știința limbii [40]. S-a afirmat recent că, fără ajutorul logicii, semantica (lingvistică) e condamnată „să rămînă la stadiul de contemplare a propriilor sale concepte generale“ [41]. Lingviștii au început să utilizeze aparatul logicii sim-

Scanned with OKEN Scanner

bolice, iar logicienii se interesează de felul cum e tratată semnificația în lucrările de lingvistică. Cu toate acestea asistăm la o „convergență între discipline care se ignoră reciproc într-o măsură considerabilă“ [42].
Acest punct de vedere nou, caracteristic pentru spiritul interdisciplinar în care se dezvoltă lingvistica actuală, pledează pentru apropierea lingvisticii de logica modernă și nu de cea clasică, față de care lingviștii continuă să-și exprime rezerve sau chiar neîncrederea [43]. Vezi, de pildă, poziția lui Hjelmslev: „Trebuie să rămînem mai sceptici față de tentativele care au înflorit mai ales în trecut, de a stabili o știință a conținutului lingvistic pe baza logicii conceptuale, printre alte motive, pentru că avem a face cu un *cerc vicios*: logica conceptuală a fost întemeiată pe limbaj [...], logica conceptuală e totdeauna o limbă deghizată“ [44].
Colaborarea dintre lingviști și logicieni se realizează din ce în ce mai rodnic în limitele foarte largi ale unei științe despre care se vorbește mult în ultima vreme: *semiotica* [45]. Primul care a utilizat termenul *semiotică* pare să fi fost John Locke: „A treia ramură a științei, «învățătura semnelor», între care cele mai uzuale sînt cuvintele [...]. Rolul acesteia este să cerceteze natura semnelor de care se servește mintea pentru înțelegerea lucrurilor sau pentru a transmite cunoștințele sale altora“ [46].

Sub denumirea de *semiologie*, noțiunea aceasta apare pentru prima dată în lucrările de lingvistică la Saussure [47], care n-a cunoscut propunerea lui Locke și dezvoltarea ulterioară a semioticii în literatura filozofică [48]. El scrie: „Se poate deci concepe *o știință care studiază viața semnelor în sînul vieții sociale*; ea ar forma o parte a psihologiei sociale și în consecință a psihologiei generale; o vom numi *semiologie* (de la grecescul *semeion* «semn») [...] De vreme ce nu există încă, nu se poate spune ce va fi [49]; dar ea are drept la existență, locul său e determinat dinainte. Lingvistica nu este decît o parte a acestei științe generale“ [50]. Ulterior semi-

Scanned with OKEN Scanner

otica a fost considerată fie — pe linia saussuriană — ca o știință supraordonată lingvisticii, fie ca o ramură a lingvisticii, fie ca o teorie axiomatizată a sistemelor semnificante [51]. În orice caz, semiotica actuală împrumută o parte din vocabularul lingvisticii structurale. În celebra sa definiție a limbii, Saussure spune că: „Limba este un sistem de semne exprimînd idei și, prin aceasta, e comparabilă cu scrisul, alfabetul surdo-muților, scrisurile simbolice, formele de politețe, semnele militare etc. Ea este numai cel mai important dintre aceste sisteme“ [52]. Caracterul de „disciplină de frontieră“ al semioticii este evident. Ea este în curs de construire și consolidare, la încrucișarea dintre sociologie, matematică, psihanaliză, lingvistică, logică [53], estetică și antropologie. În literatura actuală a problemei, cercetătorii francofoni utilizează în continuare termenul *semiologie*, pentru *semiotică*.

Independent de Saussure, Ch.S. Peirce concepe cam în același timp posibilitatea unei științe a semnelor [54]. Semiotica a fost dezvoltată apoi de Ch.W. Morris [55], pentru care ea este știința semnelor, independent dacă sînt ale omului sau ale animalelor, lingvistice sau nelingvistice, adevărate sau false, adecvate sau neadecvate, normale sau patologice [56]. Trei sînt, după Morris, ramurile semioticii: *semantica* (studiază relația semn-obiect), *pragmatica* (al cărei obiect este relația semn-om, raportarea semnelor la oamenii care le întrebuințează) și *sintaxa* (studiază relațiile dintre semne) [57]. Ocupîndu-se de cunoașterea exactă a modului de acțiune a mijloacelor lingvistice, *pragmatica* poate spori influența lor asupra atitudinilor omului. Se știe că limbajul este un organizator puternic al muncii sociale și al variatelor forme ale vieții comune în societate. Pragmatica are deci și o importanță politică: „Un studiu științific al acestei ramuri a semioticii — scrie filozoful german G. Klaus — „ne va ajuta să demascăm mai bine propaganda imperialistă și să difuzăm mai eficient în mase ideile socialismului“ [58]. În legătură

Scanned with OKEN Scanner

cu orientarea filozofică a semioticii trebuie să spunem că operele unora dintre gînditorii semioticieni au promovat idealismul semantic (ultima fază a neopozitivismului), formă extremă a subiectivismului și agnosticismului [59]. O poziție corectă în înțelegerea naturii și a rolului semnelor este aceea care vede în semne forme specifice de reflectare conceptuală a realității obiective [60] și cere ca operarea cu semne, în diferite teorii științifice, să nu se transforme în scop în sine, rupt de reflectarea lucrurilor [61] — cum se întîmplă în lucrările tributare idealismului semantic.

Varietatea fenomenelor în analiza cărora se relevează astăzi utilitatea conceptului de *semn* (lingvistică, logică, psihologie, psihanaliză, antropologie, teoria comunicației, estetică, etnologie, teoria științelor) rezultă din parcurgerea fasciculelor tinerei reviste „Semiotica" organ al „Asociației internaționale de semiotică (semiologie)", întemeiată în ianuarie 1969. Cîteva trăsături foarte generale stau la baza tuturor sistemelor semiotice: (1) să conțină un repertoriu finit de *semne*, (2) să posede un număr de reguli de aranjament care guvernează *figurile* (combinațiile) de semne și (3) să fie independente de natura și de numărul *discursurilor* pe care sistemul ne permite să le producem [62]. În accepția semiotică, *discurs* este nu numai o lucrare de oratorie, ci și o poezie, o compoziție muzicală, un film, un mit etc. [63]. Dintre toate limbajele, limbile naturale sînt cele mai importante: pe lîngă faptul că folosesc — ca orice limbaj — la schimbul de informații, limbile naturale fac posibilă activitatea umană de gîndire și formează baza pentru toate limbajele artificiale [64]. (Studiul acestora din urmă, preconizat încă de Leibniz, a devenit azi un instrument fundamental în înțelegerea structurii limbilor naturale [65].) Semnele limbilor naturale au următoarele patru însușiri: pot fi

legate unele de altele, desemnează ceva, înseamnă ceva și sînt folosite de om (sînt înțelese de el, provoacă reacții)[66].

Definițiile sensului

În semantica lingvistică și logică se observă o mare dificultate în realizarea unui consens în privința conceptului fundamental de *înțeles*. Ce înseamnă în definitiv *sens*? Aceasta e o întrebare pe care lingviștii nu și-au pus-o în trecut, probabil pentru că răspunsul părea că se impune de la sine și chestiunea era prea simplă pentru a forma o temă de investigație; astăzi mulți lingviști o ocolesc, pentru motivul contrar: e prea complicată, depășește forțele lor. Filozofii nu s-au pus nici ei de acord asupra definiției *sensului*. Oricît ar fi de surprinzător lucrul acesta din punctul de vedere al cititorului neintrodus în problematica filozofiei contemporane, trebuie să arătăm că s-a deschis și că e încă în dezbatere o chestiune filozofică fundamentală: Care este sensul cuvîntului *sens*? Avem convingerea că relatarea noastră din paginile care urmează va dovedi că întrebarea aceasta, ciudată și oțioasă la prima vedere, trimite la o problemă care merită din plin să fie dezbătută. Regretabil nu este că s-a scris atît de mult despre ea, ci că ne aflăm încă departe de rezolvare.

Varietatea definițiilor propuse pentru termenul *sens* e descurajantă [67] și nici terminologia nu e unitară (circulă, alături de *sens*, termeni ca *semnificație*, *înțeles*, *accepție*, *valoare*, *funcție*) [68]. S-a spus, cu ironie, că „în lipsa unei explicații satisfăcătoare a noțiunii de *înțeles*, lingviștii care lucrează în domeniul semanticii sînt în situația de a nu ști despre ce vorbesc", așa cum vechii astronomi cunoșteau remarcabil de bine mișcările planetelor, fără să știe ce fel de lucruri sînt planetele [69].

Inițial, prin *sens* se înțelegea în lingvistică numai conținutul lexical al unui cuvînt, apoi s-a vorbit și de sensuri gramaticale (ale morfemelor, părților de propoziție, propozițiilor), despre sensuri „afective"; recent s-a adăugat cercetarea tipului de conținut lingvistic corespunzător intenției vorbitorului (vezi, mai departe, p. 235 ș.u.). Logicienii deosebesc sensul cuvîntului de sensul propoziției (judecății); unii dintre ei consideră că sensul propoziției este o funcție a sensurilor cuvintelor componente (întîi s-a elaborat o teorie a sensului cuvintelor, care ulterior a fost extinsă asupra propozițiilor); alții, dimpotrivă, sînt de părere că sensul unui cuvînt este o funcție a sensului propoziției în care apare [70]. Ne vom referi în cele ce urmează la varietatea definițiilor propuse pentru sensul cuvîntului.

Există o relație reciprocă și reversibilă între cuvînt și obiectul denumit de acesta: „Dacă auzi cuvîntul te gîndești la lucru; dacă de gîndești la lucru, spui cuvîntul"[71]. I se poate reproșa acestui mod de a înțelege sensul faptul că reduce cuvîntul la complexul sonor. Considerăm că relația „reciprocă și reversibilă" se stabilește între cuvînt ca unitate biplană, formată din înveliș material fonetic și sens, și obiectul denumit. Numai că, în felul acesta, *sensul* a rămas nedefinit, iar obiectul exterior cuvîntului, și pe care acesta îl înlocuiește, nu mai poate fi numit tot *sens*, deși joacă un rol, de loc neglijabil, în analiza semantică.

Rezultă că prima categorie de definiții date sensului lexical nu se referă la sens ca *latură*, parte componentă, a cuvîntului, ci la ceva exterior cuvîntului, o entitate de natură, evident, extralingvistică. Stoicii numeau această entitate extralingvistică *tynkhanon*[72]; astăzi i se spune *semnificație*, *denotatum* (sau *denotat*), *designatum* sau *referent*.

Logicianul german Frege, urmat de alții, a propus denumirea *semnificație* (cu care traducem germ. *Bedeu-*

tung): „semnificația unui semn este un obiect perceptibil senzorial“[73].

Lingvistul danez Louis Hjelmslev folosea cu aproximativ același înțeles expresia „semnificație particulară“: „Conținutul limbii e însăși lumea înconjurătoare; semnificațiile particulare ale unui cuvînt [...] sînt înseși *lucrurile* lumii. Lampa de pe masa mea e semnificația particulară a cuvîntului *lampă*“[74].

Semanticianul italian Simone recurge la termenul *denotatum*, definindu-l astfel: „Ceea ce e înlocuit de semn (ciò per cui il segno sta [formularea amintește de definiția medievală a semnului: «aliquid stat pro aliquo»]), datul material (dar nu în mod necesar extern, sensibil, cum pretindea pozitivismul vulgar); *denotatum*-ul e subiectiv și situațional, adică se schimbă de la o împrejurare la alta“[75].

Esteticianul francez Jean Cohen utilizează termenii *referent* și *designatum*: „obiectul real considerat în sine“[76].

Lingviștii actuali adoptă unul dintre termenii enumerați mai sus, introduc alții[77], sau acceptă termenul vechi, dar viciat de ambiguitate, *sens*, cum procedează Emanuel Vasiliu, definindu-l drept „Corelația care se stabilește în mod *convențional*, *stabil* și *explicit* între o secvență de sunete [vezi cele spuse mai sus în legătură cu reducerea cuvîntului-semn lingvistic la învelișul său material] și un fapt sau o situație reală“[78].

Deși nu considerăm că definiții cum sînt cele reproduse mai sus epuizează problema sensului în ansamblul ei, trebuie să observăm că ele privesc un aspect semantic de o covîrșitoare importanță. Lingviștii nefamiliarizați cu cercetările de logică au mult de cîștigat introducîndu-l în preocupările lor, mai ales că, așa cum s-a spus pe bună dreptate, studiile de semantică lingvistică și de lexicografie au avut și au încă de suferit din pricina confuziei persistente între *denotatum* și alte aspecte semantice ale cuvîntului sau din pricină că atare distincții sînt doar intuite în mod vag de lingviști[79].

Lingviștii care cercetează conținutul cuvintelor pentru

Scanned with OKEN Scanner

a elabora definiții lexicografice au în vedere trăsăturile pertinente ale obiectelor denumite, dar nu e sigur că aceste trăsături (extralingvistice) corespund, în planul limbii, trăsăturilor pertinente ale conținutului lexical. Adesea definiția lucrului depășește analiza conținutului semnului[80]. Legătura dintre conținutul cuvîntului și definiția lucrului a fost văzută încă de Aristotel[81]. Confuzia cuvînt-lucru a fost în repetate rînduri reproșată lingviștilor: „Lingvistul, care trebuie să studieze raportul dintre nume și lucru, ar trebui să fie primul care să evite confundarea lor"[82].

Sinonimia, una dintre temele clasice ale lingviștilor, trebuie analizată ținînd seama și de *denotatum*. Două cuvinte sînt sinonime dacă au același înțeles; dar ce înseamnă, în această formulă tradițională, *înțeles?* Expresiile *luceafăr de seară* și *luceafăr de dimineață* au același *denotatum*, aceeași *semnificație* (în sensul lui Frege), adică denumesc unul și același obiect, planeta Venus[83]. Sînt oare aceste expresii sinonime? E probabil că mulți lingviști răspund afirmativ, fără să-și dea seama că, în foarte multe situații similare, ar respinge termenul *sinonimie* (vezi exemplele care urmează). Pentru a denumi pe oameni, limba greacă veche recurgea la unul din cuvintele *brotos* sau *anthropos*; ele par sinonime, avînd același *denotatum*. Dă însă de gîndit faptul că *brotos* îi denumea pe oameni în opoziție cu zeii (deci *brotos*=non-zeu) — îl traducem cu „muritor" — , iar *anthropos* în opoziție cu animalele (deci *anthropos*=non-animal)[84]. Dacă în legătură cu aceste cuvinte epitetul de „sinonimie" ar putea fi utilizat de lingviști, ajungem acum la exemple de termeni substituibili mutual, pentru că se referă la același *denotatum*, dar netratați în lucrările de lexicologie ca sinonime; de pildă, vorbind despre o persoană numită

Scanned with OKEN Scanner

Ionescu, de profesiune *medic* și care urmează să țină o conferință, putem spune:

Ionescu s-a urcat la tribună sau
Medicul s-a urcat la tribună sau
Conferențiarul s-a urcat la tribună.

În împrejurarea amintită, se stabilește o identitate *ad-hoc* de semnificație între *Ionescu*, *medic* și *conferențiar;* această situație de „coreferință" e dedusă de interlocutor din context sau din cunoștințele căpătate de el anterior. Cine va admite însă că *Ionescu*, *medic* și *conferențiar* sînt sinonime? De astă dată e limpede că nu vom spune că e vorba de *același înțeles*, deși termenii se referă la *aceeași persoană;* ei nu sînt „sinonimi", ci „coreferenți". Un atare exemplu confirmă afirmația noastră de mai sus (p. 193), că definirea sensului lexical prin *denotatum* nu epuizează analiza conținutului lingvistic al cuvîntului. Semnificația unui cuvînt nu e totdeauna identificabilă în procesul comunicării; de exemplu, auzind propoziția *s-a întors ieri în capitală*, desprinsă de orice context sau situație, nu vom ști dacă semnificația substantivului este orașul București, Paris, Moscova etc.

De vreme ce sensul unui cuvînt e definit prin alt cuvînt sau printr-un lanț de cuvinte (*a transpira* = *a năduși* sau *deștept* = *ager la minte*), s-a putut susține că sensul unui semn e un semn echivalent sau mai dezvoltat prin care poate fi tradus[85]. Se ajunge astfel la descoperirea unei trăsături lingvistice universale: sinonimia cuvînt-secvență superioară cuvîntului. Relația e adevărată într-un singur sens: nu orice „secvență superioară cuvîntului" (= lanț de cuvinte) are drept sinonim un cuvînt[86].

Conceptul de *denotatum* își dezvăluie utilitatea și în cercetările consacrate limbajului poetic. „Textul literar nu are *referent* (și de aceea nu se supune probei adevărului), ci pune accentul pe propria sa organizare, își face

perceptibilă structura [...]. Limbajul poetic este un limbaj (în parte) opac"[87].

Teoriile care definesc sensul prin obiectul denumit de un semn lingvistic se numesc *referențiale*[88]; împotriva lor s-au formulat critici severe[89], unii arătînd că nu orice cuvînt are un *denotatum* (există termeni fără *semnificație* — în sensul lui Frege —, de exemplu *vîrcolaci*, *centaur*[90]) și e imposibil de interpretat referențial conținutul cuvintelor sincategorematice[91].

Aceste critici sînt, în mare parte, îndreptățite, mai ales atunci cînd se subliniază că analiza conținutului unui cuvînt nu poate fi limitată la cercetarea *semnificației*. Ele nu trebuie să ducă la concluzia— formulată de unii[92] — că pe semanticieni nu-i interesează *denotatum*-ul. Dacă nu există limbă fără cuvinte, faptul se explică prin aceea că nu există limbă în care să fie imposibil să spui, izolat, numele obiectelor[93]; cuvîntul nici nu poate fi definit fără a se avea în vedere funcția sa de denumire a unor obiecte extralingvistice; sînt curente definiții ca acestea: „Cuvîntul e un fragment care e în relație cu un component al realității extralingvistice etc."[94]; „... cea mai mică unitate independentă a limbii care se referă la o anumită realitate extralingvistică sau la o relație dintre atare realități etc."[95].

În legătură cu rolul *denotatum*-ului în semantica lingvistică, propunem să fie reținute următoarele considerații:

(a) Analiza conținutului unui cuvînt, definiția unui sens lexical, nu poate fi redusă la *denotatum* (semnificație). Altminteri am fi obligați să admitem că *Ionescu*, *medic* și *conferențiar* sînt sinonime (vezi exemplul dat mai sus); pe de altă parte, n-am descoperi ce e comun, din punct de vedere semantic, între mai multe utilizări succesive ale termenului *capitală* avînd ca *denotatum* de fiecare dată alt oraș.

(b) Între cuvintele unei limbi există deosebiri mari în ceea ce privește capacitatea referențială.

Pronumele personale și demonstrative trimit totdeauna la persoane, momente, locuri etc. individuale[96], în

Scanned with OKEN Scanner

timp ce substantivele se pot referi și la noțiuni (cînd spunem, de pildă, *locuința* e necesară *omului*, gîndindu-ne la locuințe în general și la oameni în general) sau pot fi lipsite de semnificație (de pildă, *centaur*).
Un substantiv ca *Socrate*, independent deorice context, evocă în mintea omului cult totdeauna o anumită persoană, deci are o semnificație constantă, în schimb *atenian* are ca *denotatum* posibil persoane care variază după împrejurări; individualizarea e ocazională[97].
O situație aparte au cuvintele denumite de Jakobson *shifters* (fr. *embrayeurs* „ambreiori")[98], care trimit la alte cuvinte din enunț. În fraza *A venit Ion, acesta e prietenul meu cel mai bun*, pronumele *acesta* trimite la *Ion*, fiind coreferent cu el; în fraza *București e capitala României, aici se află sediul guvernului țării* adverbul *aici* trimite la *București* , avînd același *denotatum* cu acest nume propriu ; *aici* și *București* sînt cuvinte coreferente.
(c) Cînd traducem dintr-o limbă în alta, se cere adesea ca un termen din textul scris în limba A să aibă aceeași semnificație cu un termen din textul scris în limba B. De exemplu, traducînd în franceză propoziția *am deschis ușa*, obținem *j'ai ouvert la porte*, unde *ușa* e coreferent cu *la porte;* dar, ca unități ale lexicului celor două limbi, *ușă* și *porte* n-au același conținut, întrucît *la porte* numește, în alte situații, obiecte denumite în românește prin substantivul *poartă*[99]. Prin urmare, două cuvinte din limbi diferite pot fi coreferente, dar mult mai rar sinonime (această însușire caracterizează în genere numai termenii din limbajul științific).

A doua categorie de definiții ale sensului (numite *ideaționale*)[100] au în vedere *ideea*, *conceptul*, *noțiunea*[101] semnificată. S-a spus încă din evul mediu că „vox significat mediantibus conceptibus"[102], iar John Locke a afirmat că semnele țin locul ideilor[103]. În *Logica* de la Port-Royal se susținea că semnul conține două idei: a

obiectului care reprezintă și a obiectului reprezentat[104]. Recunoaștem aici concepția pe care o va profesa Saussure: semnul lingvistic are două laturi, ambele cu caracter psihic (imaginea acustică și sensul)[105]. La această poziție aderă toți cei ce văd în sensul cuvintelor reflectarea însușirilor generale și esențiale ale unei categorii de obiecte, fenomene etc.[106].

Unii identifică total *sens* și *noțiune* (*concept* [107]), considerînd că e vorba de unul și același fenomen văzut sub aspecte diferite: „După cum o anumită formațiune de gîndire-limbaj o concepem din punctul de vedere al procesului de gîndire sau al celui de limbaj, ea apare fie ca noțiune, fie ca semnificație"[108].

Relația dintre cuvinte și noțiuni e formulată limpede încă de Humboldt: „Prin cuvinte înțelegem semnele noțiunilor"; „În întregul domeniu al lucrurilor de desemnat prin limbă (des in der Sprache zu Bezeichnenden) se deosebesc în esență două specii: *obiectele* sau *conceptele* și *relații generale* care se pot lega cu multe dintre cele dintîi fie pentru a desemna noi obiecte sau concepte, fie pentru înlănțuirea vorbirii"[109].

Definirea sensului prin noțiune nu epuizează nici ea totalitatea conținutului lexical, nu numai pentru că nu ține seamă de *denotatum*, dar și pentru că nu toate cuvintele exprimă noțiuni[110]: acesta este cazul numelor proprii[111], al prepozițiilor, al conjuncțiilor și interjecțiilor. Chiar și la cuvintele cărora le corespund noțiuni, identificarea sensului cu noțiunea, a unei categorii lingvistice cu o categorie logică, trebuie pusă sub semnul întrebării. S-a exprimat părerea că noțiunea are un conținut mai bogat decît sensul; noțiunile se îmbogățesc o dată cu progresul științelor, în timp ce sensurile cuvintelor pot rămîne nemodificate foarte mult timp. (Să se compare noțiunea de „pîrghie", cum o găsim în fizică, și sensul cuvîntului *pîrghie*!) Dar este oare cazul să comparăm sensul cu noțiunea științifică? Mai numeroși

Scanned with OKEN Scanner

sînt cei ce susţin că *sensul* are un conţinut mai bogat decît noţiunea, întrucît cuprinde elemente afective, un potenţial estetic etc. (Vezi, mai departe, discuţia despre sensurile conotative.)
Mai apropiată de adevăr credem că este conceperea noţiunii şi a sensului ca două sfere în relaţie de intersecţie (nici suprapunere, nici incluziune). De identitate (suprapunere) nu poate fi vorba, căci noţiunile — în primul rînd cele ştiinţifice — au un caracter internaţional, nu depind de structura unei limbi date[112], iar conţinuturile a două cuvinte din limbi diferite sînt organizate diferit. Pe de altă parte, analiza noţiunii deosebeşte o sferă şi un conţinut, iar analiza sensului lexical se face — în semantica structurală — în *trăsături distinctive* („seme"). Vezi mai departe, p. 207 ş.u. [113].

A treia categorie de definiţii s-a inspirat din psihologia behavioristă[114]. „Rostind o formă lingvistică — scrie Bloomfield — vorbitorul determină pe ascultătorii săi să reacţioneze la o situaţie; această situaţie şi reacţiile faţă de ea sînt *sensul* lingvistic al formei"[115]. Ulterior, definiţia a fost modificată; Osgood şi Morris accentuează asupra *răspunsului* la stimul (= cuvîntul rostit sau scris), neglijînd rolul de stimulent al situaţiei[116].

Definiţiile *operaţionale* constituie cea de a patra grupă de definiţii ale sensului: cuvîntul e un instrument, a cărui utilizare e sensul cuvîntului; se are deci în vedere limbajul nu ca mijloc de informare, ci de acţionare asupra interlocutorilor (vorbitorul apare ca agent). Cea mai celebră dintre definiţiile aparţinînd acestei categorii este a lui Wittgenstein: „Sensul unui cuvînt e utilizarea lui" (the meaning of a word is its use)[117]. Semnificaţia unui semn lingvistic e judecată după gradul său de eficienţă, de succes [118].

Scanned with OKEN Scanner

„Tirania" cuvintelor

De înțelegerea limbajului ca mijloc de a acționa, de a provoca anumite reacții la interlocutori poate fi legată varianta practică a semanticii filozofice, care a luat naștere înaintea celui de-al doilea război mondial, în SUA[119]. Cuvintele au o mare „putere" asupra oamenilor, exercită un fel de „tiranie" asupra lor[120].

Semantica filozofică (numită și „generală" sau „semanticism"[121]) își propune să dezvăluie niște presupuse cauze de natură lingvistică ale multor neajunsuri de care suferă oamenii; studiul și precizarea sensului cuvintelor ar putea — dacă îi credem pe semanticiști — să rezolve și conflictele sociale[122], căci ele sînt generate de... înțelegerea greșită a unor cuvinte! Uităm că termenii abstracți n-au suport real, și *de aceea* cuvinte ca *fascism* ne îngrozesc. La fel, *șomaj*: „Șomajul nu este un lucru — scrie St. Chase. Prin nici un procedeu nu veți putea demonstra dacă el există sau nu în realitate sau dacă nu este doar un simplu cuvînt"[123]. Deci principala cauză a neînțelegerilor sociale ar fi identificarea cuvîntului cu obiectul.

Într-un anume sens, se poate vorbi cu dreptate despre „puterea" cuvintelor — de fapt a *unor* cuvinte. Există termeni care au o „coloratură emotivă care predispune, favorabil sau defavorabil, față de ceea ce desemnează"[124]. Un număr de termeni din vocabularul social-politic (*exploatare*, *șomaj*, *fascist* etc.) provoacă reacții de dezaprobare față de realitățile la care le aplicăm, stîrnesc antipatia, ura etc. Tocmai pentru că verbul *a muri* are o „putere" supărătoare, îl evităm — din delicatețe — cînd vorbim în prezența rudelor și prietenilor apropiați despre o persoană care a decedat și utilizăm *eufemisme* ca *a plecat dintre noi*, *s-a sfîrșit*, *s-a prăpădit* etc. Se poate vorbi și despre „puterea" insultelor, a înjurăturilor. Dar toate acestea nu îndreptățesc cîtuși de puțin părerile semanticiștilor despre cauzele semantice

și despre terapeutica lingvistică ale suferințelor omenirii. Noul nominalism al lui Stuart Chase și al adepților săi are o substanță agnostică și reacționară.

Extensiune și intensiune

Discuția de mai sus, privitoare la atmosfera semantică dezagreabilă în care sînt învăluite unele cuvinte, ne dă prilejul să amintim de o distincție importantă: cuvintele au sensuri *denotative* și *conotative*.

În logica scolastică, *denotația* unui cuvînt era *extensiunea* sau *sfera* noțiunii denumite (totalitatea obiectelor subsumate noțiunii), iar *conotația* însemna *conținutul* noțiunii respective (însușirile în baza cărora un anumit grup de obiecte este reunit într-o clasă, este subsumat unei noțiuni)[125]. Carnap utilizează cu aceste accepții perechea de termeni «extensiune-intensiune»[126]; problema pare a fi de logică pură, totuși poate interesa și pe lingviștii preocupați de înțelegerea și definirea sensului lexical. Definirea sensului prin *extensiune* corespunde cu definirea prin *semnificație* (*denotatum* etc.), discutată mai sus. Carnap, în articolul citat, arată cum procedează un lingvist pentru a afla de la un interlocutor ce extensiune are un cuvînt oarecare, de pildă pentru a afla de la un vorbitor al limbii germane ce extensiune are pentru el cuvîntul *Hund*: prin întrebări, lingvistul determină trei clase de obiecte („cîini" — în cazul de față) și anume: (a) clasa obiectelor pentru care interlocutorul acceptă predicatul *Hund*, (b) clasa contrară, a obiectelor pentru care interlocutorul refuză să aplice predicatul *Hund*, (c) o clasă intermediară, a obiectelor pentru care interlocutorul nu e dispus nici să afirme, nici să nege predicatul *Hund*. Această ultimă clasă indică gradul de nedeterminare extensională a predicatului *Hund*.

La unele cuvinte, gradul de nedeterminare extensională e foarte mic (de exemplu, la *om*), la altele e mai ridicat sau foarte ridicat[127] (de exemplu, la *vrabie* sau la alte

182285

Scanned with OKEN Scanner

nume de păsări și plante, cînd ne adresăm unui orășean; la adjective ca *înalt*, *slab*, *gras* și mai ales la cele care presupun judecăți de valoare). Diferențele de sistem lexical de la o limbă la alta ies foarte bine la iveală cînd cercetăm amănunțit extensiunea termenilor pe care îi considerăm echivalenți; de exemplu, avem impresia că substantivul românesc *poartă* traduce perfect substantivul francez *porte*. Experiențele vor arăta că la anumite obiecte vorbitorul român va accepta predicatul *poartă*, iar vorbitorul francez nu-l va accepta, și invers (vezi, mai sus, p. 71).

Este limpede, pe de altă parte, că între vorbitorii aceluiași idiom există diferențe considerabile în aprecierea extensiunii unui cuvînt; intervin factori ca: felul de viață, experiența, gradul de cultură, bogăția vocabularului cunoscut etc. În legătură cu ultimul factor citat, se poate da următorul exemplu românesc: dacă cineva nu cunoaște cuvîntul *floretă* și este pus în fața armei numite astfel, va accepta predicatul *sabie*, pe care însă nu-l admite o persoană care cunoaște substantivul *floretă*. Diferențele de extensiune sprijină ideea de *idiolect*: fiecare om are un mod particular de folosire a limbii materne, de pildă fiecare român vorbește un idiolect al limbii române.

Cuvîntul se poate defini și prin *intensiunea* sa; acceptăm ca unui obiect să i se aplice un anumit predicat dacă obiectul are anumite însușiri. Intensiunea cuvîntului *dreptunghi*, de pildă, înseamnă totalitatea însușirilor pe care trebuie să le aibă un obiect ca să-i aplicăm denumirea de dreptunghi. Carnap prezintă lucrurile în felul următor: vorbitorul X e înclinat să atribuie predicatul Q obiectului Y dacă și numai dacă Y are proprietatea F_1, și e înclinat să refuze predicatul Q obiectului Y dacă și numai dacă Y are proprietatea F_2. Dacă un obiect n-are nici proprietatea F_1, nici F_2, vorbitorul X nu va putea răspunde nici afirmativ, nici negativ; clasa obiectelor care n-au nici F_1, nici F_2 indică gradul de nedeterminare intensională al predicatului Q.

În folosirea cuvintelor, vorbitorii întîmpină cîteodată dificultăţi de ordin intensional, din cauză că, în anumite cazuri, nu ştiu ce însuşiri ale obiectelor sînt hotărîtoare pentru denumirea lor cu un anumit termen. Există, de exemplu, vorbitori ai limbii române pentru care nu e clară deosebirea dintre sensul lui *autobuz* şi sensul lui *autocar*. Ce însuşire F_1 decide dacă un vehicul este autobuz şi nu autocar, ce însuşire F_2 decide dacă un vehicul este autocar şi nu autobuz? Răspunsul corect este că autobuzul serveşte la transportul urban sau interurban al unui număr mare de pasageri, pe cînd autocarul serveşte numai la transportul interurban, dar nu toţi vorbitorii sînt conştienţi de această notă distinctivă. Judecînd după definiţiile date celor două substantive în *Dicţionarul limbii române moderne* al Academiei ar mai rezulta încă o diferenţă: autobuzul are „caroseria închisă sau parţial decapotabilă", iar autocarul are „caroseria deschisă sau decapotabilă"; ne întrebăm pentru cîte persoane această deosebire e relevantă? În *Dicţionarul* citat, genul proxim din definiţiile ambilor termeni este „automobil", dar avem impresia că *automobil* înseamnă, pentru cei mai mulţi vorbitori ai limbii române, un autovehicul suspendat pe patru roţi pneumatice şi în care călătoreşte un număr mic de persoane (de obicei patru-cinci). Aceste însuşiri fiind în contradicţie cu „suspendat pe şase pînă la zece roţi pneumatice şi destinat transportului unui număr mare de persoane", puţini vor fi aceia care vor admite că autobuzul şi autocarul sînt specii de automobile.

Dacă între membrii unei colectivităţi lingvistice există deosebiri în ceea ce priveşte intensiunea cuvintelor, aceasta nu se explică numai prin cunoaşterea imperfectă a sensurilor lexicale, ci şi prin existenţa diferenţelor dialectale. Acestea stau la baza unei contradicţii de felul următor: pentru o parte din români, stejarii, brazii sau fagii sînt *pomi*, în timp ce alţi români nu acceptă această denumire. Explicaţia este că, în unele graiuri, intensiunea substantivului *pom* conţine însuşirea „care

Scanned with OKEN Scanner

produce fructe comestibile" (mărul, părul, cireșul sînt *pomi*, stejarul, bradul, fagul nu).
Stabilirea intensiunii cuvintelor, adică a însușirilor caracteristice ale obiectelor denumite, este una din problemele cele mai dificile din munca lingvistului-lexicograf, autor de dicționare explicative. Ea ne oferă un exemplu tipic de temă lingvistică interdisciplinară, care apropie lingvistica de logică.

Denotație și conotație

În lingvistica modernă, denotație și conotație înseamnă cu totul altceva:
Cuvintele au sensuri *denotative*, numite și *logice* sau *intelectuale*, și sensuri *conotative*, numite și *afective* sau *emotive*[128]. Sensurile denotative sînt *obiective (intersubiective)* și *constante*. Dicționarele înregistrează de regulă numai sensurile denotative[129], cele care îi interesează și pe logicieni. Iată două exemple: (a) Propoziția *amurgul înnegrise zarea* din poezia lui Coșbuc *Dragoste-nvrăjbită*, conține verbul *înnegrise* al cărui sens denotativ este „a face să devină de culoare închisă, neagră". În contextul poeziei se vede că verbul are și un sens conotativ: se sugerează astfel starea sufletească (jalea) a eroinei, despre care se spune mai departe că „plîngea" „și-și vedea viața toată pustiită"; (b) În versul lui Goga *Pare că duhul altei lumi m-atinge*, adjectivul *altei* are ca sens denotativ „nu cea de acum" și ca sens conotativ „de demult" (toată strofa are un aspect evocator de vechime)[130].
Sînt cuvinte cu sensuri conotative utilizate frecvent (*galben* sugerează „ciuda" sau „gelozia", *roșu* sugerează asociații cu idei ca: „violent", „sănătos", „revoluționar"); în stilul poetic abundă sensuri conotative create *ad-hoc* de autor.
Din punctul de vedere al logicii, conotațiile nu fac parte din sensul cuvîntului (termeni ca *pre* și *papa* din franceză sînt deci sinonimi), căci logica se intere-

Scanned with OKEN Scanner

sează de sensurile care rezultă din relațiile «obiect-semn» sau «semn-semn». Conotațiile țin de pragmatică, studiul relației «semn-om care îl utilizează»[131].

Sensurile conotative pot fi decodificate de receptorul mesajului numai dacă are la dispoziție un context. În privința sensurilor denotative, există două situații: la cuvintele monosemantice (de exemplu, la un mare număr de termeni tehnico-științifici, la unii termeni din limbajul obișnuit: *chirie*, *a plăcea*, *undiță* etc.) nu e nevoie de context; la cuvintele polisemantice, contextul e absolut indispensabil. Cînd cuvîntul are un sens foarte frecvent utilizat și altul sau altele care se realizează mai rar, la întrebarea „Ce înseamnă cuvîntul X?" răspundem de regulă numai cu sensul întîi. De exemplu, la „Ce înseamnă *mînă*?" răspundem „Fiecare dintre cele două membre superioare ale omului" și neglijăm sensul „grup mic, număr restrîns (de oameni)". Desprinși de context, mulți termeni polisemantici sînt înțeleși în raport cu profesiunea celui care îi citește sau îi aude; astfel, e probabil că *sondă* va fi înțeles de un medic ca „instrument chirurgical", iar de un petrolist ca „instalație de exploatare a unui zăcămînt de petrol". Necesitatea contextului e cît se poate de evidentă în cazul unor cuvinte ca *pămînt* (Ce răspundem mai întîi la întrebarea „Ce înseamnă *pămînt*?" — „Planeta pe care o locuim", „Suprafața ei", „Întindere de teren (cultivabil)" etc.?), *a crește*, *pavilion* și atîtea altele.

Importanța contextului a putut fi demonstrată printr-un experiment foarte interesant: lingvistul creează un cuvînt cu aspect fonetic de cuvînt românesc și-l plasează într-o frază românească normală; sensul cuvintelor învecinate determină pe cei ce citesc textul să dea o anumită interpretare semantică cuvîntului pe care nu-l cunosc (de pildă, într-o înșirare de nume de monede, termenul inventat va fi înțeles și el ca nume de monedă)[132].

Pornind de la recunoașterea importanței contextului, unii lingviști au definit sensul cuvîntului ca un „potențial de combinări posibile cu alte cuvinte“[133].

Dacă numărul variantelor semantice conotative determinate de context e teoretic nelimitat, sensurile denotative există în număr finit, rolul contextului fiind numai acela de a impune cititorului (ascultătorului) o anumită alegere[134]. Variabilitatea semantică nesfîrșită a cuvîntului, în funcție de utilizarea ce i se dă în diverse contexte, a fost intuită de Goethe; nestatornicia cuvîntului reflectă caracterul mereu variabil al noțiunii[135]. După Croce, lingvistica ar trebui să studieze toate nuanțele de sens, pînă la cele mai subtile, transformîndu-se în stilistică; dar numărul acestor nuanțe este infinit[136]. Cuvîntul viu este un sistem oscilant de înțelesuri și închide numeroase posibilități semantice ascunse[137]. „Granița dintre conotație și denotație e foarte greu de fixat, există o continuă migrație a sensurilor conotative spre cele denotative“[138].

Trebuie să facem distincția între cuvînt ca semn *potențial* (cu infinitatea posibilităților semantice) și cuvînt ca semn actual, cu un înțeles de regulă bine determinat într-un context dat[139].

Contextul nu desființează autonomia semantică a cuvîntului (este exagerată teza dependenței absolute de context a sensului oricărui cuvînt[140]); el explică *variația* semantică în jurul unor *constante*: „Orice cuvînt are un nucleu semantic fundamental relativ stabil și care poate fi modificat de context numai în anumite limite; acest nucleu reprezintă «unitatea în varietate»“[141]. Semnificația unui cuvînt formează un *spectru semantic*, care trebuie redus la semnificația centrală[142] sau fundamentală, cu caracter abstract (ea constituie cadrul logic al definiției cuvîntului și nu se întîlnește niciodată, în puritatea sa absolută, în vreun context anume[143]).

Scanned with OKEN Scanner

Analiza componențială a sensului

Logica și lingvistica pledează deopotrivă pentru caracterul *analizabil* al sensului fiecărui cuvînt. E vorba în primul rînd de descoperirea semnificațiilor din care se compune conținutul unui cuvînt polisemantic — operație pe care lexicologii tradiționaliști o soluționează dintr-un unghi de vedere logicist.

Structura conținutului lingvistic și structura noțională a cuvîntului sînt pentru mulți lingviști unul și același lucru. Reprezentarea grafică a semnificațiilor unui cuvînt prin cercuri interferente, concentrice, în raport de exterioritate etc. corespunde cu relațiile dintre noțiunile pe care le denumește cuvîntul polisemantic respectiv. Tot logicistă e aprecierea sensurilor lexicale după *sferă* (sensuri „generale", „particulare") și deprinderea de a căuta mereu legături *logice* între semnificații (sensul x „se deduce"din sensul y, x e „subordonat" sau „supraordonat" lui y), de a formula un sens „general", atotcuprinzător, care sintetizează toate înțelesurile unui cuvînt, le „explică" pe toate. Configurația semantică a unui cuvînt reflectă, prin intermediul noțiunilor, fapte de ordin extralingvistic[144]. Structuraliștii vorbesc despre „structura semnificațiilor cuvîntului" și despre cuvînt ca despre o „microstructură semantică"[145].

În al doilea rînd, e vorba despre descompunerea fiecărui sens lexical în unități semantice mai mici. Astfel, logica clasică ne-a obișnuit cu definiții alcătuite din „gen proxim" și „diferență specifică"; definițiile cuprind un număr de „note", adică atribute ale clasei de obiecte corespunzătoare noțiunii.

Ne vom referi în cele ce urmează la descompunerea sensului lexical în trăsături distinctive, descompunere preconizată de unii lingviști structuraliști. Așa cum fonemul e alcătuit din trăsături distinctive fonologice, un sens lexical („semem"[146]) e alcătuit din trăsături distinctive semantice („seme"[147]). De exemplu:

Scanned with OKEN Scanner

(a) fonemul /b/ se analizează ca reunire a trăsăturilor: „sonoritate" + „labialitate" + „oralitate" („non-nazalitate") + „oclusivitate"; tot astfel:

(b) sememul /bunic/ este reunirea semelor: „rudă" + „naturală" („de sînge") + „în linie directă" (nu „colaterală") + „în direcție ascendentă" + „de gradul doi" (/tată/ este „de gradul întîi") + „de sex masculin"[148].

Această metodă structuralistă se numește *analiză componențială*[149].

Continuînd analogia dintre planul *expresiei* și planul *conținutului*, spunem că, așa cum fonemele unei limbi sînt combinări variate ale unui număr mai mic de trăsături distinctive fonologice, totalitatea sememelor se reduce la combinări variate ale unui număr mai mic de seme.

De exemplu, seria consoanelor oclusive românești (b,d, g,p,t,k) sînt combinări ale trăsăturilor „loc de articulare" + „mod de articulare" + „sonoritate" + „oralitate" (toate consoanele în cauză sînt articulate oclusiv și oral; diferențierea între ele o fac locul de articulare și sonoritatea). Tot astfel, seria substantivelor franceze care denumesc mobile pe care se șade rezultă din combinări ale semelor: s_1 („pe care ședi" — sem comun), s_2 („cu spătar"), s_3 („cu picioare"), s_4 („pentru o persoană"), s_5 („cu brațe"), s_6 („făcut din material rigid")[150]. Ca și în cazul fonemelor, orice schimbare operată la nivelul trăsăturilor distinctive ale unui cuvînt dă naștere altui cuvînt: dacă, în conținutul sememului /chaise/ „scaun", înlocuim „fără brațe" cu „cu brațe", obținem sememul „fauteuil", corespunzător substantivului *fauteuil* „fotoliu".

Semele (trăsăturile distinctive semantice) sînt de două tipuri: (a) *lexicale;* aceste seme sînt *clasificatorii* și se specifică binar prin semnele + și — : ± uman, ± animat, ± obiect, ± proces etc.; (b) *semantice;* acestea sînt *descriptive* și *scalare*, specificate prin coeficienți

Scanned with OKEN Scanner

numerici de la 1 la n: 1... n Culoare, 1... n Vîrstă, 1... n Cantitate[151].

În cursul analizei în trăsături distinctive semice, se aleg anumite trăsături semantice, de preferință cu caracter binar; unele se deosebesc prin gradul lor de generalitate, altele prin eterogenitate[152]. Semele au o funcție explicativă și organizatoare în raport cu vocabularul unei limbi și permit o analiză coerentă și unitară a acestuia[153].

Analiza componențială a fost aplicată la terminologia gradelor de rudenie, a gradelor militare. S-a obiectat că aici e vorba de o structurare a *realului*, și nu de o structurare lingvistică[154]. Tot așa, seria numerelor întregi e structurată nu lingvistic, ci prin convenție matematică[155]. Alegerea trăsăturilor distinctive semantice este în orice caz o operație de elaborare a unor definiții pentru conținutul cuvintelor; o atare operație mai poate fi numită lingvistică?[156]. În mai multe studii, E. Coseriu a pus bazele unui mod de a concepe structura vocabularului care să evite reproșul de „organizare nonlingvistică": se vorbește despre structuri paradigmatice și sintagmatice, despre relația de solidaritate între lexeme, relație motivată prin valoarea lor în limbă; sînt utilizate conceptele „lexem" „arhilexem", „trăsătură distinctivă"[157].

Cîmpurile semantice

Ansamblul cuvintelor care pot fi descrise ca rezultînd din combinarea unui număr mai mic de seme (în modul arătat mai sus, pentru mobile, grade de rudenie) formează un *cîmp semantic*[158]. Expresia a fost și este folosită adesea pentru a denumi un ansamblu de cuvinte legate între ele prin sensuri (de pildă, totalitatea termenilor care gravitează în jurul ideii de rațiune[159] sau de frumusețe[160]), chiar și fără a aplica elementelor constitutive ale cîmpului analiza componențială. Sistemul sensurilor e conceput ca un fel de calc al sistemului

noțiunilor: sensurile exprimate prin lexicul limbii se condiționează reciproc, ca urmare a interdependenței conceptelor respective.

Întemeietorul teoriei cîmpurilor semantice, Jost Trier, consideră că fiecare cîmp semantic formează, împreună cu altele, un cîmp mai întins, și așa mai departe, pînă se ajunge la lexicul limbii, cîmpul semantic cel mai vast. Acesta are aspectul unui mozaic, fără goluri sau suprapuneri. Teoria lui Trier, îmbrățișată apoi de alți cercetători, n-a fost scutită de critici vehemente, provocate mai întîi de imposibilitatea de a admite o organizare perfectă, atît de armonioasă, a vocabularului[161]; o structurare limpede apare numai în anumite sectoare ale lexicului. În al doilea rînd, sînt extrem de greu de trasat limitele unui cîmp semantic[162]. A fost de asemenea criticată ideea lui Trier că sistemul cîmpurilor semantice ordonează gîndirea. În sfîrșit, teoria aceasta nu ține seamă de faptul că inegalitatea experienței de viață determină diferențe semantice de vocabular la nivelul indivizilor[163]. Luînd în considerare nu numai sensul, ci și forma cuvintelor, P. Guiraud elaborează teoria *cîmpurilor morfosemantice*[164]; într-un atare cîmp intră omonime, sinonime, cuvinte care își datorează forma unor contaminări accidentale sau intenționate, denumiri care au la bază întrebuințarea metaforică a unuia dintre cuvintele cîmpului etc. Structurile acestea sînt în genere foarte complexe, căci în organizarea lor intervin, pe de o parte „imaginile și analogiile externe între obiectele numite", pe de alta „confuziile și contaminările de forme".

Repetînd una dintre obiecțiile enunțate mai sus în legătură cu concepția lui Trier, trebuie să arătăm că există serioase dificultăți în prezentarea vocabularului unei limbi ca un mozaic de cîmpuri morfosemantice. După cum s-a spus, unele zone sînt mai degrabă niște „modele incomplete" sau „planuri terminate numai pe jumătate"[165].

Scanned with OKEN Scanner

Dacă teoriile lui Trier și Guiraud încearcă să sistematizeze vocabularul pornind de la ideea că fiecare limbă are un „mozaic" semantic propriu (care exprimă, după Trier, individualitatea poporului care o vorbește), există alte teorii care își propun să elaboreze o schemă de clasificare semantică a cuvintelor valabilă pentru toate limbile. Aici se integrează „Sistemul noțiunilor" *(Begriffssystem)*, metodă legată de numele lui Walther v. Wartburg[166]. Sistemul cuvintelor este sistemul conceptelor; întrucît acestea din urmă au o valoare universală, vocabularul oricărei limbi poate fi descris după o schemă de clasificare (de natură *logică*) unică. Noțiunile (și, implicit, cuvintele oricărui idiom) se împart mai întîi în trei grupe mari (I. Univers, II. Om, III. Relația om-univers) și fiecare grupă în clase, subclase etc.[167]. Clasificarea e însă vulnerabilă, fiindcă există numeroase concepte care pot fi plasate în mai multe puncte ale schemei[168].

Note

[1] Comparația e folosită de S a u s s u r e , CLG, p. 157.

[2] Pe lîngă aceste părți ale cuvîntului, analiza lingvistică distinge în plus *rădăcina*, precum și *prefixele* și *sufixele* de derivare. Înțelesul lor nu intră în obiectul gramaticii tradiționale: sensul rădăcinii (combinată sau nu cu prefixe și sufixe) coincide cu sensul cuvîntului așa cum e studiat de semantică — acesta e așa-numitul „sens lexical"; de exemplu, cînd se analizează un cuvînt ca *incoruptibili*, format din prefixul *in-*, rădăcina *corupt*, sufixul *-ibil* și desinența *-i*, sensul său lexical (adică cel care interesează semantica) este identic cu al formei *incoruptibil*; sensul lui *-i* e studiat de morfologie. Înțelesul morfemelor de derivare — cum sînt *in-* și *-ibil* din exemplul dat mai sus — intră în obiectul unei ramuri a lingvisticii denumită *formarea cuvintelor* și care e, de fapt, o subdiviziune a lexicologiei.

[3] Definiții ale sinonimelor și omonimelor la A r i s t o t e l , *Categorii* 1. Stoicii le discută ca exemplu de contradicție între limbă și gîndire. V a n ț , *Stoici*, p. 329. Un exemplu de analiză a unui cuvînt polisematic: *a avea*, la *A r i s t o t e l*, *Categorii* 15.

[4] A r i s t o t e l , *Topica*, I, 15. Importanța principiului opozițiilor în semantică a fost recunoscută de mult de logicieni. Oricît de diferite ar fi noțiuni ca „bine-rău, tare-slab, lumină-întuneric", una nu poate fi concepută fără contrarul ei. K. A b e l , *Über den Gegensinn der Urwörter*. Leipzig, 1884, cit. de Ș ă i n e a n u , *Raporturile*, p. 87.

[5] Cit. de V a n ț , *Stoici*, p. 328. Teoria semiotică a stoicilor (cf. *Sextus Empiricus*, Adversus mathematicos VIII, 11) pune probleme dificile de interpretare în legătură cu termenul *lekton* „gînditul", conceptul general, abstractul, „semnificația lucrului", care poate fi adevărată sau falsă. Vezi D u m i t r i u , *Ist. log.*, p. 207. Aristotel a fost primul care a intuit diferența dintre *signifiant* și *signifié*, punînd în relație învelișul sonor nu cu obiectul denumit, ci cu sensul său: „Ceea ce este în voce este simbol pentru ceea ce se petrece în suflet", cu alte cuvinte învelișul sonor e simbol în raport cu afectele *(pathematon)* psihice. C o s e r i u , *Geschichte*, p. 65.

[6] I . F i s c h e r , în comentariul său la A u l u s G e l l i u s , NA p. XLVI.

[7] Pentru exemple, vezi cartea noastră *Călătorie lingvistică în țara muzelor*, București, 1967, p. 12—13.

[8] A r i s t o t e l , *Poetica*, XXI, 1457 b (trad. D.M. Pippidi, București, 1965, p. 82).

[9] *Ibidem*, p. 83. Studiul figurilor de stil a luat proporții în epoca alexandrină și la gramaticii latini (lor le aparține specificarea celor 14 tipuri de schimbări de sens cu rol stilistic: sinecdoca, metonimia etc.); cf. G u i r a u d , *Sémantique*, p. 3. Anumite mutații semantice au fost discutate de filologul neoplatonician Proclus (sec. al V-lea e.n.); cf. U l l m a n n , *Semantics*, p. 2.

[10] A r i s t o t e l , *Poetica*, XX, 1457 a (trad. Pippidi, p.81).

Scanned with OKEN Scanner

[11] *Ibidem.*

[12] „Alias autem partes [orationis; adică tot ceea ce nu e nume sau verb] syncategoreumata, hoc este consignificantia appellabant". P r i s c i a n , II, 15. Vezi P r a n t l , *Logik*, II, p. 150; B o e h n e r , *Med. logic*, p. 20. Averroes atribuia însă lui Aristotel introducerea clasei de cuvinte numite sincategorematice. D u m i t r i u , *Ist. log.*, p. 379. În evul mediu au discutat despre ele Thomas de Aquino (considerîndu-le cuvinte „care prin ele însele nu semnifică nimic absolut, ci numai modul de a fi al unuia sau al altuia"), Duns Scotus („Nu sînt cuvinte care au semnificații prin ele însele"). *Ibidem*, p. 389. În loc de „sincategorematice" se mai spune și „sinsemantice". Clasa opusă, a cuvintelor „catègorematice", e cunoscută și sub denumirile „autosemantice" sau „cu sens deplin". A l b r e c h t , *Sprache*, p. 168, citează pe F. Brentano și A. Marty. Cf. și S l o t t y, în TCLP, VI, p. 141.

[13] B o e h n e r , *Med. logic.*, p. 80.

[14] Albertus Magnus afirmă că un cuvînt sincategorematic (de exemplu, *orice, nici un, unii, nu, și, sau, afară de)* nu poate fi subiectul unei judecăți decît dacă e hipostaziat. [De pildă, în propoziții ca: *„orice" este pronume nehotărît* sau *„nu" e o silabă formată din două sunete*] B o e h n e r , *Med. logic.*, p. 20—23.

[15] P r a n t l , *Logik*, II, p. 157.

[16] „quas significativas esse per se non iudicavit". P r a n t l, *Logik*, II, p. 157.

[17] B ă d ă r ă u , *Leibniz*, p. 75—76.

[18] Printre discuțiile medievale de semantică se numără și cele purtate în jurul categoriilor, cf. M . H e i d e g g e r , *Die Kategorien-und Bedeutungslehre des Duns Scotus*, Tübingen, 1916.

[19] Unul dintre cele mai vechi tratate de „logică modernă" este *Introductiones in logicam* de William of Shyreswood, 1249.

[20] D u m i t r i u, *Ist. log.*, p. 381—387, propune traducerea lui *suppositio* prin *supleanță*. Regula fundamentală a „supleanței" este, după Wilhelm de Occam, următoarea: „Su-

biectul stă conform exigenței predicatului; așa sînt subiectele, cît le permit predicatele lor". *Ibidem*, p. 385.

[21] Wilson, *Med. logic*, p. 8—9. În legătură cu aceasta, amintim de o discuție privitoare la sensul cuvintelor la începuturile limbajului: unii credeau că, inițial, cuvintele au denumit indivizi (Rousseau, Scaliger), alții că au denumit specii (Girard). Beauzée, *Grammaire*, p. 249—250. Pentru discutarea problemelor de filozofia limbajului în evul mediu cf. și M. Grabmann, *Die Entwicklung der mittelalterlichen Sprachlogik*, München, 1926; Godfrey, *Late mediaeval linguistic meta-theory*, în „Word", 1965, 2.

[22] Greimas, *Sémantique*, p. 6.

[23] Leroy, GCLM, p. 49.

[24] *Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft*, cit. de Albrecht, *Sprache*, p. 167.

[25] Bréal, *Sémantique*. În același spirit e concepută lucrarea lui Șăineanu, *Încercare*.

[26] Greimas, *Sémantique*, p. 6. Pottier, *Sémantique*, p. 108, critică utilizarea drept criterii a intuiției și a raționamentelor de logică.

[27] Vezi Guiraud, *Sémantique*, p. 49. Pentru istoricul semanticii lingvistice, vezi și Ullmann, *Principles*; Idem, *Précis*; Kronasser, *Handbuch;* O. Duchá̌ček, *Quelques remarques sur la sémantique linguistique et sur son évolution*, Greifswald, 1964; Stati, *Problemele semanticii*, p. 10—14.

[28] Este anul publicării lucrării lui Jost Trier *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes*, Heidelberg, 1931.

[29] Hjelmslev, *Prolegomena*, p. 50—55; vezi și Holt, *Beiträge*; Idem, *Contribution*.

[30] Vezi Ch. C. Fries, *Meaning and linguistic analysis* în „Language" 30, 1954, 1. Cf. și Coseriu, *Logicismo*.

[31] Vezi Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaries*, 1963, p. 11; cf. și Martinet, ELG, cap. II, § 7.

[32] De Mauro, *Senso*, p. 134.

[33] În germ. *Piroten karulieren elatisch*, în engl. *pirots karulize elatically*. R. Carnap, *The logical syntax of language*, New Jersey, 1959, p. 2.

[34] De Mauro, *Senso*, p. 144. Aceasta este metoda de analiză „hetero-plană".

[35] Atît lingvistica istorică (tradițională), cît și cea structurală n-au dat importanța cuvenită problemelor ridicate de analiza și definirea sensurilor lexical și sintactic. De Mauro, *Senso*, p. 137. Vezi totuși aprecierile foarte optimiste ale lui Leroy, în *Le renouveau de la sémantique*, II. Fachtagung für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft. Innsbruck, 1962, p. 95—106.

[36] Lucrări importante, deschizătoare de drumuri: Katz-Postal, *Lingu. description;* Katz-Fodor, *Semantic;* Weinreich, *Explorations;* cf. R. Tabory, *Semantics, Generative Grammar and Computers*, în „Linguistics" 16, 1965; Vasiliu, *Semantică*, p. 47—84; M. Bierwisch, *Stand und Probleme der generativen Grammatik*, W. Humboldt. Univ. Berlin, Gesellsch. Sprachwiss. R. 18, 1969.

[37] O prezentare generală în studiul nostru din LLF, p. 14—28. Din bibliografia semanticii structurale citățm: St. Ullmann, *Orientations nouvelles en sémantique*, în „Journal de psychologie", 1958, 4; J. Lyons, *Structural semantics*, 1963; S. Abraham, *Bazele unei semantici structurale*, în SCL, XVI, 1965, 5; Greimas, *Sémantique;* O. Duchá̌ček, *Strukturální metody v současné semantice*, în SaS, 30, 1969, 1.

[38] G. Enescu, în LLF, p. 160. Lucrarea de bază este articolul lui G. Frege, *Über Sinn und Bedeutung*, în „Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik" 100, 1892. (Traducerea românească în vol. *Materialismul dialectic și științele moderne*, XI, București, 1966). Vezi și culegerea G. Frege, *Funktion, Begriff, Bedeutung, 5 logische Studien*, Göttingen, ed. a II-a, 1966.

[39] G. Enescu, în LLF, p. 158—160.

[40] Mounin, *Traduction*, p. 163, susține categoric că, în

domeniul semantic, frontiera dintre logică și lingvistică nu poate fi trasată net.

[41] Greimas, *Sémantique*, p. 8.

[42] Benveniste, PLG, p. 13. „Leurs chemins se croisent plutôt qu'ils ne se rencontrent". *Ibidem.*

[43] Vezi mai sus, p. 123 ș.u., cele arătate în legătură cu critica paralelismului logico-gramatical.

[44] Hjelmslev, *Langage*, p. 158.

[45] Ch. S. Peirce — considerat de unii drept întemeietor al semioticii — susținea că *logica*, în sensul său general, este un termen sinonim cu *semiotică*. Kristeva, *Sémanalyse*, p. 17.

[46] Locke, *Eseu*, II, p. 330—331.

[47] Saussure, CLG, p. 33—35.

[48] Coseriu, *Arbitraire*, p. 111.

[49] În realitate, semiologia exista, dar nu ca ramură a psihologiei.

[50] Saussure, CLG, p. 33.

[51] Kristeva, *Sémanalyse*, p. 28—29.

[52] *Ibidem.* De textul saussurian trebuie apropiate următoarele cuvinte ale lui Hjelmslev: „Descrierea semantică trebuie deci să constea înainte de toate într-o apropiere a limbii de celelalte instituții sociale și să constituie punctul de contact între lingvistică și celelalte ramuri ale antropologiei sociale". *(Pour une sémantique structurale*, în *Essais*, p. 109).

[53] Kristeva, *Sémanalyse*, p. 21.

[54] Benveniste, *Sémiologie*, I, p. 1. Peirce (vezi Ch. S. Peirce, *Collected papers*, Cambridge Mass, 1931) și-a expus pentru prima dată ideile de bază în materie de semiotică în articolele sale din 1868 (Boboc, *Probl. filozofice*, p. 229), deci mai devreme decît Saussure (CLG a fost redactat pe baza cursurilor ținute de lingvistul genevez în 1906—1907, 1908—1909 și 1910—1911). Pentru Peirce, vezi J.K. Feibleman, *An introduction to the philosophy of Charles S. Peirce*, M.I.T. Press, 1970. Afirmația

lui Rosiello, *Struttura*, p. 70, după care cartea lui Ogden și Richards, *The meaning of meaning* (1923) „semnează actul de naștere al acelei științe generale a semnelor (semiologia), dorită de Saussure", nu corespunde deci adevărului istoric.

[55] Ch. W. Morris, *Signe, languages and behavior*, New-York, 1955. Vezi și Charles Morris, *Signification and significance*, MIT Press, 1970.

[56] Semantica „urmărește — scria Morris în *Signs, languages and behavior* — să dezvolte un limbaj în care să vorbească despre semne [...], indiferent dacă ele constituie un limbaj, indiferent dacă sînt semne în știință, în artă, în tehnologie, religie sau filozofie. Sol Worth, *The development of a semiotic of film*, în „Semiotica", I, 1969, 3.

[57] Vezi Garnap, *Semantics*, ed. a III-a, 1948; Neubert, *Positivismus*, p. 63—64; Joja, SL, II, p. 39.

[58] Klaus, MW, p. 31, 33, 46.

[59] Boboc, *Probl. filozofice*, p. 252—256. Cf. și G. Klaus, *Semiotik und Erkenntnistheorie*, Berlin, 1963.

[60] L.O. Reznikov, *Gnoseologiceskie voprosî semiotiki*, Leningrad, 1946; vezi și I. Irimie, *Semiotica și problematica ei*, în „Studia", Cluj, 1966.

[61] Boboc, *Probl. filozofice*, p. 257.

[62] Benveniste, *Sémiologie*, I, p. 12. În forma ei cea mai nouă, semiotica este legată și de tehnică, prin intermediul ciberneticii. Știința semnelor trebuie să se ocupe nu numai de comunicarea interumană, ci și de comunicarea om-mașină și om-om prin intermediul mașinii.

[63] Semiotica se definește de obicei ca „știință a semnelor"; Kristeva, *Sémanalyse*, p. 8, 19, preferă să considere ca obiect al acestei științe *sensul*: „La science des significations [...] la *Sémiotique*"; „Cette science se construit comme une critique du sens, de ses éléments et ses lois".

[64] Klaus, MW, p. 11.

[65] Marcus, *Poetica*, p. 155.

[66] Klaus, MW, p. 12.

[67] Ogden-Richards, *Meaning*, au colecționat 23 de definiții și de atunci (1923) s-au mai adăugat și altele; cf. expunerea lui Schaff, *Semantică*, p. 228—230.

Scanned with OKEN Scanner

Din vasta bibliografie a problemei definiției sensului citățm aici numai: N. E. Christensen, *On the nature of meanings*, Copenhaga, 1961; F. Bresson, *La signification. Problèmes de psycholinguistique*, Paris, 1963; L. Antal, *Questions of meaning*, Haga, 1963; Idem, *Content, meaning and understanding*, 1964; Simone, *Semantica*.

[68] în engleză, *significance*, *sense*, *meaning*, *denotation*, *value* ș.a.

[69] W. V. Quine, *The problem of meaning in linguistics*, în *Psycho-linguistics*, ed. de Sol Saporta, New York, 1961, p. 251. Bloomfield nu era de loc încrezător în posibilitățile unui studiu științific al semanticii în cadrul oferit de lingvistică (un timp, structuralismul american, influențat de Bloomfield, a neglijat semantica și a încercat să promoveze așa-numita lingvistică „asemantică"). Bloomfield susținea că sensul există ca o evidență, ca un dat imediat, dar că, mai mult nu se poate spune despre el (Greimas, *Sens*, p. 8, îi dă dreptate, după ce arată, spiritual că „Il est extrêmement difficile de parler du sens et d'en dire quelque chose de sensé". *Ibidem*, p. 7). Semnificațiile — socotea Bloomfield — fiind stări psihice sînt inaccesibile observației, astfel că semantica trebuie să aștepte ca progresele neurologiei să facă accesibile aceste stări. Weinreich, *Définition*, p. 72.

[70] Pelc, *Meaning*, p. 30—31.

[71] Ullmann, *Semantics*, p. 57.

[72] Vanț, *Stoici*.

[73] Cit. de Boboc, *Probl. filozofice*, p. 233. Alți gînditori înțeleg prin *denotatum* (*designatum* etc.) fie un individ, fie o clasă de obiecte, fie o „stare de lucruri" *(Sachverhalt)*. Klaus, MW, p. 14.

[74] Hjelmslev, *Langage*, p. 157.

[75] Simone, *Semantica*, p. 368.

[76] „Le référent, désignatum, l'objet réel considéré en lui-même" J. Cohen, *Poétique*, p. 203. *Designatum* e utilizat și de Coseriu, *Structures*, p. 4.

[77] În literatura engleză întîlnim adesea termenul *the thing-meant*.

[78] V a s i l i u , *Semantică*, p. 12. În obiectul semanticii intră „regulile de corespondenţă" dintre semn şi fapte (situaţii). *Ibidem*, p. 30—31.

[79] În legătură cu definirea sensului unui cuvînt în dicţionarele monolingve, s-a spus că lexicografii definesc cînd *cuvîntul*, cînd *lucrul* sau că nu ţin seama de distincţia dintre sensul propriu-zis („comprehensiune", „intensiune") şi lucrul semnificat („denotaţie", „referinţă", „extensiune"). W e i n r e i c h , *Définition*, p. 72.

[80] R e y - D e b o v e , *Dictionnaire*, p. 24.

[81] Definind lucrul, dăm conţinutul cuvîntului. A r i s t o t e l , *Analitice*, II, 7, 92 b.

[82] H j e l m s l e v , *Essais*, p. 8.

[83] Citat de B o b o c , *Probl. filozofice*, p. 233. Cele două expresii au aceeaşi extensiune [asupra acestui concept vezi lămuririle date de noi la p. 201-202], adică denotă aceeaşi entitate fizică. B a r - H i l l e l , *Syntaxe*, p. 40.

[84] C o s e r i u , *Structures*, p. 4. Cele două substantive greceşti au acelaşi „designatum", dar „signifiés" diferiţi. [În legătură cu termenul „signifié", vezi lămuririle noastre de la p. 68-69].

[85] C h . S . P e i r c e , cit. de R e y - D e b o v e , *Dictionnaire*, p. 20.

[86] *Ibidem*. Cuvîntul poate fi substituit şi printr-o perifrază care e numai o definiţie accidentală: fr. *cigare = ce que fumait Churchill*. *Ibidem*.

[87] J. C o h e n , *Poétique*, p. 325.

[88] P e l c , *Meaning*, p. 31. Vezi şi H e g e r , *Sémantique*, p. 63—66. Printre susţinătorii lor sînt citaţi filozofii epicurei, medievali şi B. Russell — în primele sale lucrări. Sub numele de „teoria referinţei" se înţelege disciplina care cercetează funcţia de desemnare (de denumire) pe care o au semnele: *Bezeichnungsfunktion* (spre deosebire de *Bedeutungsfunktion*, de care se ocupă semantica). K l a u s , MW, p. 14.

[89] G r e i m a s , *Sémantique*, p. 13—14, cere să fie respinse concepţiile lingvistice care definesc semnificaţia ca relaţie

între *semne* și *lucruri; referentul* nu trebuie introdus în semantică — cum doresc semanticienii „realiști", ca Ullmann — căci „referirea la *lucruri* pentru a explica *semne* nu înseamnă altceva decît încercarea de a realiza o transpunere (impracticabilă) a semnificațiilor conținute în limbile naturale în ansambluri semnificante nelingvistice".

[90] Obiecția cade dacă, procedînd ca Heger, *Sémantique*, p. 64—65, considerăm ca referent fie un lucru, fie o clasă de lucruri, și nu acordăm importanță faptului dacă referentul e real sau fictiv, excluzînd deci din discuție aspectul ontologic al problemei referentului.

[91] P e l c , *Meaning*, p. 32.

[92] De pildă, G r e i m a s , *Sémantique*, p. 13—14.

[93] K r á m s k ý , *Word*, p. 76.

[94] J. V a c h e k , cit. der K r á m s k ý, *Word*, p. 21.

[95] K r á m s k ý , *Word*, p. 67.

[96] B e n v e n i s t e , *Enonciation*, p. 14.

[97] B a l l y , cit. de D u c r o t , *Enonciation*, p. 95. Exemplul nu este fără cusur, întrucît au existat și există totuși mai mulți indivizi cu numele *Socrate* și, auzind acest nume, cineva s-ar putea gîndi și la alt Socrate decît filozoful atenian profesor al lui Platon.

[98] J a k o b s o n , ELG, p. 176—196; M a n o l i u - M a n e a , *Sistematica*, p. 40—47. În legătură cu referința pronumelor nehotărîte vezi D u c r o t , *Enonciation*, p. 95.

[99] Vezi mai sus, p. 71.

[100] P e l c , *Meaning*, p. 32—33. Această concepție era foarte răspîndită în antichitate.

[101] Urmîndu-i pe E. Koschmieder și G.F. Meier, H e g e r , *Sémantique*, p. 68, înlocuiește termenul „concept" cu „noem".

[102] U l l m a n n , *Semantics*, p. 56.

[103] *Eseu*, II, p. 10; cf. P o l d a u f , *History*, p. 5.

[104] Cit. de C o s e r i u , *Arbitraire*, p. 95.

[105] S a u s s u r e , CLG, p. 98. Vezi și M i c l ă u , *Signe*, p. 4—11.
Saussure identifica *signifié*-ul cu conceptul. G a k , *Dict. bilingue*, p. 105. Doctrina saussuriană a fost acuzată că duce

la o hipostaziere realist-conceptuală a semnificatului, adică a conceptului. V a s i l i u , *Semantică*, p. 29.

[106] A. I . S m i r n i ţ k i , în „Voprosî Iazîkoznaniia“ 1955, 2, p. 175. Sensul lingvistic e forma de existenţă a unui concept, iar acesta reflectă lucruri, calităţi ale lucrurilor, relaţii dintre lucruri. K l a u s , MW, p. 13. *Noemul* este conceptul definit prin comprehensiune, iar clasa de obiecte este conceptul definit prin extensiunea sa. H e g e r , *Sémantique*, p. 69. Importanţa *conceptului* pentru înţelegerea *cuvîntului* e discutată de O. D u c h á č e k , *Le mot et le concept*, în „Sborník praci filosofické fakulty Brněnské University“, XI, 1962, Brno.

[107] Pentru o discuţie detaliată a problemei vezi S c h a f f , *Semantică*, p. 293 ș.u.

[108] *Ibidem*, p. 312.

[109] H u m b o l d t , *Verschiedenheit*, p. 74, 81.

[110] Vezi S t a t i , *Problemele semanticii*, p. 8.

[111] Un nume propriu desemnează un anumit individ direct, nu prin clasa la care aparţine. K r á m s k ý , *Word*, p. 61; cf. și B. T r n k a , *Problém vlástnich jmen*, în „Philologica Pragensia“, VI, 1963, p. 88; P. T r o s t , *Eigenname*, în „Acta Universitatis Carolinae-Philologica“, 3, p. 59—61.

[112] *Noemele* [= conceptele] diferă de *seme* prin aceea că cele dintîi sînt independente de structura unei limbi date, totuși pot exista noeme care să fie în același timp seme, și invers. (Intersecţia claselor *noem* și *sem* nu e cu necesitate o clasă vidă.) H e g e r , *Sémantique*, p. 68. Așa cum arăta E. Lovinescu, „Pe lîngă valoarea sa de semn convenţional al unei noţiuni, orice cuvînt mai e și depozitarul unei mari cantităţi de virtualităţi și de sugestii, dictate de sonoritate, de vicisitudinile lui semantice, de anumite particularităţi strict individuale și aproape necomunicabile“. Cit. de M a r c u s , *Poetica*, p. 126.

[113] Vezi argumentele furnizate de O.S. Ahmanova și E.M. Galkina-Fedoruk, cit. de A l b r e c h t , *Sprache*, p. 169; cf. în acest sens și G r a u r , SLG, p. 201—232.

[114] P e l c , *Meaning*, p. 34, folosește pentru această categorie denumirea „stimulus-reponse“.

[115] Bloomfield, *Language*, p. 158.

[116] Pelc, *Meaning*, p. 34.

[117] L. Wittgenstein, *Investigations philosophiques*, Paris, 1961, p. 135 (lucrarea a apărut postum, în 1953).

[118] Heger, *Sémantique*, p. 62; Pelc, *Meaning*, p. 34—35. F. Paulhan, *Qu'est-ce que le sens des mots?* în „Journal de psychologie", XXV, 1928, p. 289—329; J. Lazinczius, *La définition du mot*, în CFS V, 1945; J. Kuryłowicz, *Zametki o znaćenii slova*, în „Esquisses linguistiques", Wroclaw-Kraków, 1960; D. Chițoran, *Colocație și sens. O contribuție la studiul sensului elementelor lexicale*, în SCL, 1965, 5.

[119] Ullmann, *Semantics*, p. 10; Guiraud, *Sémantique*, p. 93—94; Neubert, *Positivismus*.

[120] Vezi titlul celor două lucrări ale lui St. Chase: *The power of words* (trad. germ. *Wörter machen Weltgeschichte*, München, 1955) și *The tyranny of words*, NewYork, 1938. Pentru expunerea și critica ideilor lui St. Chase, vezi Neubert, *Positivismus*, p. 196—206; Graur-Wald, SIL, p. 169—173.

[121] O prezentare generală: A. Rapoport, *General semantics. Its place in the science*, în „ETC" XVI, 1, 1958.

[122] A. Korzybski, *Science and sanity*, Lancaster, 1945, p. V—VI.

[123] Cit. de Graur-Wald, SIL, p. 172.

[124] Chaim Perelman, *Justice et raison*, cit. de H. Wald, RL, p. 124.

[125] Mounin, *Traduction*, p. 144.

[126] Vezi studiul său din 1955 *Semnificație și sinonimie în limbile naturale*, tradus în „Langages" 1966, 2. Extensiunea unui predicat e clasa de obiecte corespunzătoare predicatului, iar intensiunea e proprietatea corespunzătoare predicatului. Vasiliu, *Semantică*, p. 124, după R. Carnap, *Meaning and necessity*, The University of Chicago Press 1960, p. 16—32.

[127] „Caracterul vag al cuvîntului englez *chair* este înțeles astfel: există obiecte a căror denumire ca *chair* e îndoielnică, nesigură". Neustupný, *Vagueness*, p. 40.

[128] Mounin, *Traduction*, p. 146—147. Folosirea perechii de termeni «denotativ-conotativ» cu aceste sensuri este legată de numele lui Bloomfield.

[129] Aici cuvîntul e definit după calităţile „cognitive" ale referentului. Calităţile afective sînt înregistrate uneori ca „sensuri figurate". J. Cohen, *Poétique*, p. 210. „De multe ori nici dicţionarele nu diferenţiază sensurile denotative de cele conotative; ele nu omit unele sensuri conotative importante". Marcus, *Poetica*, p. 48.

[130] Ambele citate sînt luate din S. Stati, Gh. Bulgăr, *Analize sintactice şi stilistice*, Bucureşti, 1970, p. 267, 273.

[131] Sörensen, cit. de Mounin, *Traduction*, p. 154.

[132] Slama-Cazacu, *Psiholingvistică*, p. 425.

[133] V. A. Zveghinţev, cit. de Coteanu, *Contribuţii*, p. 18. Nu ne raliem la opinia că în orice limbă există două categorii de cuvinte: unele care au un conţinut şi o serie de posibilităţi combinatorii (cuvinte „autosemantice", „categorematice") şi altele care au numai posibilităţi combinatorii, fiind lipsite de conţinut (cuvinte „sinsemantice", „sincategorematice"). Simone, *Semantica*, p. 377.

[134] „Il contesto dunque non trasforma né capovolge l'insieme denotativo contenuto nel segno, ma si limita a precisare quali, delle denotazioni che esso contiene, devono essere funzionalmente (cioè in quella determinata situazione) accentuate, e quali invece retroresse, e lasciate da parte nell'ora dell' interpretazione". Simone, *Semantica*, p. 378.

[135] „Kein Wort steht still, sondern es rückt immer durch den Gebrauch von seinem anfänglichen Platz [...] und an der Wandelbarkeit des Wortes lässt sich die Wandelbarkeit der Begriffe erkennen". Cit. de Albrecht, *Sprache*, p. 146.

[136] Brøndal, *Prépositions*, p. 23—24. La p. 23 se spune că nuanţele de sens cele mai subtile ale unui cuvînt trebuie concepute ca nişte *concretissima*, adică definite prin combinarea tuturor circumstanţelor posibile într-o situaţie dată.

[137] „Worte, die für das Bewusstsein nicht mehr Metapher sind, sind doch noch immer ein schwebendes System von Bedeutungsmöglichkeiten, haben von ihrem Ursprung her gleichsam eine Atmosphäre, haben Tiefe und Hintergrund und

dadurch Gewicht". K a r l J a s p e r s, *Von der Wahrheit*, cap. 5, *Die Sprache*, München, 1958, p. 401 ș.u.

[138] M a r c u s, *Poetica*, p. 49.

[139] K r á m s k ý, *Word*, p. 61. Cf. și p. 47.

[140] „Le mot n'est que par que le contexte et n'est rien par lui-même, cf. A. R o s e t t i, *Le mot*, București-Copenhaga, 1947 p. 38.

[141] T. S l a m a - G a z a c u, *Le principe de l'adaptation au contexte*, în RL I, 1956, p. 93—96. Rolul contextului — scrie autoarea (*ibidem*, p. 99) — este (1) de *a alege* un sens, (2) de *a-l individualiza* și (3) de *a-l completa*, eventual (4) de *a crea* o semnificație.

[142] B r ø n d a l, *Prépositions*, p. 2—26.

[143] *Ibidem*, p. 63—64.

[144] „Cînd, într-un cuvînt, un sens apare ca supraordonat altora, lucrul acesta oglindește situația reală a claselor de obiecte denumite" C o t e a n u, *Contribuții*, p. 22.

[145] T. C a z a c u, *La structuration dynamique des significations*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès Internatibnal des linguistes à Oslo*, București, 1957, p. 113—114.

[146] Termenul a fost introdus de Adolf Noreen, în 1908, iar în lingvistica americană de Bloomfield, în 1926. S y d n e y M. L a m b, *Lexicology and semantics*, în H i l l, *Linguistics*, p. 41. Cu accepțiunea pe care o avem în vedere aici, „semem" e utilizat de G r e i m a s, *Sens*, p. 40.

[147] Termenul apare, încă înainte de al doilea război mondial, la V l. S k a l i č k a (cf. F r. D a n e š, J. V a c h e k, *Prague studies in structural grammar today*, în TLP, I, 1964, p. 21). Vezi și P o t t i e r, *Sémantique*, p. 117. Cf. analiza în „trăsături noetice" („semone", engl. *semons*), obiect al semanticii funcționale, numită și noologie. D e M a u r o, *Senso*, p. 149.

[148] Pentru formularea acestor seme, vezi C o s e r i u, *Sémantique*, p. 159.

[149] Vezi K a t z - F o d o r, *Semantic*, p. 170—211; K a t z - P o s t a l, *Lingu. description*; D. B o l i n g e r, *The atomization of meaning*, în „Language" 41, 1965, 4; E. H. B e n d i x, *Componential analysis of general vocabulary*, 1966; G. M o u n i n, *Les structurations sémantiques*, în

„Diogène" 1965, 49, p. 130—140; E.A. Nida, *Semantic components*, în „Babel" 8, 1962, 4, p. 175—181. Pentru felul cum se utilizează analiza componențială în gramatica transformațională, vezi analiza cuvintelor engl. *honest* și *bachelor*, în Katz-Postal, *Lingu. description*, p. 16 (Vasiliu, *Semantică*, p. 56).

150 După Pottier, *Sémantique*.

151 Golopenția-Eretescu, *Semantica transformațională a limbii române*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1969, p. 7.

152 Marcus, *Poetica*, p. 89. Alături de această reprezentare, al cărei prototip se află în modul de analiză a fonemelor în trăsături distinctive fonologice, se mai utilizează o reprezentare de tip arborescent, unde se pleacă de la o trăsătură foarte generală (rădăcina arborescenței), care e analizată succesiv în trăsături din ce în ce mai particulare. *Ibidem*, p. 90, unde se trimite la F. Kiefer, *Some semantic relations in natural languages*, în „Foundations of language", 2, 1966, 3.

153 Marcus, *Poetica*, p. 90. În aceeași problemă vezi și Greimas, *Sens*, p. 40; S. Marcus, *Définitions logiques et définitions lexicographiques*, în „Langages" 19, 1970, p. 90—91.

154 Coseriu, *Structures*, p. 44—45; Vasiliu, *Semantica*, p. 97.

155 Pottier, *Sémantique*, p. 10.

156 Mounin, *Traduction*, p. 122. Greimas, *Sens*, p. 17, nu crede în succesul unei semantici structuraliste bazate pe analiza în seme: „... ce qu'il y a d'illusoire dans le projet d'une sémantique systématique qui articulerait, à la manière d'une phonologie, le plan du signifié d'une langue donné".

157 Coseriu, *Structures;* Idem, *Lexikalische Solidaritäten*, în „Poetica", 1, 3, 1967; Idem, *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, în „Actes du premier colloque, international de linguistique appliquée", Nancy, 1966 p. 175—217.

158 Expresia a fost introdusă de G. Ipsen, în 1924. Vezi Ullmann, *Semantics*, p. 244. Expunerea și critica teoriei

Scanned with OKEN Scanner

cîmpurilor semantice se găsesc la Wartburg, PML, p. 169—182; Guiraud, *Sémantique*, p. 73—86; Ullmann, *Principles*, p. 311 ș.u.; Idem, *Semantics*, p. 243 ș.u.; Bahner, *Observații;* Coteanu, *Sistemul vocabularului*, p. 39—40.

159 Prima lucrare de acest tip a apărut în 1931, dată care marchează, în mod arbitrar, începutul etapei structuraliste din istoria semanticii lingvistice: Jost Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes*, Heidelberg. O sinteză a concepției care stă la baza acestei lucrări a elaborat Wartburg, PML, p. 169—173.

160 O. Ducháček, *Le champ conceptuel de la beauté en français moderne*. Praga, 1960. Cf. și K. Faiss, *Gnade bei Cynewulf und seiner Schule: semasiologisch-onomasiologische Studien zu einem semantischen Feld*, Tübingen, 1967.

161 A. Martinet, *Structural linguistics*, în vol. *Anthropology today*, A.L. Kroeber (ed.), Chicago, 1953, p. 582.

162 „Cîmpurile se bazează pe procesul psihologic al asociațiilor, care nu au limite, deci nici cîmpurile lingvistice nu sînt delimitabile". Pottier, *Sémantique*, p. 110. „De vastes sphères de la vie et par là même de la langue ont des limites confuses ou même pas de limites du tout, exception faite pour le savant qui les y introduit pour lui-même. L'affectivité et ce qui relève d'elle figurent souvent au premier plan, à tel point qu'une division stricte du genre de celle que Trier souhaiterait entreprendre perd une partie de son sens". Wartburg, PML, p. 178.

163 Wartburg, PML, p. 178—179.

164 Vezi studiul său mai vechi din BSL, LII, 1956; acum P. Guiraud, *Le champ morpho-sémantique des nom du chat (Première partie: le matou)*, în BSL, LXI, 1, 1966; Idem, *Le champ morpho-sémantique du mot tromper*, în BSL, LXIII, 1, 1968; H. Meschonnic, *Essai sur le champ lexical du mot „idée"*, în „Cahiers de lexicologie", extras f.a.

165 Ullmann, *Semantics*, p. 238. Cf. și B. Pottier, *Champ sémantique, champ d'expérience et structure lexicale*,

în „Zeitschrift für französische Sprache und Literatur", Neue Folge, Heft 1. Wiesbaden, 1968.

166 W. v. Wartburg, R. Hallig, *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie, Versuch eines Ordnungschemas*, Berlin, 1952 (ed. a II-a, 1962).

167 Cuvintele trebuie deci clasate (și grupate în dicționar) după ideile pe care le exprimă. Prima încercare lexicografică de acest gen aparține lui Peter Mark Roget, *Thesaurus of English words and phrases*, 1852. Cuvintele sînt împărțite în șase clase (Relații abstracte, Spațiu, Obiecte, Intelect, Voință, Puteri afective și morale), fiecare cu mai multe diviziuni și subdiviziuni. De exemplu, *Convexity* figurează în clasa 2 (Spațiu), categoria 3 (formă), subcategoria 3 (de suprafață).

168 Pentru expunerea și critica metodei, vezi Ullmann, *Principles*, p. 310; Idem, *Semantics*, p. 254, ș.u.; Coteanu, *Sistemul vocabularului*, p. 37—41; Bahner. *Observații*.

VIII
Semantica lingvistică şi logică a enunţului

Conceptul de „enunţ“

Întrucît, în terminologia gramaticală românească, *enunţ* n-are o accepţie foarte clară (de altfel, nici nu este mult folosit), începem cu precizări privind sensul în care îl vom utiliza.

(a) Enunţul este o unitate a vorbirii (fr. *la parole*, în sensul lui Saussure), deci este o comunicare lingvistică reală, emisă (oral sau grafic) de un vorbitor x într-un moment t şi într-o situaţie s[1].

(b) Enunţul este cea mai mică unitate lingvistică (din planul vorbirii) care îndeplineşte *funcţia de comunicare*[2]. Un fonem, un morfem, un cuvînt, o propoziţie nu sînt totdeauna comunicări, în schimb orice enunţ este o comunicare. Fonemul, morfemul, cuvîntul, propoziţia sînt uneori utilizate cu valoare de enunţ, şi atunci sînt comunicări.

Exemple:

Dacă mirarea cuiva se traduce prin rostirea vocalei *a!* acest „*a!*“ este un enunţ.

Dacă, la întrebarea „Ai spus *propoziţie* sau *prepoziţie*?“, răspundem „*Pro-*“, acest morfem este un enunţ.

Dacă la întrebarea „Doriți cafeaua cu sau fără zahăr?", răspundem „*Fără*"[3], acest cuvînt este un enunț.
În sfîrșit, răspunsuri ca „*Mă întorc mîine*", ordine ca „*Închideți ușa!*", exclamații ca „*Ce vreme minunată!*" sînt tot atîtea enunțuri.
E limpede că enunțurile au foarte des formă de propoziții, mai rar formă de cuvinte izolate și, numai în cazuri speciale, constau dintr-un singur morfem sau fonem. Cel mai frecvent, enunțul are structură de frază, adică e format din două sau mai multe propoziții.
Am arătat că enunțul este *cea mai mică* unitate (a vorbirii) cu funcție de comunicare. Într-adevăr, un mesaj spus sau scris poate consta și din două sau mai multe enunțuri (o limită superioară nu există). Întreaga intervenție a unui vorbitor cuprinsă între două replici ale interlocutorului (interlocutorilor), o scrisoare, un monolog, o poezie, un roman etc. sînt tot atîtea unități lingvistice cu funcție de comunicare. Aceste unități comunicative de dimensiuni maxime („maxime" nu în sensul de „cele mai mari cu putință", ci de „cele mai mari în situația dată"; după enunțarea lor, emițătorul se oprește), le vom numi discursuri. Cel mai scurt discurs constă dintr-un enunț. În dialogul:
— *Cînd te întorci?*
— *Mîine.*
există două discursuri, fiecare alcătuit dintr-un enunț. Replica *Da. Am înțeles. Trebuie să mă supun și să plec* e un discurs format din trei enunțuri.
(c) Enunțul este o comunicare întreagă, suficientă, adică la sfîrșitul său se poate pune punct, respectiv se poate încheia vorbirea. Indiferent de vorbitor, de moment și de situație, un enunț ca *Suma unghiurilor unui triunghi este egală cu 180°* este o comunicare întreagă. Cine îl citește sau îl aude nu simte nevoia unei completări. În schimb, un mesaj redus la *Suma unghiurilor unui* sau *Triunghi este egală* lasă impresia de „incomplet", receptorul mesajului simte că lipsește ceva; cele două mesaje trunchiate nu sînt enunțuri, nu comunică.

Aprecierera unei emisiuni verbale sau grafice ca „suficientă", „completă" depinde adesea de context (de ceea ce s-a spus mai înainte) sau de situație. De exemplu, grupul de cuvinte *Cu Ion* luat izolat nu îndeplinește funcția comunicativă; înțelegem ambii termeni ai grupului, totuși n-am aflat nimic; în schimb, în dialoguri ca:

— *Cu cine ai venit?*
— *Cu Ion.*

sau:

— *Cu cine s-a împrietenit?*
— *Cu Ion.*

același grup de cuvinte nu cere completări, comunică, este enunț (de fiecare dată cu alt înțeles, în funcție de întrebare).

Alt exemplu: Grupul de cuvinte *Două de opt* n-are funcție comunicativă, dar devine enunț dacă e rostit într-o situație (context extralingvistic) lămuritoare, de pildă vorbitorul se află într-un magazin de dulciuri și arată vînzătorului spre raftul cu tablete de ciocolată. *Două de opt* înseamnă deci: „Dați-mi două tablete de ciocolată de opt lei fiecare!"

Enunțul e perceput ca un mesaj întreg, suficient, complet, dar aceasta nu exclude eventualitatea ca receptorul mesajului să rămînă cu unele nelămuriri lexicale, gramaticale sau referențiale:

— **lexicale:** (a) Dacă receptorul nu cunoaște unul sau mai multe cuvinte din mesaj, el își dă seama că a perceput o comunicare, un enunț, dar nu-l înțelege. De exemplu, textul *Ne propunem să calculăm entropia de gradul zero* este simțit de orice vorbitor al limbii române ca enunț, deși puțini sînt cei ce știu ce înseamnă „entropie de gradul zero". Se poate întîmpla să nu înțelegem un enunț chiar atunci cînd cunoaștem toate cuvintele componente, de exemplu, *Aventura galbenă se rotea cu duioșie* este simțit ca enunț, dar este ininteligibil. În fața unui asemenea text, desprins de orice context sau situație, facem eforturi de interpretare încercînd să acordăm

cuvintelor sensuri figurate, conotative. Alt tip de situație: auzind propoziția *Nu plecați!* se poate întîmpla să nu înțelegem dacă avem a face cu o cerere, o rugăminte, un ordin, un sfat sau cu o simplă formulă de politețe convențională[4]. (b) Mesajul e uneori ambiguu din cauza omonimiei sau a polisemiei. Exemple: (α) *țăranii priveau cu neîncredere la ban* (monedă? demnitar?); (β) *trebuie să reparăm tabla* (din clasă? de pe acoperiș?)

— **gramaticale:** structura sintactică a unui enunț poate fi ambiguă, admițînd — în absența unui context lămuritor — două, eventual mai multe, interpretări. De exemplu: *arată-i cartea lui Ionescu* (lui Ionescu e atribut sau complement?);

— **referențiale:** un text cu valoare de enunț cum este *Ion va fi aici peste două ore începînd din această clipă* nu e înțeles complet dacă nu știm cine e Ion, care este locul exprimat prin *aici* și care este momentul desemnat prin *această clipă*. Înțelegem „semnificația lingvistică" a enunțului, dar — fără ajutorul contextului sau al situației — nu înțelegem „semnificația referențială" a enunțului. E interesant că, pentru a traduce enunțul într-o limbă străină, cunoașterea semnificației referențiale nu e necesară[5].

Lingvistica tradițională a studiat unele aspecte de conținut ale enunțurilor, dar ele nu intrau în obiectul semanticii, ci al gramaticii[6]. În cele ce urmează ne vom opri numai asupra unor probleme de semnificație a enunțurilor care i-au interesat și, mai ales, îi interesează atît pe lingviști, cît și pe logicieni.

Subiect și predicat

O temă comună de studiu este conținutul enunțului de tip propozițional, adică al propoziției „întregi", „complete", „suficiente". S-a spus că ceea ce dă unui șir de cuvinte caracter de propoziție este *predicația*[7], în legătură cu care s-a discutat despre *relația predicativă* dintre subiect și predicat.

Împotriva ideii simpliste că structura propoziției (gramaticale) calchiază structura judecății (logice) — numită de mulți tot „propoziție“[8] — s-a arătat că subiectul gramatical nu coincide obligatoriu cu cel logic; la fel, predicatul gramatical și cel logic. Ideea de identificare totală apare la lingviștii mai vechi, care credeau că orice propoziție are subiect, copulă și nume predicativ, ultimii doi constituenți fiind uneori contopiți într-un singur cuvînt-verb *(copilul aleargă = copilul este alergător)*[9]. Unele forme verbale ar trebui descompuse în cei trei constituenți logici (lat. *potest* „poate“ = *pot* (nume predicativ) + *es* (copulă) + *t* (subiect)[10]. Nici măcar cînd există suprapunere între subiectul gramatical și cel logic nu sîntem îndreptățiți să dăm aceeași interpretare conținutului relației dintre subiect și predicat în sintaxă și în logică[11]. Expunînd concepția lui H. Steinthal, Lazăr Șăineanu scrie că, în logică, relația subiect-predicat este un act de comparație mentală, o ecuație între două idei, iar copula reprezintă actul comparației, este expresia ecuației; în gramatică, copula e „semnul de existență și de inerență a predicatului în subiect“[12]. *Inerența* ca specific al relației sintactice subiect-predicat apare și în Gramatica Academiei („corelație de inerență“)[13].

Lingviștii au dat acestei relații interpretări variate[14]; în afară de definițiile bazate pe ideea de *inerență* — noțiune de inspirație logicistă —, s-au formulat și altele, de factură logicistă sau psihologistă, spunîndu-se sau subînțelegîndu-se aproape totdeauna că faptele de limbă nu trebuie confundate cu cele de gîndire, de logică. Relația sintactică subiect-predicat e prezentată în fond, ca o relație între două noțiuni, atunci cînd se spune: „Între o notă din conținutul subiectului și o notă din conținutul predicatului se pune semnul egal. *Copilul aleargă* reprezintă între altele identificarea unei însușiri a *copilului* cu o însușire a ideii din *aleargă*“[15]. Interpretări de factură psihologistă: subiectul stabilește un cadru care așteaptă un conținut, o materie care

trebuie analizată, un punct de plecare sau o condiție. Predicatul umple acest cadru ; conținutul închis și găsit în subiect e descris cu ajutorul predicatului[16]. Comunicarea presupune „cu necesitate o mișcare a gîndirii, care merge de la termenul admis ca bază, dat dinainte sau presupus, spre termenul de încheiere («d'aboutissement»), deci un subiect și un predicat"[17]. Contrastul dintre subiect și predicat e redat și prin termenii „numire" și „punere" (fixarea conținutului de gîndire)[18]. Serrus critică înțelegerea conținutului legăturii gramaticale dintre subiect și predicat după modelul relației subiect-predicat din logică: Cînd spun *cerul e albastru*, „ar fi o pură fantezie să presupun că în felul acesta ordonez cerul în categoria obiectelor albastre și că gîndesc albastrul în clasa culorilor. Dar am o schemă obișnuită a cerului ca o boltă pe care am putut s-o contemplu atît de des, și sudez la această schemă gîndirea albastrului"[19]. Logicienii au semnalat faptul că același cuvînt folosit într-o judecată ca subiect și ca predicat are înțelesuri întrucîtva diferite. Se citează expresii ca *Războiul e război*[20].

O definiție semantică în același timp nelogicistă și nepsihologistă — a dat Karcevski: în propoziție, substantivul-subiect reprezintă un tip fix, care rămîne identic cu sine în ciuda procesului în care e implicat, în timp ce verbul-predicat traduce ideea schimbării[21]. Cît privește lingvistica, problema definirii conținutului relației subiect-predicat ni se pare irezolvabilă cîtă vreme nu depășim cadrul tradițional. Într-adevăr, conceptele gramaticale tradiționale „subiect" și „predicat" nu pot fi utilizate într-o teorie lingvistică riguroasă, deoarece se încearcă o conciliere a punctului de vedere semantic (subiectul e autorul acțiunii) cu un punct de vedere formal (subiectul stă în nominativ și se acordă în număr și persoană cu predicatul). Inconvenientele sînt cunoscute: definiția semantică se potrivește și complementului de agent, subiectului unui verb la mod nepersonal, atributului genitival subiectiv ; subiectul unui verb la

pasiv exprimă obiectul acțiunii; subiectul nu stă totdeauna la nominativ (de pildă, în construcțiile latine acuzativ cu infinitiv și ablativ absolut; și în românește se poate vorbi de un subiect în acuzativ: în propoziția *îl văd venind*, pronumele indică în același timp persoana pe care o văd și persoana care vine[22].

În ultimul timp, realizîndu-se o nouă apropiere între lingvistică și logică, adoptarea de către lingviști a unor puncte de vedere logice în discutarea conținutului enunțurilor nu mai e considerată un viciu principial. Noul logicism al lingvisticii actuale, caracteristic pentru cîteva dintre direcțiile de cercetare ale lingvisticii, nu s-a conturat încă cu toată precizia, dar faptul ca atare și unele cîștiguri deja obținute merită să fie consemnate în paginile care urmează.

Ne vom opri mai întîi asupra varietății semnificațiilor pe care le exprimă un enunț, domeniu în care lingviștii au intuit faptele, dar intervenția logicienilor pune ordine și clarifică distincțiile.

Forța ilocuționară a frazelor

Filozoful J.L. Austin a pus în discuție o dimensiune a semnificației enunțurilor pe care a numit-o „forță ilocuționară"[23]. Rostirea unui enunț poate urmări scopuri diverse: să informeze pe interlocutor, să-i ceară ceva, să-l amenințe, să-l insulte, să-l încurajeze, să-i sugereze ceva, să-i atragă bunăvoința etc. Toate acestea se numesc *acte ilocuționare*[24]. Ansamblul acțiunilor pe care le putem realiza spunînd o anumită frază constituie *potențialitatea ei ilocuționară*. Însușirea unui enunț de a înfăptui un anumit act ilocuționar se numește *forță ilocuționară*[25]. Aceeași propoziție poate fi utilizată cu forțe ilocuționare diferite. Dacă interlocutorul ne spune *Nu plecați încă!*, el sau (a) ne dă un ordin, sau (b) ne roagă, sau (c) ne dă un sfat, sau (d) vrea să se arate politicos[26] — politețea corespunde sau nu unei dorințe sincere. Frazele de politețe prezintă, din acest punct de vedere, un interes

deosebit, pentru că sensul lor lingvistic și referențial n-are aproape nici o importanță comunicativă; aici intră întrebările despre sănătate, observațiile despre starea actuală a timpului, afirmațiile care constată o situație absolut evidentă[27]. Alt caz interesant: enunțurile cu *funcție fatică;* ele servesc pentru a stabili, a prelungi sau a întrerupe comunicarea, a verifica dacă circuitul funcționează[28] *(Alo! Ascultă! Da!).*

Întrebarea care se pune la decodificarea unui enunț pentru a-i identifica forța ilocuționară este: „Cum, în ce fel trebuie înțeles ceea ce s-a spus?" În cazul exemplului citat mai sus se întreabă: „Cum trebuie înțeleasă, luată, propoziția *Nu plecați încă!* — ca un ordin, o rugăminte, un sfat sau ca un act de politețe convențională?" Din intonația vorbitorului, din mimica și gesturile sale, din situația în care se produce actul de comunicare, deducem una din forțele ilocuționare enumerate mai sus. (Firește, ne putem înșela asupra intențiilor vorbitorului. Cineva spune, cu intenții elogioase, *omul ăsta e foarte prudent*, dar eu pot înțelege că, dimpotrivă, e vorba de o critică, de o desconsiderare[29]). Unii cred — după părerea noastră, fără a avea dreptate — că forța ilocuționară nu face parte din semnificația enunțului (care ar cuprinde numai *sensul lingvistic* și *sensul referențial* — despre care vom discuta mai departe)[30] și că nu trebuie să facem confuzia (pe care mulți o fac) între semnificația unui enunț și motivele pentru care a fost rostit; intenția vorbitorului-emițător nu e identică cu semnificația enunțului.

Distincția între ce se spune și motivul pentru care se spune intră în obiectul semanticii lingvistice[31]. Forța ilocuționară ține de acea ramură a semioticii care studiază relația vorbitor — semn („pragmatica"). Limitîndu-ne la mijloacele oferite de codul lingvistic, vom spune că forța ilocuționară a unui enunț se exprimă fie prin intonație, fie prin mijloace lexicale (de pildă, verbe „performative" ca *a ordona*[32]: în fraza *vă ordon*

să plecați, determinarea forței ilocuționare nu poate da naștere la echivoc), fie prin mijloace gramaticale (alegerea de către vorbitor a unui anumit mod verbal contribuie, într-o oarecare măsură, la exprimarea forței ilocuționare: *nu te mai văd!*, față de *să nu te mai văd!*). Aceste mijloace pot fi utilizate împreună, acționînd conjugat, sau se alege numai unul din ele. De obicei, se crede că diferența dintre propozițiile declarative, imperative și interogative e foarte bine marcată formal; în realitate însă, foarte des ordinele și întrebările nu pot fi deosebite, după formă, de comunicarea unor știri. Propoziția *acolo e o baltă!* pare — și uneori chiar este — spusă cu scopul de a transmite o informație; ne putem însă ușor imagina o situație în care să fie utilizată ca un avertisment sau ca o poruncă (= *nu călca pe acolo!*, sau *nu merge pe acolo!*)[33]

La fiecare forță ilocuționară trebuie deosebite anumite nuanțe. De exemplu, un enunț își propune să afirme ceva; scopul cu care a fost rostit este *aserțiunea*. Dar un lucru poate fi comunicat cu toată certitudinea (afirmația e categorică) sau cu nesiguranță, șovăire, poate fi prezentat ca mai mult sau mai puțin probabil. Deosebirile acestea se redau prin intonație, mijloace gramaticale (e cunoscut rolul modurilor verbului) și lexicale. Printre acestea din urmă se numără adverbe ca *sigur*, *poate*, *probabil*[34].

Uneori forța ilocuționară rămîne implicită, deoarece circumstanțele în care e pronunțată fraza sînt suficient de clare[35]. Atunci cînd intenția vorbitorului (de a afirma, ordona, sfătui, încuraja etc.) e redată prin unul sau mai multe mijloace lingvistice explicite, deși situația e destul de sugestivă, ne aflăm în fața unui fenomen de redundanță.

S-ar putea obiecta că „forța ilocuționară" nu este o descoperire lingvistică a ultimului deceniu. Gramaticile tradiționale cunosc clasificarea propozițiilor după scopul comunicării[36], iar în discutarea valorii modurilor se ține seama de intenția vorbitorului de a da un ordin,

un sfat, de a formula o rugăminte, o dorință, de a obține un răspuns. Toate acestea sînt foarte adevărate, numai că modul de tratare a problemelor amintite este cu totul necorespunzător și reclamă o considerabilă înnoire. E supărător mai ales faptul că lingvistica tradițională — structuraliștii ies din discuție, întrucît nu excelează în semantica sintactică — amestecă aspecte semantice diferite: scopul urmărit de emițător cînd își rostește mesajul, atitudinea sa față de ceea ce comunică (prezintă un fapt ca real sau posibil, însoțește comunicarea ideii cu exprimarea unei atitudini afective), atitudinea sa față de interlocutor (ironia, disprețul, solidaritatea). Toate acestea îi interesează de mult atît pe lingviști, cît și pe logicieni. O clasare riguroasă a faptelor se impune.

Analiza tradițională se preocupă uneori și de evidențierea unor semnificații *subînțelese* („ce a vrut să spună vorbitorul"), adică de explicitarea unor idei neexprimate, care însă „se citesc printre rînduri"[37]. Operația se practică mai ales în analiza textelor de beletristică, a limbajului poetic. Rostind o frază, emițătorul urmărește desigur să exercite o anumită influență asupra receptorului, dar ni se pare exagerat să reducem la această influență semnificația unei fraze[38].

Pentru a ilustra vechimea preocupărilor de semantică sintactică pe care le prezentăm în acest subcapitol vom cita distincția dintre „semnificația principală" a enunțului și „semnificația sa secundară, accesorie". În *Logica* de la Port-Royal, se spune că propoziția *ai mințit!* are ca semnificație principală „știi contrarul celor spuse de tine", dar exprimă în plus „o idee de dispreț și insultă"[39]. Această semnificație secundară este atitudinea vorbitorului față de interlocutorul său.

O categorie semantică importantă este ceea ce am putea numi *semnificația situațională implicită*. Un exemplu: propoziția *plouă* are o semnificație lingvistică limpede, totdeauna aceeași (stabilă): „din cer cad precipitații

lichide". Acest tip de conținut sintactic al enunțului a fost numit „raportare la realitate" sau „intensiune"[40]. În situații diferite, propoziția *plouă* implică idei variate. Astfel cineva spune *plouă* dorind să comunice și ideea „nu pleca fără mantaua de ploaie" (scopul rostirii enunțului n-a fost deci constatarea unui eveniment meteorologic); *plouă* înseamnă, în altă ocazie, „prognoza meteorologică a fost greșită"; altă dată, cineva spune *plouă* și interlocutorul său înțelege „așa că nu putem pleca la plimbare"[41]. Numărul situațiilor fiind infinite propoziția *plouă* poate fi rostită pentru a comunica infinit de multe idei. Intonația ajută la aceasta în foarte mică măsură (de pildă, o intonație de bucurie e potrivită cînd sensul situațional este „așa că vremea se va răcori" și enunțul e rostit după o zi de căldură sufocantă, dar e nelalocul ei cînd **vrem** să spunem „nu trebuie să pleci de acasă fără umbrelă"; totuși o atare intonație nu limitează considerabil posibilitățile de interpretare, căci ideea neformulată lingvistic putea fi și „așa că recolta e salvată", „mă bucur, pentru că am un pretext să nu mă mai duc la plimbare în parc cu o anumită persoană nesuferită" etc.

Semnificația situațională implicită însoțește și formularea unor propoziții în stil științific, unde predomină constatările pure și simple, adevărurile generale, necontingente (de exemplu, *într-un triunghi dreptunghi suma pătratelor catetelor e egală cu pătratul ipotenuzei*). Astfel, propoziția *cuprul e bun conducător de electricitate* exprimă un adevăr logic contingent cînd calitățile electrice nu erau incluse în definiția cuprului, și exprimă un adevăr logic necesar, de cînd conductibilitatea a fost inclusă în calitățile definitorii ale cuprului[42]. Unii spun că și atunci cînd propoziția nu comunică nimic „printre rînduri", cînd în conținutul ei nu e implicată nici o semnificație situațională, calitatea aceasta semantică e un adaos (minimal) la sensul pur lingvistic[43]. Uneori între semnificația explicită și cea implicită a unui enunț există contradicție (cf. exprimarea ironică sau

sarcastică, caracterizată de obicei printr-o intonație adecvată)[44]. De exemplu, cineva spune o mare prostie și noi reacționăm cu enunțul *Bravo, să știi că ești foarte deștept!*

Semnificația situațională implicită e de multe ori de ordin afectiv, dar ea nu trebuie confundată cu reacțiile afective pe care le provoacă perceperea unui enunț. Exemple: *omul ăsta vine de la Milano* nu dă tuturor celor care o aud aceleași informații (comunicarea faptului îi lasă pe unii indiferenți, îl bucură mult pe cel care așteaptă vești importante de la Milano, provoacă nostalgia cuiva legat de Milano prin amintiri emoționante etc.). Tot astfel, propoziția *rapidul de Roma pleacă la 17,45 de la linia 7* provoacă emoții diferite călătorilor care vor pleca cu acest tren, în funcție de scopul voiajului lor[45]. Toate sentimentele provocate la auzul acestor propoziții nu intră în conținutul lor. Dacă însă reacția afectivă a receptorului este un efect voit, corespunde unei intenții a emițătorului, lucrul acesta trebuie avut în vedere de analiza semantică, sub denumirea de sensuri *conotative* (propozițiile în cauză n-au funcție *referențială* — ca exemplele citate mai sus — ci *sugestivă*). Exemplu: *Omul ăsta vine de la Bassora*. Aici Bassora evocă amintiri și sentimente legate de poveștile celor „1001 de nopți" și produce o reverberație conotativă și asupra termenilor precedenți: *omul ăsta* capătă o semnificație plină de mister, *vine* înseamnă „vine de departe, pe drumuri de poveste"[46].

Presupozițiile

În legătură cu analiza semantică a enunțurilor se discută de cîtva timp despre *presupoziții*, noțiune împrumutată din logică; între *presupoziții* și *implicații* există asemănări, care pot duce pînă la confuzie.

Discuția are în vedere fapte de tipul următor:

— Propoziția *X a semnat de bună voie* e interpretată normal ca o aserțiune, care implică alta: există motive

să se creadă că X a semnat sub efectul unei constrîngeri[47]. Această implicație justifică rostirea propoziției citate. E evident că, fără această implicație, n-ar fi avut rost ca vorbitorul să spună *X a semnat de bună voie*.

— Propoziția, pusă în discuția logicienilor de B. Russell, *regele Franței e chel* implică existența unui rege al Franței și faptul că e chel. Dar între aceste două implicații există o deosebire importantă: rostind propoziția de mai sus, presupun la interlocutorul meu credința că Franța e o monarhie, altfel fraza ar fi cu totul deplasată; în schimb nu presupun că interlocutorul meu are deja cunoștință de faptul că regele Franței e chel, altfel fraza ar încălca regulile obișnuite ale dialogului, potrivit cărora orice enunț trebuie să comunice o informație nouă, cît ar fi ea de mică. Strawson și Ducrot numesc prima presupunere (existența unui rege al Franței) o *presupoziție*, iar pe cea de-a doua (interlocutorul ignoră chelia regelui) o *implicație*. Implicațiile unui enunț sînt propozițiile care trebuie să fie adevărate pentru ca enunțul să fie adevărat, iar presupozițiile sînt reprezentările necesare la ascultător pentru ca enunțul să se integreze într-o comunicare normală[48]. Distincția între presupoziții și restul sensului unui enunț se justifică prin faptul că presupozițiile se mențin și atunci cînd fraza e negată sau capătă formă interogativă[49]. (Reluînd exemplul de mai sus, e limpede că și propozițiile *regele Franței nu e chel*, *regele Franței e chel?* presupun existența unui rege al Franței).

Rămîne acum de dovedit că lingviștii au motive să integreze în preocupările lor analiza implicațiilor sau aceea a presupozițiilor. La prima vedere, toate acestea n-ar trebui să-i intereseze, deoarece condițiile care fac ca un enunț să fie utilizabil în mod normal ca și acelea care fac ca enunțul să fie adevărat nu țin de limbă[50].

a) În analiza conținutului unor verbe, presupozițiile sînt atît de importante, încît ajută la surprinderea diferenței semantice dintre unele cvasi-sinonime. De pildă,

diferența dintre *a acuza* și *a critica:* propoziția *l-am acuzat pe X că a scris acest pamflet* nu presupune că pamfletul a fost scris de X, în schimb propoziția *l-am criticat pe X că a scris acest pamflet* presupune acest lucru[51]. La fel, diferența dintre *a critica* și *a dojeni:* propoziția *Ion l-a dojenit pe Gheorghe* presupune că Gheorghe era de față cînd Ion l-a dojenit, în schimb *Ion l-a criticat pe Gheorghe* nu conține această presupoziție (Ion îl putea critica pe Gheorghe și în lipsă)[52].

b) În analiza unor propoziții cvasi-sinonime sau ambigue evidențierea presupozițiilor se poate revela utilă, după cum rezultă din exemplele:

α) să se compare propozițiile *era îmbrăcat în costumul său albastru* și *costumul său era albastru.* Rostind-o pe cea dintîi, vorbitorul atribuie interlocutorului cunoașterea existenței costumului (eventual, se preface că o atribuie); o atare presupoziție lipsește din conținutul celei de-a doua propoziții;

β) *Ion a venit cu mașina sa veche* este un enunț ambiguu, întrucît nu e clar dacă Ion are mai multe automobile și a venit cu cel vechi sau are un singur automobil, care e vechi. Cineva care citește propoziția în cauză se poate gîndi la primul înțeles numai dacă știe — și aceasta e o presupoziție! — că Ion are mai multe mașini[53]. După cum se deduce de aici, noțiunea de presupoziție e utilă și în diferențierea semantică a propozițiilor atributive determinative și explicative: *prietenul meu Ion, care locuiește la Arad...* conține o atributivă determinativă dacă interlocutorul meu știe că am mai mulți prieteni cu numele Ion. Nu vedem de ce nu s-ar introduce în sintaxă distincția paralelă între „atribut determinativ" (ca în *Ion a venit cu mașina sa veche* [și nu cu alta, din mașinile sale]) și „atribut explicativ" (ca în *Ion a venit cu mașina sa veche* [care este unica sa mașină]).

Cu aceasta, ajungem la problema sinonimiei enunțurilor, de care se interesează atît lingviștii, cît și logicienii.

Enunțuri sinonime și coreferente

În lingvistica tradițională problema e discutată fie ca sinonimie (echivalență) între construcții sintactice diferite („aceeași idee poate fi exprimată prin mai multe întorsături de frază"), fie ca transformare a unei construcții în altă construcție (cea dintîi putînd fi mai amplă sau mai simplă — eventual „eliptică" — decît cea de-a doua). De exemplu, structura activă *elevul citește cartea* e sinonimă cu structura pasivă *cartea e citită de elev* sau *nefiind atent, n-a înțeles* e rezultatul „contragerii" frazei *fiindcă n-a fost atent, n-a înțeles*. În lingvistica modernă, sinonimia dintre enunțuri a devenit o preocupare centrală în teoria gramaticilor generative-transformaționale; e important de reținut că teoria aceasta e inspirată direct din logica modernă, deci preocuparea pentru studiul sinonimei s-ar explica foarte bine prin importanța pe care i-o acordă logicienii. Transformaționaliștii susțin că, prin transformarea unui enunț, se obține un enunț cu același înțeles, că transformarea nu afectează sensul[54]. Majoritatea lingviștilor consideră că sinonimia sintactică este, ca și cea lexicală, imperfectă, aproximativă. În afară de faptul că „simțim" o mică deosebire de înțeles între, de pildă, *nefiind atent* și *fiindcă n-a fost atent*, e limpede că în structura mai dezvoltată se exprimă în plus sensuri gramaticale ca „timpul", „persoana", „numărul"[55]. Trebuie adăugată și observația că forma „contrasă" („prescurtată") este ambiguă dacă o scoatem din context (*nefiind atent* echivalează, în alte fraze, cu o propoziție condițională), deci forma „dezvoltată" („completă", „întreagă") este mai explicită din punct de vedere semantic, și de aceea mai puțin dependentă de context.

Colaborarea dintre lingviști și logicieni în cercetarea sinonimiei sintactice ni se pare necesară, pentru a pune ordine într-un domeniu care — în perspectiva tradiționalistă — pare foarte complicat, aproape haotic. Într-adevăr, dacă numim sinonime toate formulările

care transmit același mesaj, vom cuprinde laolaltă situații extrem de eterogene ca:
— *nefiind atent* = *fiindcă n-a fost atent;*
— *ieși afară!* = *pleacă de aici!*
— *îți ordon să pleci!* = *pleacă!*
— *Radu a spart geamul* = *Radu* (ca răspuns la întrebarea *Cine a spart geamul?*);
— *am înțeles* = *da* (ca răspuns la întrebarea *Ai înțeles?*).
Enunțul *da* e sinonim cu o infinitate de enunțuri;
— *a venit Ion* = *a venit prietenul tău* = *a venit vecinul meu* etc. (dacă Ion e în același timp prietenul tău și vecinul meu).
Construcțiile sinonime sînt uneori atît de deosebite între ele, încît se poate pune pe drept cuvînt întrebarea care sînt limitele sinonimiei sintactice, ce construcții *nu pot fi utilizate* pentru a transmite același mesaj. Într-adevăr, la prima vedere, enunțuri ca *a încetat ploaia* și *îmbracă-te*, *vreau să ieșim puțin la plimbare* n-au nimic comun în privința înțelesului, și totuși se poate imagina o situație de dialog în care cel dintîi e rostit exact cu sensul celui de-al doilea.
Lingvistica structurală ne pune la dispoziție un prim criteriu de clasificare: există enunțuri sinonime independent de context (situație) și sinonime numai în funcție de context (situație). Deosebim deci sinonimia de *limbă* (sinonimie sistematică) și sinonimia de *vorbire* (sinonimie accidentală). În loc de „sinonimie de limbă" se poate spune și „sinonimie potențială", iar în loc de „sinonimie de vorbire" se poate spune și „sinonimie actuală".
(a) Indiferent de context, putem înlocui fraza *îți ordon să pleci!* cu propoziția *pleacă!* (invers, nu deoarece *pleacă!* poate echivala și cu *te implor să pleci!*), construcția activă *elevul citește cartea* cu construcția pasivă *cartea e citită de elev*, propoziția *fiindcă n-a fost atent* cu gerunziul *nefiind atent* (invers nu, deoarece *nefiind atent* poate echivala și cu *fiindcă n-am fost atent*, cu *dacă nu ești atent* etc.);

(b) *da* poate fi substituit prin *am înțeles* numai dacă s-a pus întrebarea *ai (ați, înțeles?)*; în loc de *Radu a spart geamul* putem spune numai *Radu*, înțelesul fiind același dacă în felul acesta răspundem la întrebarea *Cine a spart geamul?* Numai într-o situație de dialog în care participanții cunosc o persoană cu numele *Ion* și știu că Ion este unicul vecin al vorbitorului, acesta din urmă poate spune sau *m-a sfătuit vecinul meu*, sau *m-a sfătuit Ion*, înțelesul fiind același; numai situația e aceea care ne face să înțelegem la fel propozițiile *ea i-a dat-o* și *Maria i-a dat lui Ion cartea*[56].

Lingvistica transformațională tratează sinonimia enunțurilor în mod foarte riguros, utilizînd un număr de reguli (de suprimare, adăugare, rearanjare a simbolurilor), totuși soluțiile nu sînt încă deplin satisfăcătoare. În primul rînd, conceptul însuși de sinonimie nu e bine definit (se apelează la sentimentul vorbitorului, la intuiția acestuia[57]); sînt acceptate de obicei ca sinonime construcția activă și cea pasivă[58], construcția verbală și nominalizarea ei[59] etc., lăsîndu-se impresia că două enunțuri sînt sinonime dacă sînt alcătuite din aceleași cuvinte cu sens lexical deplin sau din cuvinte care aparțin acelorași familii lexicale[60] *(după plecarea ta = după ce ai plecat tu*, cf. apropierea lexicală dintre *după / după ce, plecarea/ ai plecat, ta/tu)* și rămîne neclar statutul unor perechi de enunțuri pe care le „simțim" totuși ca avînd același înțeles, deși nu satisfac condițiile (implicite) de mai sus, cum sînt *Ion iubește muzica / muzica îi place lui Ion*[61], *Ion vinde* sau *dă o carte lui Gheorghe / Gheorghe cumpără* sau *ia o carte de la Ion*. În al doilea rînd, enunțurile sinonime au structuri de adîncime diferite (ca în cazul enunțurilor *văd cum pleacă acest tren, văd plecarea acestui tren* și *văd acest tren care pleacă*) și sinonimia lor nu poate fi exprimată direct, adică la nivelul sintactic prin reguli care să permită obținerea unuia din altul, și nici în termenii teoriei semantice transformaționale, așa cum a fost ea elaborată de Katz și Fodor[62]. Logica furnizează un criteriu foarte important de clasare

a faptelor și ni se pare că lingviștii au toate motivele să și-l însușească; este vorba despre distincția dintre sens (conținut lingvistic) și semnificație (referință, denotație). Distincția aceasta corespunde întrucîtva distincției „sens de *limbă*" — „sens de *vorbire*" amintită mai sus. Într-adevăr, denotația unui enunț apare numai cînd acesta e rostit de un anumit vorbitor, într-un anumit context și într-o situație particulară[63]. Cele două clasificări totuși nu se acoperă, întrucît *elevul citește cartea* și *cartea e citită de elev*, deși sinonime de limbă, n-au în mod necesar același denotatum (cele două propoziții se pot referi la elevi diferiți și la cărți diferite).

Spunînd cuiva propoziția *elevul citește cartea*, dacă interlocutorul nostru nu știe (1) cine e elevul, despre ce persoană anume e vorba, (2) ce carte este citită, (3) în ce moment are loc acțiunea de a citi, el înțelege propoziția numai din punct de vedere lingvistic, dar nu și extralingvistic; înțelege sensul ei, dar nu și semnificația (denotația) ei, adică nu știe la ce situație concretă, individuală se *referă* ea. Dacă i-am fi spus propoziția *cartea este citită de elev*, interlocutorul nostru ar fi primit aceleași informații. Ignorînd totul în legătură cu denotația celor două propoziții, receptorul le atribuie același sens, primește de la ele aceleași informații lingvistice. Propozițiile în discuție sînt *lingvistic sinonime*.

Spunem cuiva propoziția *Ion i-a dat Mariei cartea* și interlocutorul nu cunoaște denotațiile corespunzătoare cuvintelor componente; el va înțelege propoziția numai lingvistic. Apoi rostim propoziția *el i-a dat-o;* interlocutorul o va înțelege fără nici o dificultate, deși nu știe nimic despre denotațiile corespunzătoare pronumelor și verbului. E evident însă, spre deosebire de exemplele discutate la alineatul precedent, că nu primește de la propoziția a doua aceleași informații lingvistice pe care le-a primit de la propoziția întîi: *Ion* este un nume de persoană, *el* este un pronume personal; *cartea* denumește un exemplar dintr-o clasă bine determinată de obiecte, în timp ce *o* substituie numele unui obiect despre care

se știe numai că este de genul feminin (însușire pur lingvistică) — poate fi o carte, dar și o rochie etc. Propozițiile *Ion i-a dat Mariei cartea* și *el i-a dat-o* nu sînt lingvistic sinonime, sensul lor lingvistic nu e același. Să comparăm acum această pereche de propoziții cu perechea

Ion i-a dat Mariei cartea
ei ni le-au dat

Nici acestea din urmă nu sînt lingvistic sinonime, dar lipsa de sinonimie se deosebește de cea constatată în legătură cu prima pereche de propoziții. Într-adevăr, *el i-a dat-o* poate să aibă pentru interlocutor sensul propoziției *Ion i-a dat Mariei cartea*, dacă, din context, a aflat că *el* = *Ion*, *i* = *Mariei* și *o* = *cartea*. Ne aflăm în fața unui exemplu de propoziții potențial sinonime din punct de vedere lingvistic (sinonime lingvistice contextuale). În schimb, e evident că niciodată, în nici un context, *Ion i-a dat Mariei* cartea *și ei ni le-au dat* nu vor putea trimite la aceeași situație. Sinonimia lor este exclusă din principiu. Trebuie reținut că sinonimia e percepută de interlocutor fără să fie necesare cunoștințe despre realitățile extralingvistice la care se face referință.

Sînt de asemenea sinonime lingvistice potențiale răspunsurile „complete" și „prescurtate" („reduse") la aceeași întrebare, de exemplu *Radu a spart geamul* și *Radu* la întrebarea *Cine a spart geamul?* Această întrebare este contextul care asigură sinonimia răspunsurilor.

Sînt sinonime lingvistice potențiale o formulare neambiguă și una ambiguă care o conține pe cea dintîi. De exemplu, în contextul *„n-a înțeles"*, expresiile *nefiind atent* și *fiindcă n-a fost atent* transmit același conținut lingvistic; expresia ambiguă *nefiind atent*, desprinsă de context, are mai multe sensuri sintactice și morfologice, printre care și conținutul exprimat neambiguu prin *fiindcă n-a fost atent*.

Două enunțuri cu conținut lingvistic identic sau diferit pot avea denotații diferite. Exemple:

(a) cu conținut lingvistic identic: *Ion citește cartea* și *Ion citește cartea* (am repetat, în legătură cu persoane și obiecte diferite, aceeași propoziție); *a venit acasă tîrziu* și *a venit tîrziu acasă* (în legătură cu momente, persoane și locuri diferite);
(b) cu conținut lingvistic diferit. Trebuie deosebite mai multe situații:
(α) aceeași realitate extralingvistică e exprimată de doi vorbitori; diferența lingvistică rezultă din faptul că realitatea unică se află în raporturi diferite cu cei doi vorbitori. De exemplu, e vorba despre un copil al lui A și un copil al lui B, copilul lui A fiind mai mic decît copilul lui B. Această realitate extralingvistică este exprimată de A prin propoziția *copilul meu este mai mic decît al tău* și de B prin propoziția *copilul meu este mai mare decît al tău*. Deși *mai mic* este antonimul lui *mai mare*, cele două propoziții sînt „coreferente" (au aceeași denotație)[64]. Echivalența nu e percepută decît dacă ascultătorul cunoaște denotația celor două enunțuri.
(β) *mai mic* și *mai mare* sînt expresii nu numai diferite, dar și antonime. Alteori echivalența sintactică se stabilește între expresii cu conținut lingvistic diferit, dar nu antonim. Fie substantivele nesinonime *prieten*, *vecin*, *profesor;* ele pot avea același *denotatum*, căci o anumită persoană poate fi în același timp prietenul, vecinul și profesorul altei persoane. De aceea propozițiile *a venit prietenul meu*, *a venit vecinul meu* și *a venit profesorul meu* pot fi „coreferente";
(γ) Două enunțuri oricît de diferite ca structură sintactică și conținut lexical apar ca sinonime dacă cel de-al doilea exprimă semnificația situațională implicată de cel dintîi, dacă arată cu ce intenție a fost rostit cel dintîi. De pildă, o propoziție ca *s-a făcut cam întuneric în cameră*, poate fi adresată cuiva pentru a-l determina să aprindă lumina, deci e sinonimă cu *aprinde, te rog, lumina*. Cu aceeași intenție poate fi rostită și fraza, mai explicită *nu crezi că e momentul să aprindem lumina?*[65]

Sinonimia ca identitate referențială asociată cu deosebirea din punctul de vedere al conținutului lingvistic apare și în exemplul dat mai sus (p. 237—238) în legătură cu semnificația enunțului *plouă* (= nu pleca fără mantaua de ploaie = prognoza meteorologică a fost greșită = nu putem pleca la plimbare = în sfîrșit, vremea se va răcori = recolta e salvată etc.).

(δ) Făcînd apel la noțiunea de „forță ilocuționară" explicită și implicită, vom interpreta sinonimia dintre *pleacă!* și *îți ordon să pleci!* (în al doilea exemplu, forța ilocuționară este exprimată printr-un verb „performativ"). La o întrebare ca *vrei să pleci în excursie?* se așteaptă un răspuns care să semnifice „acordul" sau „dezacordul". Formularea lingvistică va fi sau:

{ *vreau să plec cu tine în excursie;*
vreau;
da (ultimele două variante sună mai firesc)

sau:

{ *nu vreau să plec cu tine în excursie*
nu vreau;
nu (ultimele două răspunsuri sînt cele mai uzuale)

Enunțurile grupate sub aceeași acoladă sînt sinonime prin semnificația lor referențială; forța lor ilocuționară e aceeași: „acord", respectiv „dezacord" („aprobare", respectiv „dezaprobare"). E însă evident pentru oricine că sensul lingvistic al lui *vreau* nu coincide cu cel al lui *da*.

(ε) Sinonimia unor enunțuri poate fi interpretată și cu ajutorul noțiunii de „presupoziție". Reluînd exemplele date mai sus (p. 239 ș.u.), se vede că:

— propoziția *X a semnat de bună voie* are ca presupoziție *există motive să se creadă că X a semnat sub efectul unei constrîngeri*. Dacă presupoziția e formulată explicit (ceea ce nu e de loc obligatoriu) se ajunge la perechea de sinonime:

propoziția P

propoziția P + presupoziția ei π

Grupul P + π se poate exprima lingvistic în mai multe feluri:

în ciuda aparențelor, X a semnat de bună voie
X a semnat de bună voie, și nu constrîns
cineva și-ar putea închipui că X a fost constrîns să semneze;
în realitate însă, el a semnat de bună voie
etc.

Perechea de enunțuri:

era îmbrăcat în costumul său albastru
costumul său era albastru

reprezintă un caz de sinonimie referențială (conținutul lingvistic e, evident, diferit), asociată cu o deosebire la nivelul presupozițiilor (în prima formulare, vorbitorul atribuie interlocutorului cunoașterea existenței costumului, eventual se preface că o atribuie).

— Propoziția (1) *Ion a venit cu mașina sa veche* este sinonimă fie cu: (2) *Ion a venit cu aceea dintre mașinile sale care este veche în comparație cu celelalte* [presupoziția *Ion are mai multe mașini* care se deduce din (1) nu apare în (2), unde i se comunică interlocutorului și faptul că Ion are mai multe automobile: *...mașinile sale..., ... celelalte*], fie cu: (3) *Ion a venit cu mașina sa, care este veche.*

Explicitînd conținutul logic al unui enunț se ajunge adesea la formulări lungi, uneori greoaie, și sinonime cu enunțul în cauză. De pildă, *sinceritatea îl poate speria pe băiat* înseamnă — dînd „explicația maximă" a structurii logico-semantice — *dacă X este sincer, e posibil ca faptul acesta să provoace un lucru de care băiatul se teme.* În limbile naturale nu se prea întîlnesc fraze cu explicația maximă a structurii logico-semantice[66]. De această situație se apropie exemplele de felul: *tună= eu aud un zgomot din clasa tunetelor, mă căiesc = simt căință în legătură cu fapta mea*[67].

În sfîrșit, sinonimia enunțurilor poate fi privită și prin prisma criteriului logic al adevărului și falsității[68]. Substituirea reciprocă a două enunțuri (ca și a două cuvinte) în interiorul unui text lasă neschimbată valoarea de adevăr a expresiei întregi (dacă textul este adevărat, după înlocuire el rămîne adevărat; dacă textul este fals, el rămîne fals și după înlocuire)[69].

În legătură cu utilizarea criteriului logic al adevărului și falsității, semnalăm introducerea, de către Chomsky, a expresiei „enunțuri cognitiv sinonime"; două enunțuri se numesc astfel cînd primul este adevărat dacă și numai dacă celălalt e adevărat, de pildă:

am așteptat ca Ion să fie examinat de un specialist
am așteptat ca un specialist să-l examineze pe Ion[70].

Avînd în vedere marea varietate de situații cuprinse sub denumirea de sinonimie, e limpede că termenul acesta a devenit prea echivoc pentru a mai putea fi util în teoria lingvistică. Soluțiile terminologice sînt două: (a) utilizarea termenului *sinonimie* însoțit totdeauna de determinări atributive, de exemplu „sinonimie de conținut lingvistic" (eventual „sinonimie lexico-sintactică"), „sinonimie referențială", „sinonimie de semnificație intenționlă" (de „forță ilocuționară"), „sinonimie cognitivă"; (b) utilizarea termenului *sinonimie* numai în una dintre accepțiile amintite mai sus (de pildă, pentru „sinonimie de conținut lingvistic", însoțită sau nu de identitate referențială, intenționlă etc.) și utilizarea altor termeni pentru celelalte accepții, de exemplu: *identitate semantică* sau *identitate denotativă* (sau *referențială*) sau *coreferință* (pentru sinonimia *referențială*), *echivalență ilocuționară* (pentru enunțurile care transmit același mesaj, rostite cu aceeași intenție: *pleacă!* = *îți ordon să pleci!*, *ai înțeles?* = *te întreb dacă ai înțeles*), *identitate de valoare logică* (pentru enunțurile „cognitiv sinonime").

Problema adevărului în analiza sintactică

Lingviștii au considerat pînă nu de mult că problema *adevărului* expresiilor e o chestiune care îi privește exclusiv pe logicieni; în realitate însă, studiind sinonimia, omonimia, compatibilitatea semantică dintre cuvintele unei propoziții, traducerea, lingviștii — tradiționaliști și structuraliști — au avut totdeauna în vedere, în mod implicit, valoarea de adevăr a propozițiilor[71]. Cînd se spune că pe gramatici nu-i interesează adevărul propozițiilor, se au în vedere fapte ca următoarele:

— judecățile false nu se pot deosebi de cele adevărate prin forma sintactică. Dacă lingvistul ar fi capabil să recunoască valoarea de adevăr a propoziției numai după construcția gramaticală, ar deveni omniscient[72];

— gramatica împarte propozițiile nu în adevărate și false, ci în corecte și incorecte. Deci pe gramatic îl interesează conformitatea propozițiilor cu sistemul limbii; o propoziție e gramaticală sau nu fără vreo referire la situația de care se vorbește[73]. Expresia *astăzi sîntem în 3 februarie 2180* este corectă, deși falsă, iar *triunghiurile are trei laturi* e incorectă, dar adevărată[74].

În analiza frazelor, lingviștii apreciază dacă ele sînt acceptabile semantic sau absurde[75]. Despre o propoziție absurdă se spune uneori că nu are sens, deși e corectă. Între *absurditate* și *falsitate* există o oarecare apropiere, de aceea distincția trebuie stabilită riguros.

Unele expresii sînt evident „cu sens", adică acceptabile semantic (de pildă, *frig glacial*), altele evident incomprehensibile: *autostrada înșurubează dulcețile monetare;* dar între aceste două extreme există o serie de etape, corespunzătoare unor expresii tot mai greu de înțeles. Pe această „axă a banalității", după *frig glacial*, găsim exemple ca *frig industrial*, *frig estetic*, *frig pătrat* — ultimul „are sens" dacă e vorba despre o dală de marmură[76]. Foarte frecvent, expresii desprinse din context (mai ales un context poetic) lasă impresia de absurditate, dar devin acceptabile imediat ce intervin unele explicații sau se

citează întreg contextul. Adesea avem ezitări în calificare unei fraze drept „normale" sau „bizare" din pricina cunoștințelor insuficiente pe care le avem despre lucruri[77]. Legătura dintre conceptele „falsitate" și „absurditate" apare în momentul în care, la receptarea unei propoziții absurde, emitem judecăți de tipul următor: „*În acest lac scriu pești mamiferi* este un enunț absurd, pentru că (1) nu e adevărat că peștii (și nici măcar unii pești) scriu și (2) nu e adevărat că peștii (și nici măcar unii pești) sînt mamiferi".

Exemplul a arătat și dependența aprecierilor noastre asupra acceptabilității semantice de cunoștințele pe care le avem despre realitate. Dacă, să presupunem, am putea arăta cuiva un tratat de ihtiologie unde unul din capitole ar avea titlul „Peștii mamiferi", persoana în cauză n-ar mai considera absurd enunțul *în acest lac trăiesc pești mamiferi*.

În realitate: (a) Nu orice enunț simțit ca absurd este fals (de exemplu, fraza *pentru vehicule care se deplasează cu viteze extrem de mari, timpul se contractă*). Impresia de absurditate e generată de necunoașterea teoriei relativității. Tot astfel, propoziția *printr-un punct pot fi duse mai multe drepte paralele cu altă dreaptă* pare absurdă cuiva care nu cunoaște geometriile neeuclidiene. (b) Nu orice enunț fals este simțit ca absurd (de exemplu, *în România există 15 localități cu numele București*). Trebuie adăugat și faptul că enunțurile apreciate ca absurde sînt în general, din punct de vedere logic, sau false, sau fără sens (adică nici adevărate, nici false). Un enunț ca *pisica mea e ovipară* este fals, dar are sens: „a fi ovipar" este un atribut care poate fi gîndit în legătură cu o ființă, deoarece orice ființă se reproduce, se înmulțește într-un anumit mod; în schimb *numărul trei este ovipar* e un enunț fără sens, căci atributul „a fi ovipar" nu poate fi gîndit în legătură cu un număr[78]. Tot astfel, *dreptatea e portocalie* și *8,5 e un număr prim* sînt propoziții fără sens, în vreme ce *zăpada e portocalie* și *8 e un număr prim* sînt propoziții false[79].

Conceptul de „adevăr" e utilizat în gramaticile raționale în situații ca:
— Definirea cuvintelor „reciproc relative" (vezi, mai sus, p. 110): *frate*, *coleg*, *văr* sînt cuvinte reciproc relative, întrucît, dacă Petru e frate, coleg sau văr cu Paul, e tot atît de adevărat că Paul e frate, coleg sau văr cu Petru[80].
— Definirea propozițiilor explicative: se pot transforma în propoziții principale înlocuind pronumele relativ care le introduce prin numele substituit prin pronume (vezi, mai sus, p. 119). În această transformare sintactică, adevărul nu este alterat[81].
Semantica generativ-transformațională a introdus în mod explicit criteriul adevărului în clasificarea propozițiilor. Există din acest punct de vedere, trei clase:
(a) Propoziții analitice, adică „adevărate numai grație sensului termenilor": *„celibatarele sînt femei* [substantivul *celibatară* denumește ființe de sex feminin];
(b) Propoziții sintetice. Adevărul sau falsitatea lor se stabilește nu prin cercetarea sensului termenilor, ci empiric, adică verificînd faptele extralingvistice: *celibatarele sînt drăguțe* [însușirea *drăguțe* nu este inclusă în conținutul subiectului propoziției];
(c) Propoziții contradictorii, adică „false numai grație sensului": *celibatarele sînt căsătorite*. [Nu e nevoie să te adresezi empiriei ca să decizi că propoziția aceasta nu e adevărată[82]].

Note

[1] Este accepția termenilor engl. *utterrance*, ceh *výpověd;* rus *vyskazivanie*, fr. (la unii autori) *phrase*. Vezi și nota 6.

[2] „das kleinste Mitteilungsganze" sau „niederste Redeganzheit", definiții citate de R e g u l a, *Syntax*, p. 32. „Enunțul *(la phrase)* e o unitate de comunicare actualizată. Ea nu are o structură gramaticală proprie [căci] orice cuvînt

sau grup de cuvinte, orice formă gramaticală [...] pot servi ca unitate de comunicare, dacă situația o cere". K a r c e v s k i, *Phrase*, p. 190.

[3] Exemplul lui Smirnițki, cit. de K r á m s k ý, *Word*, p. 29.

[4] S t r a w s o n, *Phrase*, p. 21. Asupra acestei specii de conținut (numită „forță ilocuționară") vom reveni la p. 234.

[5] S t r a w s o n, *Phrase*, p. 20.

[6] Limitarea tradițională a obiectului semanticii lingvistice la sensurile lexicale e criticată de P o t t i e r, *Sémantique*, p. 109; C o s e r i u, *Sémantique*, p. 141. Unii autori consideră că unitatea limbii căreia i se potrivește numele de „semn lingvistic" nu este cuvîntul, ci enunțul, reprezentînd un act semic legat imediat de o situație extralingvistică. E. B u y s s e n s, *La communication et l'articulation linguistique*, Bruxelles, 1967. Aceeași idee la L. P r i e t o, *La sémiologie*, în *Le langage (Encyclopédie de la Pléiade)*, Paris, 1968; D e M a u r o, *Semantica*, p. 191; G a k, *Dict. bilingue*, p. 106.

[7] Vezi S t a t i, TMS, p. 158—159. Predicația este ceea ce H u m b o l d t, *Verschiedenheit*, p. 252, numea un „act sintetic" în care copula (das Sein) unea subiectul cu predicatul și transforma ceva *gîndit* (das bloss als verknüpfbar Gedachte) într-o situație sau un eveniment din *realitate*.

[8] Originea acestei confuzii terminologice urcă, pare-se, pînă la Aristotel. Definiția logică a propoziției e insuficientă, deoarece — așa cum s-a afirmat în repetate rînduri (cf. de exemplu, L e n z, *Oración*, p. 30) — numai propoziția declarativă e expresia unei judecăți (propozițiile exclamative și interogative nu). Ideea apare încă de la Psellus, autorul unui compendiu de logică care a avut o mare influență în evul mediu. P r a n t l, *Logik*, p. 272—273.

[9] Vezi concepția gramaticilor raționale, discutată de noi la p. 112.

[10] G r a u r-W a l d, SIL, p. 37.

[11] Asupra interpretării acestei relații în logică, vezi E n e s c u, *Logică*, p. 89: „Relația «S este P» nu e nici pur și simplu in-

tensională în sensul teoriei predicatelor, nici extensională în sensul teoriei claselor [...] Tocmai de aceea nu poate fi citită nici «S are proprietatea P» și nici «S aparține lui P». Ea corespunde întru totul gîndirii obișnuite, care e simultan intensională și extensională, gîndire care atunci cînd afirmă «toți oamenii sînt muritori» nu înțelege prin aceasta nici pur și simplu «toți oamenii aparțin clasei muritorilor» [interpretarea extensională] și nici doar «toți oamenii au proprietatea de a fi muritori» [interpretarea intensională]. Aceste distincții sînt conținute deopotrivă în propoziția «toți oamenii sînt muritori» și ele apar numai în urma unei analize speciale". Analiza judecății în subiect și predicat ridică problema criteriului de identificare a celor doi constituenți. Subiectul — se spune de obicei — e partea judecății care arată despre ce se face o aserțiune, dar, într-o judecată ca *Petru e fericit*, despre ce se vorbește? „Despre Petru" este răspunsul normal, dar de ce nu s-ar răspunde „Despre fericire"? (și propoziția ar fi înțeleasă astfel: se spune despre calitatea de a fi fericit că îi aparține lui Petru). B l a c k, *Reality*, p. 135.

[12] Ș ă i n e a n u, *Paralelismul*, p. 41.

[13] GLR, II, p. 79.

[14] Cf. S t a t i, TMS, p. 73—76, 145.

[15] C o t e a n u, *Note*, p. 184.

[16] B r ø n d a l, *Prépositions*, p. 78.

[17] S e c h e h a y e, *Essai*, p. 31.

[18] „... wobei unter «Nennen» das blosse Vorstellen, Supponieren oder «Ergreifen», unter «Setzen» das seinsartliche Fixieren des Denkinhalts gemeint ist". R e g u l a, *Syntax*, p. 89.

[19] S e r r u s, *Parallélisme*, p. 89.

[20] Germ. *Krieg ist Krieg*, engl. *war is war*, fr. *un sou est un sou*. Trendelenburg, Sigwart, cit. de B r ø n d a l, *Prépositions*, p. 78.

[21] K a r c e v s k i, *L'idée de procès dans la langue russe*, în CFS, 14, 1956, p. 25.

[22] Alte excepții sînt discutate în GLR, II, p. 90—91.

[23] S t r a w s o n, *Phrase*, p. 21. Se trimite la J.L. A u s t i n, *How to do things with words*, Oxford University Press, 1962

(o traducere franceză a apărut în 1970, la Editions du Seuil). În legătură cu ideile lui Austin, vezi J. B o y d , *The semantics of modal verbs*, în „Journal of linguistics", 5, 1969.

[24] Se poate întrevedea o apropiere aproximativă cu ceea ce *Gramatica* Academiei R.S.R. numește „scopul comunicării", atunci cînd întreprinde o clasificare a propozițiilor după acest criteriu, GLR, II, p. 21—43.

[25] F i l l m o r e, *Verbes*, p. 58.

[26] S t r a w s o n, *Phrase*, p. 21.

[27] B. M a l i n o w s k i, cit. de B e n v e n i s t e , *Enonciation*, p. 17.

[28] Cf. J a k o b s o n, ELG, p. 217.

[29] S t r a w s o n, *Phrase*, p. 23.

[30] V e n d l e r, *Performatifs*, p. 74.

[31] D u c r o t, *Enonciation*, p. 107.

[32] V e n d l e r, *Performatifs*, p. 74.

[33] R u s s e l l, cit. de A l b r e c h t , *Sprache*, p. 106.

[34] B e n v e n i s t e, *Enonciation*, p. 16.

[35] V e n d l e r, *Performatifs*, p. 74.

[36] Vezi nota 24.

[37] Tradiționaliștii sînt lipsiți de fermitate și consecvență cînd se pune problema așa-zisului conținut exprimat „printre rînduri". Pentru o poziție negativă decisă cf. L e n z , *Oración*, p. 31: „Si se quieren determinar las cualidades de la oración en el lenguage realmente hablado, sólo se debe tomar en cuenta lo que efectivamente se ha dicho, y no lo que tal vez se ha pensado al mismo tiempo, ni menos lo que se agrega posteriormente por interpretación lógica".

[38] Cum procedează B u y s s e n s, *Linguistique historique*, Paris, 1965, p. 111.

[39] J o u r d a i n, *Logique*, p. 97.

[40] Importanța extensiunii apare încă de la Duns Scotus, cel mai de seamă dintre logicienii medievali care s-au ocupat de limbaj. Din scolastică a reluat-o Brentano. Lumea, universul la care trimite, prin conținutul său, enunțul este fie lumea reală (a percepției imediate), fie lumea ideală (a valorilor, a normelor), fie lumea logică (a noțiunilor, silogismelor), fie lumea matematică (a mărimilor aritmetice, alge-

Scanned with OKEN Scanner

brice, geometrice etc.). B r ø n d a l, *Prépositions*, p. 70.

[41] După H o r á l e k, *Acte Bucureşti*, II, p. 477 (exemplul aparţine lui Vl. Skalička). Autorul arată aici că valoarea semantică a enunţului nu depinde numai de forma lingvistică, ci şi de situaţie. Pentru semnificaţiile implicite se foloseşte termenul german *Sinn*.

[42] N a g e l, *Science*, p. 54.

[43] S t r a w s o n, *Phrase*, p. 21—22.

[44] *Ibidem*, p. 25.

[45] E c o, *Opera aperta*, p. 67.

[46] *Ibidem*, p. 68—69. Pentru cine n-a auzit de Bassora, propoziţia are efectul unei fraze cu funcţie referenţială. *Ibidem*, p. 67.

[47] S t r a w s o n, *Phrase*, p. 27. Analiza critică a ideilor lui Strawson, la R. M o n t a g u e, *Presupposing*, în „Philosophical Quarterly“ 19, 1969.

[48] D u c r o t, *Logique*, p. 18.

[49] F i l l m o r e, *Verbes*, p. 65, n. 17.

[50] D u c r o t, *Logique*, p. 18.

[51] F i l l m o r e, *Verbes*, p. 65.

[52] După F i l l m o r e, *Verbes*, p. 66. Vezi şi exemplele de la p. 67—68.

[53] După D u c r o t, *Logique*, p. 19—20.

[54] Transformările lasă neschimbat „conţinutul informaţional al frazelor“. R u w e t, *Introduction*, p. 227.

[55] Vezi discuţia despre sinonimia construcţiilor rezultînd din nominalizarea propoziţiilor; cf. situaţii ca *după ce a trecut munţii / după trecerea munţilor*.

[56] În legătură cu această clasificare a enunţurilor sinonime vezi S t a t i, *Synonymie*, p. 697 ş.u.

[57] S-a spus că e cel puţin ciudat cum o teorie atît de riguros formalizată poate avea drept bază un concept atît de vag cum e sentimentul lingvistic. G r u n i g, *Transf.*, p. 84.

[58] S-a arătat, cu exemple din limba engleză, că prin „pasivizare“ nu se obţine totdeauna un enunţ sinonim, cf. *John married Jane / Jane was married by John*. R o b i n s, GL, p. 243. Vezi P. Z i f f, *The nonsynonymy of active and pas-*

sive sentences, în „Philosophical Review", 75, 1966; J.J. Katz, E. Martin Jr., *The synonymy of actives and passives*, în „Philosophical Review" 76, 1967.

[59] Unii nu recunosc nici în acest caz existența sinonimiei; E.M. Uhlenbeck, *Some further remarks on transformational grammar*, în „Lingua", 17, 1967. O tratare aprofundată a chestiunii la Bickerton, *Transf.*, p. 47—62.

[60] Bazele lexematice se mențin, dar caracteristicile gramaticale se pot schimba. Dubois, GSF, II, p. 190.

[61] Daneš, în *Acte București*, II, p. 410. Lingvistul ceh arată că enunțurile în discuție se deosebesc prin structura lor semantică: în *John likes music* structura semantică este „bearer of an attitude — the attitude itself — the object of the attitude", iar în *music pleases John* „the source — the affecting — the recipient of affecting".

[62] Vasiliu, *Semantică*, p. 83.

[63] Daneš, în *Acte București*, II, p 407.

[64] Vezi Stati, *Synonymie*, p. 698. Cf. și exemplele engleze *our team has won* și *our team has lost*, spuse de două persoane. Identitatea de denotație nu constituie un caz de sinonimie. Daneš, în *Acte București*, II, p. 411.

[65] Acest exemplu ne-a fost inspirat de afirmația lui R. Harris (*Acte București*, II, p. 467) că, în anumite împrejurări, două enunțuri pot transmite aceeași semnificație (engl. *purport*), deși sensurile cuvintelor componente diferă. Se dă ca exemplu perechea de enunțuri engl. *Isn't it getting rather dark in here?* și *Don't you think, it's about time we switched the light on?*

[66] S. Karołak, în *Acte București*, II, p. 382—393.

[67] Albrecht, *Sprache*, p. 145, 262. Exemplele sînt citate de autor în legătură cu problema subiectului în propozițiile impersonale *es donnert*, *es reut mich*.

[68] Vasiliu, *Semantică*, p. 285, arată, că, de fapt, criteriul acesta este implicat în interpretarea sintactică tradițională a construcțiilor sinonime.

[69] Vasiliu, *Semantică*, p. 71.

[70] Chomsky, *Aspects*, p. 26—27.

[71] Vasiliu, *Semantică*, p. 285—286.

[72] Ryle, *Expressions*, p. 87.
[73] Gleason, LEG, p. 111—112.
[74] Steinthal, în *Grammatik, Logik und Psychologie*, p. 220, spunea că logicianul protestează contra enunțului *această tablă rotundă e pătrată*, pe care gramaticul îl acceptă; atitudinile se inversează în fața unei propoziții ca *acest tablă sînt rotundă*. Sandmann, *Subject*, p. 68.
[75] Katz-Postal, *Lingu. description*, p. 25 „semantically acceptable", respectiv „semantically anomalous".
[76] Pottier, în *Acte București*, II, p. 386.
[77] Fillmore, *Verbes*, p. 57.
[78] R. Blanché, *Introduction à la logique contemporaine*, Paris, 1957, cit. de J. Cohen, *Poétique*, p. 108, Cf. și distincția dintre propozițiile *unsinnig* („fără sens") și cele *widersinnig* („cu sens, dar evident neadevărate": *casa mea e construită din apă*). Sandmann, *Subject*, p. 68: „*My house is built of water* is still meaningful although it is manifestly untrue. Husserl would have said that a statement ceases to be meaningful only when it is *unsinnig*, not when it is *widersinnig* (*Logische Untersuchungen*, II, 312).
[79] Albrecht, *Sprache*, p. 196.
[80] Beauzée, *Grammaire*, II, p. 50.
[81] *Ibidem*, p. 32.
[82] Katz-Postal, *Lingu. description*, p. 26.

Abrevieri bibliografice

Acte București = *Actes du Xe Congrès international des linguistes, Bucarest* 28 *août*-2 *septembre* 1967, vol. I—IV, București, 1969—1971.

Albrecht, *Sprache* = Erhard Albrecht, *Sprache und Erkenntnis*, Berlin, 1967.

Aulus Gellius, NA = Aulus Gellius, *Nopțile atice* (trad.: David Popescu, introducere și note: I. Fischer), București, 1965.

Ayer, *Linguaggio* = Alfred Jules Ayer, *Linguaggio, verità e logica* (trad. de G. De Toni), Milano, 1961.

BSL = „Bulletin de la Société de linguistique de Paris".

Bacon, *Noul Organon* = Francis Bacon, *Noul Organon* (trad. N. Petrescu, M. Florian), București, 1957.

Bahner, *Observații* = W. Bahner, *Observații asupra metodelor actuale de cercetare a vocabularului*, în LR 1961, 3.

Baldinger, *Structures* = Kurt Baldinger, *Structures et systèmes linguistiques*, în „Tralili" V, 1967, 1.

Bar-Hillel, *Syntaxe* = Yehoshua Bar-Hillel, *Syntaxe logique et sémantique*, în „Langages", 2, 1966.

Barthes, *Problématique* = Roland Barthes, *Une problématique du sens*, în „Les Cahiers de Media" 1 [f.a.], Bordeaux.

Scanned with OKEN Scanner

Bastide, *Structure* = Roger Bastide (ed.), *Sens et usages du terme Structure, dans les sciences humaines et sociales*, Paris-Haga, 1962.
Bădărău, *Leibniz* = Dan Bădărău, *G.W. Leibniz. Viața și personalitatea filozofică*, București, 1966.
Beauzée, *Grammaire* = Nicolas Beauzée, *Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage, pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues*, vol. I—II, Paris, 1767.
Benveniste, *Enonciation* = Emile Benveniste, *L'appareil formel de l'énonciation*, în „Langages", 17, 1970.
Benveniste, PLG = Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966.
Benveniste, *Sémiologie* = Emile Benveniste, *Sémiologie de la langue*, în „Semiotica", I, 1969, 1 și 2.
Bercelli, *Note* = F. Bercelli, *Note sull' interpretazione dei termini „probabilità" e „induzione"*, LS III, 1968, 1.
Bergmann, *Log. positivism* = Gustav Bergmann, *Logical positivism, language, and the reconstruction of metaphysics*, în Rorty, *Lingu. Turn.*
Bickerton, *Transf.* = Derek Bickerton, *The linguistic validity of verb-nominalising transformations*, în „Lingua" 22, 1969, 1.
Black, *Reality* = Max Black, *Language and reality*, în Rorty, *Lingu. Turn.*
Bloomfield, *Language* = Leonard Bloomfield, *Language*, New York, 1946.
Boboc, *Probl. filozofice* = Alexandru Boboc, *Probleme filozofice ale limbajului*, în LLF.
Boehner, *Med. logic* = Philotheus Boehner, *Medieval logic. An outline of its development from 1250 to c. 1400*, Manchester University Press, 1959.
Boudon, *Structure* = Raymond Boudon, *A quoi sert la notion de „structure"?* Paris, 1968.
Bréal, *Sémantique* = M. Bréal, *Essai de sémantique (Science des significations)*, Paris, 1897.
Brøndal, *Prépositions* = Viggo Brøndal, *Théori*

des prépositions. Introduction à une sémantique rationnelle (trad. P. Naert) Copenhaga, 1950.
Burggraff, *Grammaire* = P. Burggraff, *Principes de grammaire générale (ou exposition raisonnée des éléments du langage)*, Liège, 1863.

CFS = Cahiers Ferdinand de Saussure.
CLTA = „Cahiers de linguistique théorique et appliquée", București.
Carnap, *Meaning* = R. Carnap, *Meaning and necessity*, The University of Chicago Press, 1960.
Carnap, *Signification* = R. Carnap, *Signification et synonymie dans les langues naturelles*, în „Langages", 2, 1966.
Cassirer, *Philosophie* = E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*. Band I: *Die Sprache*, Berlin, 1923.
Cavaciuti, *Croce* = Santino Cavaciuti, *La teoria linguistica di Benedetto Croce*, Milano, 1959.
Chomsky, *Aspects* = Noam Chomsky, *Aspects of the theory of syntax*, The MIT-Press, 1965.
Chomsky, *Cartesian* = Noam Chomsky, *Cartesian linguistics. A chapter in the history of rationalist thought*, New York-London, 1966.
Chomsky-Halle, *Sound pattern* = Noam Chomsky, Morris Halle, *The sound pattern of English*, New York-London, 1968.
J. Cohen, *Poétique*, = J. Cohen, *Structure du langage poétique*, Paris, 1966.
Cornforth, *Marxism* = M. Cornforth, *Marxism and linguistic philosophy*, Londra, 1965.
Coseriu, *Arbitraire* = Eugenio Coseriu, *L'arbitraire du signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelischen Begriffes*, în „Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen" 204, 1967, 2.
Coseriu, *Geschichte* — Eugenio Coseriu, *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart*. Teil I: *Von der Antike bis Leibniz*. Universität Tübingen, 1969.

Scanned with OKEN Scanner

Coseriu, *Logicismo* = Eugenio Coseriu, *Logicismo y antilogicismo en la gramatica*, Montevideo, 1957.
Coseriu, *Sémantique* = Eugenio Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Tralili" II, 1964, 1.
Coseriu, *Structures* = Eugenio Coseriu, *Les structures lexématiques*, în „Zeitschrift für französische Sprache und Literatur", neue Folge, Heft 1, 1968.
Coteanu, *Contribuții* = I. Coteanu, *Contribuții la o semasiologie sistematică*, în PLG, I, București, 1959.
Coteanu, *Sistemul vocabularului* = I. Coteanu, *În legătură cu sistemul vocabularului*, în PLG II, 1960.
Culioli, *Formalisation* = A. Culioli, C. Fuchs, M. Pêcheux, *Considérations théoriques à propos du traitement formel du langage*, „Documents de linguistique quantitative" No. 7, Paris, 1970 (Se citează din cap. I: A. Culioli, *La formalisation en linguistique*).

De Mauro, *Senso* = Tullio De Mauro, *Eliminare il senso?*, în LS II, 1967, 2.
Delacroix, LP = Henri Delacroix, *Le langage et la pensée*, ed. a II-a Paris, 1930.
Delbrück, *Einleitung* = B. Delbrück, *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen*, ed. a IV-a, Leipzig, 1904.
Descartes, *Discours* = Descartes, *Discours de la méthode*, Paris, 1934.
Dialectica met. = Institutul de filozofie al Academiei R.S.R., *Dialectica metodelor în cercetarea științifică*, I—II, București, 1966.
Diogene Laerțiu, *Viețile* = Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filozofilor* (trad. C. I. Balmuș), București, 1963.
Donzé, *Port-Royal* = Roland Donzé, *La grammaire générale et raisonnée de Port-Royal: Contribution à l'histoire des idées grammaticales en France*, Berna, 1967.
Du Marsais, *Principes* = César Chesneau du Marsais, *Logique et principes de grammaire*, I—II, Paris, 1792.

Dubois, GSF = Jean Dubois, *Grammaire structurale du français*: I. *Nom et pronom*, II. *Le verbe*, Paris, 1965, 1967.
Ducrot *Enonciation* = O. Ducrot, *Les indéfinis de l'enonciation*, în „Langages", 17, 1970.
Ducrot, *Logique* = O. Ducrot, *Logique et linguistique*, în „Langages", 2, 1966.
Ducrot, *Présupposés* = O. Ducrot, *Présupposés et sous-entendus*, în „Langue française", 1969, 4.
Dumitriu, *Ist. log.* = Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, București, 1969.

Enescu, *Logică* = Gh. Enescu, *Logică și adevăr*, București, 1967.

Ferry, *Sapir* = M.-P. Ferry, *Sapir et l'éthnolinguistique*, în „Langages", 18, 1970.
Fillmore, *Verbes* = Ch. J. Fillmore, *Verbes de jugement (Essai de description sémantique)*, în „Langages", 17, 1970.
Foucault, *Mots* = Michel Foucault, *Les mots et les choses. (Une archéologie des sciences humaines)*, Paris, 1966.
Foucault, *Port-Royal* = Michel Foucault, *La grammaire générale de Port-Royal*, în „Langages", 7, 1967.

GPR = *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*, par Arnauld et Lancelot, ed. a II-a, Paris, 1810.
Gak, *Dict. bilingue* = V. G. Gak, *La langue et le discours dans un dictionnaire bilingue*, în „Langages", 19, 1970.
Gleason, LEG = H. A. Gleason, *Linguistics and English grammar*. New York-Chicago-San-Francisco-Toronto-London, 1965.
Graur, S. = Al. Graur, *Scrieri de ieri și de azi*, București, 1970.
Graur, SLG = Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, ed. a II-a, București, 1960.
Graur-Wald, SIL = Al. Graur, L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. a II-a, București, 1965.

Scanned with OKEN Scanner

Greenberg, *Anthrop. lingu.* = Joseph H. Greenberg, *Anthropological linguistics: an introduction*, New York, 1968.
Greenberg, *Universals* = J. H. Greenberg (ed.), *Universals in language*, ed. II, Cambridge Mass., 1966.
Greimas, *Sémantique* = A. J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris, 1966.
Greimas, *Sens* = A. J. Greimas, *Du sens. Essais sémiotiques*, Paris, 1970.
Gross, *Modèles* = Maurice Gross, *L'emploi des modèles en linguistique*, în „Langages", 9, 1968.
Grunig, *Transf.* = Blanche Grunig, *Les théories transformationnelles*, în „La linguistique", I, 1965, 2 și II, 1966, 1. Paris.
Guiraud, *Sémantique* = P. Guiraud, *La sémantique*, Paris, 1966.

Hannaford, *Cartesian linguistics* = R. L. Hannaford, *Animadversions on some recent speculations concerning the contemporary signficance of „Cartesian linguistics"*, în *Acte București*, II.
Hasdeu, *Principie de linguistică* = B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, tom. III, *Istoria limbei române*, partea I, *Principie de linguistică*, București, 1881.
Havers, *Handbuch* = W. Havers, *Handbuch der erklärenden Syntax*, Heidelberg, 1931.
Hécaen-Angelergues, *Pathologie* = H. Hécaen, R. Angelergues, *Pathologie du langage*. Paris, 1965.
Heger, *Analyse* = Klaus Heger, *L'analyse sémantique du signe linguistique*, în „Langue française", 1969, 4.
Heger, *Sémantique* = Klaus Heger, *La sémantique et la dichotomie de langue et parole*, în „Tralili" VII, 1969, 1.
Hill, *Linguistics* = *Linguistics today*, edited by A. A. Hill, New York-London, 1969.
Hjelmslev, *Essais* = Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, Copenhaga, 1959.

Hjelmslev, *Langage* = Louis Hjelmslev, *Le langage* (trad. Michel Olsen), Paris, 1966.
Hjelmslev, *Prolegomena* = Louis Hjelmslev, *Prolegomena to a theory of language* (trad. F.J. Whitfield), Baltimore, 1953.
Holt, *Beiträge* = Jens Holt, *Beiträge zur sprachlichen Inhaltsanalyse*, în „Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft", Sonderheft 21, 1964.
Holt, *Contribution* = Jens Holt, *Contribution à l'analyse fonctionnelle du contenu linguistique*, în „Langages", 6, 1967.
Humboldt, *Verschiedenheit* = Wilhelm von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts*, Berlin, 1836 (Nachdruck 1935).

IFM = Societatea română de filosofie, *Istoria filosofiei moderne* I: *De la Renaștere pînă la Kant*, București, 1937.
Iordan, LR = Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică (Evoluție-curente-metode)*, București, 1962.
Ivănescu, *Gramatica* = G. Ivănescu, *Gramatica și logica* în „Analele Universității din Timișoara", Seria Științe filologice I, 1963; II, 1964.

Jakobson, ELG = Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963.
Jakobson, *Linguistics* = Roman Jakobson, *Linguistics in its relation to other sciences*, în *Acte București*, I.
Jakobson-Fant-Halle, *Preliminaries* = Roman Jakobson, Gunnar Fant, Morris Halle, *Preliminaries to speech analysis. The distinctive features and their correlates*, MIT-Press, 1955.
Joja, SL II = Ath. Joja, *Studii de logică*, vol. II, București, 1966.
Jourdain, *Logique* = Charles Jourdain, *Logique de Port-Royal*, nouvelle édition, Paris, 1868.

Kant, CRP = Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, București, 1969.

Karcevski, *Phrase* = S. I. Karcevski, *Sur la phonologie de la phrase*, în TCLP, IV, 1931.
Katz-Fodor, *Structure* = J.J. Katz, J. A. Fodor, *The structure of a semantic theory*, în J. A. Fodor, J. J. Katz, *The structure of language. Readings in the philosophy of language*. New Jersey, 1965 (= „Language", 39, 1963, p. 170—211).
Katz-Postal, *Lingu. descriptions* = J. J. Katz, P. Postal, *An integrated theory of linguistic descriptions*, MIT-Press, 1964.
Kiefer, *Mathematical lingu.* = Ferenc Kiefer, *Mathematical linguistics in eastern Europe*, New York, 1968.
Klaus, MW = G. Klaus, *Die Macht des Wortes*, Berlin, 1969.
Kràmský, *Word* = Jiří Kràmský, *The word as a linguistic unit*, Haga-Paris, 1969.
Kristeva, *Sémanalyse* = Julia Kristeva, Σημειωτική. *Recherches pour une sémanalyse*, Paris, 1969.
Kronasser, *Handbuch* = H. Kronasser, *Handbuch der Semasiologie*, Heidelberg, 1952.

LL = „Limbă și literatură". Societatea de științe istorice și filologice din R.S.R., București.
LLF = S. Stati, S. Marcus, C. Popa, Gh. Enescu, Al. Boboc, *Limbaj, logică, filozofie*, București, 1968.
LR = „Limba română". Editura Academiei Republicii Socialiste România.
LS = „Lingua e stile". Quaderno dell'Istituto di Glottologia dell' Università degli Studi di Bologna.
Lakoff, *Port-Royal* = Robin Lakoff, Review of *Grammaire générale et raisonnée, ed. by H.E. Brekle*, în „Language" 45, 1969, 2, part. 1.
„Language" = „Language". Journal of the Linguistic Society of America. Baltimore.
„Langages" = „Langages", Didier-Larousse, Paris.

Scanned with OKEN Scanner

Lenneberg, *Biological* = E. H. Lenneberg, *Biological foundations of language*, New York, 1967.
Lenz, *Oración* = R. Lenz, *La oración y sus partes*, Madrid, 1925.
Leroy, GCLM = Maurice Leroy, *Les grands courants de la linguistique moderne*, Bruxelles-Paris, 1966.
„Lingua" = „Lingua". International review of general linguistics, Amsterdam.
Locke, *Eseu* II = John Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc* (trad. T. Voiculescu), vol. II, București, 1961.
Lyons, *Semantics* = John Lyons, *Structural semantics. An analysis of part of the vocabulary of Plato*, Oxford, 1963.

MDSN X = *Materialismul dialectic și științele naturii*, vol. X. „Rolul modelului în cunoașterea științifică", București, 1965,
Malmberg, *Tendances* = Bertil Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, Paris, 1966.
Manoliu-Manea, *Sistematica* = Maria Manoliu-Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, București, 1968.
Marcus, *Aspecte* = Solomon Marcus, *Aspecte matematice în studiul limbajului*, în LLF.
Marcus, *Poetica* = Solomon Marcus, *Poetica matematică*, București, 1970.
Marcus, *Știință-pilot* = Solomon Marcus, *Lingvistica, știință-pilot*, în SCL XX, 1969, 3.
Marcus-Nicolau-Stati, ILM = S. Marcus, Ed. Nicolau, S. Stati, *Introducere în lingvistica matematică*, București, 1966.
Martinet, ELG = André Martinet, *Eléments de linguistique générale*, Paris, 1967.
Martinet, *Syntax* = André Martinet, *Elements of a functional syntax*, în „Word", 16, 1960, 1.
Mathiesen, *Port-Royal* = Robert Mathiesen, *Review of Grammaire générale et raisonné, ou la Grammaire de Port-Royal*, ed. by H.E. Brekle, în „Language", 46, 1970, 1.

Scanned with OKEN Scanner

Maxwell-Feigl, *Ordinary language* = G. Maxwell, H. Feigl, *Why ordinary language needs reforming*, în Rorty, *Lingu. Turn.*
Meier, *Zéro* = G. F. Meier, *Das Zéro-Problem in der Linguistik*, Berlin, 1961.
Meillet, LHLG = A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris. Vol. I, 1921; II, 1938.
Miclău, *Signe* = Paul Miclău, *Le signe linguistique*, București-Paris, 1970.
Mok, *Vaugelas* = Q. I. M. Mok, *Vaugelas et la „desambiguïsation" de la parole*, în „Lingua" 21, 1968.
Morris, *Signs* = Ch. Morris, *Signs, language and behavior*, New York, 1955.
Mounin, *Clefs* = Georges Mounin, *Clefs pour la linguistique*, Paris, 1969.
Mounin, *Traduction* = Georges Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, 1963.

Nagel, *Science* = Ernest Nagel, *The structure of science. Problems in the logic of scientific explanation*, New York, 1961.
Neubert, *Positivismus* = Albrecht Neubert, *Semantischer Positivismus in den USA*. Halle (Saale), 1962.
Neustupný, *Vagueness* = J.V. Neustupný, *On the analysis of linguistic vagueness*, în TLP, 2, 1966.
Nida, *Translation* = E. A. Nida, *Science of translation*, în „Language" 45, 1969, 3.

Ogden-Richards, *Meaning* = C. K. Ogden, I. A. Richards, *The meaning of meaning*, Londra, 1953.

PLG = *Probleme de lingvistică generală*, București, I, 1959—V, 1967.
Parain, *Recherches* = Brice Parain, *Recherches sur la nature et les fonctions du langage*, Paris, 1942.
Pätsch, *Sprachtheorie* = Gertrud Pätsch, *Grundfragen der Sprachtheorie*, Halle, (Saale), 1955.
Pelc, *Meaning* = Jerzy Pelc, *Meaning as an instrument*, în „Semiotica", I, 1969, 1.

Petrovici, *Poincaré* = Ioan Petrovici, *H. Poincaré (ca filosof)*, în *Studii istorico-filosofice*, București, 1925.
Poldauf, *History* = Ivan Poldauf, *On the history of some problems of English grammar before* 1800, Praga, 1948.
Popa, *Analiza limbajului* = Cornel Popa, *Analiza limbajului la Leibniz, Boole și Frege*, în LLF.
Pottier, *Ethnolinguistique* = Bernard Pottier, *Le domaine de l'èthnolinguistique*, în „Langages", 18, 1970.
Pottier, *Sémantique* = Bernard Pottier, *Vers une sémantique moderne*, în „Tralili" II, 1964, 1.
Prantl, *Logik* = Carl Prantl, *Geschichte der Logik im Abendlande*, Berlin, 1855—1870 [copie fotomecanică din 1955].
Pulgram, *Loquens* = Ernst Pulgram, *Homo loquens: an ethological view*, în „Lingua", 24, 1970, 4.
Quine, *Logique* = W. Quine, *La logique et l'éclaircissement de problèmes syntaxiques*, în „Langages", 2, 1966.
Quine, *Semantic* = W. Quine, *Semantic ascent*, în Rorty, *Lingu. Turn.*
Quine, *Word* = W. Quine, *Word and object*, New York-London, 1960.
Regula, *Syntax* = Moritz Regula, *Grundlegung und Grundprobleme der Syntax*, Heidelberg, 1951.
Rey, *Remarques* = A. Rey, *Remarques sémantiques*, în „Langue française", 1969.
Rey-Debove, *Dictionnaire* = J. Rey-Debove, *Le domaine du dictionnaire*, în „Langages", 19, 1970.
Rey-Debove, *Signe et chose* = J. Rey-Debove, *Les relations entre le signe et la chose dans le discours métalinguistique*, în „Tralili", VII, 1969, 1.
Robins, GL = R. H. Robins, *General linguistics. An introductory survey*, Londra, 1964.
Rona, *Estructura* = J. P. Rona, *La estructura logico-gramatical de la oración*. Universidad de los Andes, 1968 (mimeografiat).

Rorty, *Lingu. Turn.* = Richard Rorty (ed.), *The linguistic turn. Recent essays in philosophical method*, Chicago-London, 1967.

Rorty, *Lingu. philosophy* = Richard Rorty, *Metaphilosophical difficulties of linguistic philosophy*, în Rorty, *Lingu. Turn.*

Rosiello, LI = Luigi Rosiello, *Linguistica illuminista*, Bologna, 1967.

Rosiello, *Struttura* = Luigi Rosiello, *Struttura, uso e funzioni della lingua*, Florența, 1965.

Rossi, *Linguisti* = Paolo Rossi, *Linguisti d'oggi e filosofi del Seicento*, în LS, III, 1968, 1.

Roșca, TPE = *Tratat de psihologie experimentală*, sub redacția prof. univ. Alexandru Roșca, București, 1963.

Ryle, *Expressions* = Gilbert Ryle, *Systematically misleading expressions*, în Rorty, *Lingu. Turn.*

SCL = „Studii și cercetări lingvistice", Editura Academiei Republicii Socialiste România.

StCl = „Studii clasice", publicate de Societatea de studii clasice din R.S.R.

Sandmann, *Subject* = Manfred Sandmann, *Subject and predicate*, The Edinburg University Press, 1954.

Sapir, *Langage* = Ed. Sapir, *Le langage. Introduction à l'étude de la parole* (trad. S.M. Guillemin), Paris, 1953.

Sarles, *Question* = Harvey B. Sarles, *An examination of the question-response system in language*, în „Semiotica", II, 1970, 1.

Saussure, PLG = F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1967.

Schaff, *Semantică* = Adam Schaff, *Introducere în semantică* (trad. din lb. polonă), București, 1966.

„Semiotica" = „Semiotica". Journal of the International Association for Semiotic Studies, Mouton, Haga.

Serrus, *Parallélisme* = Ch. Serrus, *Le parallélisme logico-grammatical*, Paris, 1933.

Sextus Empiricus, *Opere* = Sextus Empiricus, *Opere filozofice*, vol. I (trad. A.M. Frenkian), București, 1965.
Shapere, *Philosophy* = Dudley Shapere, *Philosophy and the analysis of language*, în Rorty, *Lingu. Turn.*
Simone, *Semantica* = Raffaele Simone, *Per una semantica scientifica (Postille alla semantica di Antal)* în LS, I, 1966, 3.
Slama-Cazacu, *Psiholingvistică* = Tatiana Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, București, 1968.
Stati, *Problemele semanticii* = Sorin Stati, *Problemele actuale ale semanticii lingvistice*, în LLF.
Stati, *Synonymie* = Sorin Stati, *Synonymie de „langue" et de „parole"*, în „Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică", I, București, 1970, p. 697 ș.u.
Stati, TMS = Sorin Stati, *Teorie și metodă în sintaxă*, București, 1967.
Steinthal, *Geschichte* = H. Steinthal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern*, ed. II, Berlin, 1890—1891.
Strawson, *Phrase* = P.F. Strawson, *Phrase et acte de parole*, în „Langages", 17, 1970.
Șăineanu, *Încercare* = Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor*, București, 1887.
Șăineanu, *Raporturile* = Lazăr Șăineanu, *Raporturile între gramatică și logică. Cu privire sintetică asupra părţilor cuvîntului*, București, 1891.
TCLP = „Travaux du cercle linguistique de Prague".
TLP = „Travaux linguistiques de Prague".
„Tralili" = „Travaux de linguistique et de littérature" publiés par le Centre de philologie et de littératures romanes de l'Université de Strasbourg.
Todorov, *Enonciation* = Tzvetan Todorov, *Problèmes de l'énonciation*, în „Langages" 17, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

Tremblay, *Traité* = Frain du Tremblay, *Traité des langues, où l'on donne des principes et des règles pour juger du mérite et de l'excellence de chaque langue, et en particulier de la langue française*, Paris, 1703.

Ullmann, *Précis* = St. Ullmann, *Précis de sémantique française*. Berna, 1952.

Ullmann, *Principles* = St. Ullmann, *The principles of semantics. A linguistic approach to meaning*, Oxford, 1957.

Ullmann, *Semantics* = St. Ullmann, *Semantics. An introduction to the science of meaning*, Oxford, 1962.

Valin, *Grammaire* = Roch Valin, *Grammaire et logique: du nouveau sur l'article*, în „Tralili", V, 1967, 1.

Vanț, Ștef, *Aristotel* = Felicia Vanț-Ștef, *Probleme de limbă în opera lui Aristotel*, în Stcl, V, 1963.

Vanț, *Epicurieni* = Felicia Vanț, *Cîteva probleme de lingvistică și gnoseologie la filozofii epicurieni*, în StCl, II, 1960.

Vanț, *Stoici* = Felicia Vanț, *Probleme de limbă și gîndire la filozofii stoici*, în LL, II, 1956.

Vasiliu, *Interpenetration* = E. Vasiliu, *Interpenetration between grammar and semantics (a critical approach)*, în CLTA, VI, 1969.

Vasiliu, *Semantică* = Emanuel Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*. București, 1970.

Vasiliu, *Verbe dicendi* = Emanuel Vasiliu, *Semantică și sintaxă: Cîteva observații asupra construcției verbelor „dicendi"*, în volumul *Sistemele limbii* (red. resp. I. Coteanu și. L. Wald), București, 1970.

Vasiliu-Golopenția, *Sintaxa* = Em. Vasiliu, Sanda Golopenția-Eretescu, *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, 1969.

Verburg, *Ennoësis* = P.A. Verburg, *Ennoësis of language in 71 th century philosophy*, în „Lingua", 21, 1968.

Vincenzi, *Brøndal* = Carlo Vincenzi, *Logica e linguistica in Viggo Brøndal*, în LS, II, 1967, 2.

Vygotsky, TL = Lev S. Vygotsky, *Thought and language*, The MIT Press, Cambridge, Mass.

Wahl, *Philosophie fr.* = Jean Wahl, *Tableau de la philosophie française*, Paris, 1962.

H. Wald, RL = Henri Wald, *Realitate și limbaj*, București, 1968.

H. Wald, *Materialitate* = Henri Wald, *Materialitate și idealitate în structura limbajului*, în LR, XV, 1966, 6.

H. Wald, *Elemente* = Henri Wald, *Elemente de epistemologie generală*, București, 1967.

L. Wald, *Progresul* = Lucia Wald, *Progresul în limbă. Scurtă istorie a limbajului*, București, 1969.

Wandruszka, *Esquisse* = Mario Wandruszka, *Esquisse d'une critique comparée de quelques langues européennes*, în „Tralili", V, 1967, 1.

Wartburg, PML = Walther v. Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique* (trad. P. Maillard), Paris, 1963.

Weinreich, *Définition* = Uriel Weinreich, *La définition lexicographique dans la sémantique descriptive*, în „Langages", 19, 1970.

Weinreich, *Exploration* = Uriel Weinreich, *Explorations in semantic theory*, în *Current trends in linguistics* (Thomas A. Sebeok, ed.), vol. III, Haga-Paris, 1966.

Wilson, *Med. logic* = Curtis Wilson, *William Hytesbury. Medieval logic and the rise of mathematical physics*. The University of Wisconsin Press, 1960.

Scanned with OKEN Scanner

Sumar

I. *Privire generală*

Ştiinţele care studiază limbajul 5
Lingvistica „exportă" metode 8
Din trecutul relaţiilor lingvisticii cu alte ştiinţe 9
Etapa structuralistă 11
Etapa actuală 14
Scopul lucrării de faţă 15
Note 16

II. *Metode comune cu alte ştiinţe*

Importanţa metodei în ştiinţă 22
Metodologia lingvisticii 24
Cerinţe metodologice generale 25
Ipoteza 28
Inducţia şi formularea legilor 31
Deducţia 33
Observaţia 36
Experimentul 38
Modelarea 41
Note 47

Scanned with OKEN Scanner

III. *Arbitrarul semnului lingvistic*

Filozofii și limbajul 56
Limbajul ca mijloc de exprimare a gîndirii 60
Caracterul arbitrar al cuvîntului 64
Note 73

IV. *Imperfecțiunile logice ale limbajului*

Sofismele de limbaj 80
Omonimia sintactică 83
„Fantomele pieței" 85
„Alfabetul ideilor" 87
Forma sintactică înșelătoare a propozițiilor 91
În apărarea limbilor naturale 92
Note 95

V. *Probleme de filozofia limbajului în epoca gramaticilor raționale*

Introducere 101
Idei generale 103
Despre cuvinte și clasificarea lor 106
Substantivele 108
Adjectivele 111
Verbele 112
Adverbele 112
Prepozițiile 113
Considerații generale de sintaxă 113
Părțile propoziției 114
Probleme de sintaxă a frazei 117
Ordinea cuvintelor 121
Critica paralelismului logico-gramatical 123
Aprecieri actuale 126
Note 130

Scanned with OKEN Scanner

VI. *Varietatea limbilor şi problema cunoaşterii*

Rolul activ al limbajului în cunoaştere 146
Primordialitatea categoriilor gramaticale 148
Pluralitatea limbilor şi interpretarea realităţii 150
Inferioritatea şi superioritatea lingvistică 161
Posibilitatea traducerii 164
Note 169

VII. *Sensul cuvîntului o problemă a lingvisticii şi a logicii*

Introducere 179
Antichitatea 182
Evul mediu 183
Semantica lingvistică 185
Colaborarea cu logicienii 187
Definiţiile sensului 191
„Tirania" cuvintelor 200
Extensiune şi intensiune 201
Denotaţie şi conotaţie 204
Analiza componenţială a sensului 207
Cîmpurile semantice 209
Note 211

VIII. *Semantica lingvistică şi logică a enunţului*

Conceptul de „enunţ" 228
Subiect şi predicat 231
Forţa ilocuţionară a frazelor 234
Presupoziţiile 239
Enunţuri sinonime şi coreferente 242
Problema adevărului în analiza sintactică 251
Note 253

Abrevieri bibliografice 261
Indice de autori 277

182285

Scanned with OKEN Scanner

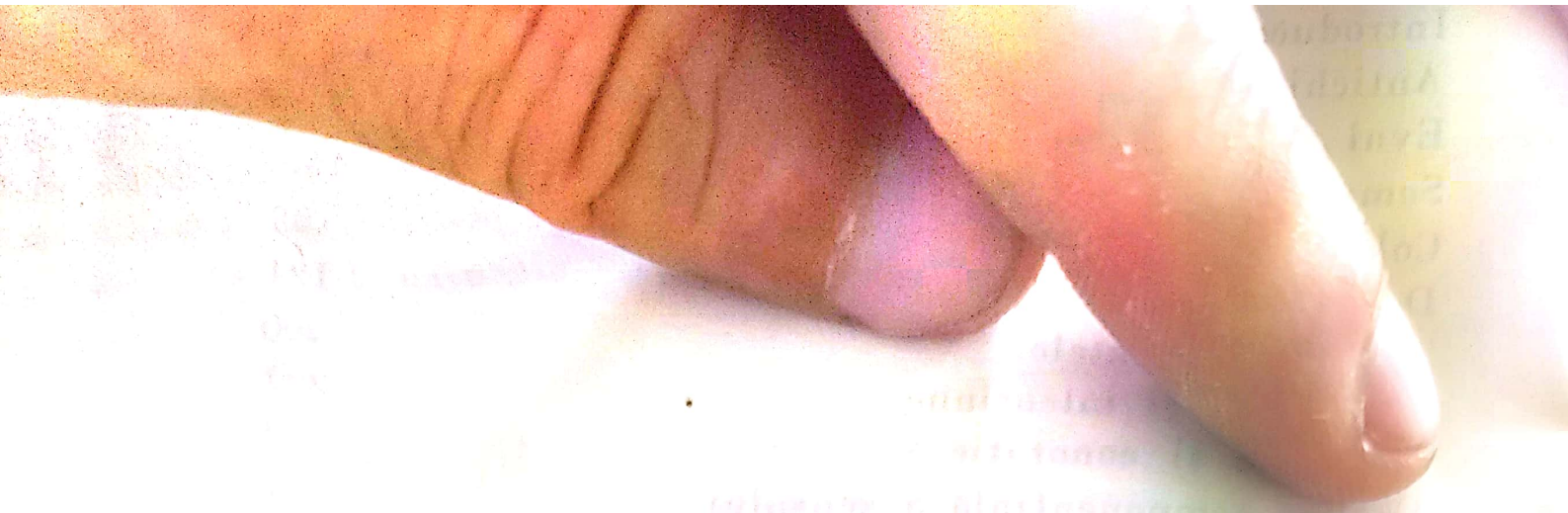

Redactor: Viorica Palenciuc
Tehnoredactor: Ana Sabău

Coli de tipar: 18. Indici pentru clasificarea zecimală:
biblioteci mari: 41 biblioteci mici: 41

Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
Republica Socialistă România — Comanda nr. 10326

Scanned with OKEN Scanner

Dacă admiteți că fiecare epocă are cuvintele ei cheie, care sintetizează o problematică a culturii și cheamă sub același steag pe cercetătorii celor mai variate domenii, atunci mi se pare evident că pentru epoca noastră cuvintele-cheie sînt „limbaj" și „sens". Acești doi termeni au încetat de mult de a obseda pe lingvist singur, și cartea de față, deși scrisă de un lingvist, demonstrează că ei acoperă întreg terenul de investigație al pasionaților pentru problemele comunicării interumane, de la știință la artă, de la tehnică la interesele mari și mici ale vieții de fiecare zi.

Sorin Stati

Scanned with OKEN Scanner